

INTRODUCTIE

1. HET MYSTIEKE AVONDMAAL EN DE VROEGCHRISTELIJKE LITURGIE

Tijdens een Joods paasmaal voltrok Jezus Christus voor het eerst het Mysterie van de Goddelijke Liturgie, het Pasen van de Kerk. Het was het laatste Pasen dat Christus met Zijn leerlingen vierde tijdens Zijn aardse leven.

De dag voor het paasfeest, vroegen de leerlingen aan de Heer, 'Waar wilt Gij dat wij voor U het Paasmaal gereed maken?' En Christus antwoordde: 'Gaat naar de stad tot wie ik u noem, en zegt tot hem: de Meester zegt, "De tijd van Mijn Lijden nadert. Bij u wil ik het Pasen houden met mijn Leerlingen."' De leerlingen deden wat de Heer hun opdroeg en bereidde de plaats voor waar ze het Pasen samen zouden vieren (cf. Matt. 26:17-19).

Toen de leerlingen aan Christus vroegen waar ze het Pasen moesten bereiden, hadden ze het uiteraard over het joodse Pasen. Het is dan ook dat wat ze bereid hadden. 'Terwijl dat ons Pasen, het Christelijk Pasen, bereid werd door Christus. En niet enkel heeft Hij het bereid, maar Hij Zelf werd het Paaslam.' Bij het Mystieke Avondmaal vierde Christus zowel het joodse als het Christelijke Pasen, 'zowel het Pasen dat een voorafbeelding was, als het ware Pasen. Christus deed dat wat een kunstschilder doet wanneer hij op hetzelfde canvas eerst een omtrek tekent, dan de schaduw aanbrengt en er vervolgens de eigenlijke kleuren aan

toevoegt. Op dezelfde tafel schetste Hij het voorafbeeldende Pasen en hij voegde er het ware Pasen aan toe.¹

De eerste drie Evangelisten en de apostel Paulus geven ons een beschrijving van de eerste Goddelijke Liturgie: *Jezus nam brood, en nadat Hij gedankt had, brak Hij het, en gaf het hun, zeggende: Dat is Mijn lichaam, hetwelk voor u gegeven wordt; doet dat tot Mijn gedachtenis. Evenzo nam Hij ook den kelk, en nadat Hij gedankt had, gaf Hij het hun en zeide: Deze kelk is het Nieuwe Testament in Mijn bloed. Doet dat, zo dikwijls als gij dien zult drinken, tot Mijn gedachtenis. Ik zeg u, dat Ik niet meer zal drinken van de vrucht des wijnstoks, tot op de dag, wanneer Ik dezelve nieuw zal drinken in het Koninkrijk Mijns Vaders.* (Mat. 26:26-29; Mar. 14:22-25; Luc. 22:15-20; 1 Kor. 11:23-26).

* * *

Deze beschrijving van de eerste Goddelijke Liturgie is tegelijkertijd ook een beschrijving van de *eucharistische synaxis** -de samenkomst van dankzegging- uit de apostolische tijd, behalve dat er in de plaats van de voorganger van de synaxis niet langer Christus is, maar de heilige apostelen als levende iconen van de Meester. Bij de Goddelijke Eucharistie beleefden de eerste christenen de aanwezigheid van Christus en wachtten zij op Zijn glorierijke wederkomst. De gewaarwording van Christus' aanwezigheid en de verwachting van Zijn Wederkomst gaven de eucharistische samenkomsten van de vroege christenen een atmosfeer van vreugde en blijdschap (cf. Hand. 2:46-47).

Tijdens de apostolische periode werd er voor de Goddelijke Liturgie een *agape maaltijd** -een liefdesmaal- aangeboden. De gelovigen beleefden dan ook de Goddelijke Eucharistie als een liefdesmaal, juist omdat het Mystieke Avondmaal het avondmaal

¹ St John Chrysostom, *On the Betrayal of Judas*, 1.4, PG 49.378-9.

was van Christus' eindeloze liefde voor Zijn leerlingen (cf. Joh. 13:1-34). Maar in de loop der tijden werd de Goddelijke Liturgie gescheiden van de liefdesmaal, wegens het optreden van allerlei ongepastheden. (1 Kor. 11:17).

Toen de Apostelen brieven begonnen te sturen naar de plaatselijke Kerken, begon de eucharistische bijeenkomst met een brieflezing² (cf. Kol. 4:16, 1 Thes. 5:27). Daarop volgde de liefdeskus, waar de heilige Paulus naar verwijst in zijn brieven (cf. 1 Kor. 13:12, Rom. 16:16). Vervolgens zegende de celebrant de gelovigen: *De genade van onze Heer Jezus Christus, en de liefde van God, en de gemeenschap van Heilige Geest, zij met u allen. Amen.** (2 Kor. 13:13). Na de zegen, werd het dankzeggingsgebed gezegd met de woorden des Heren: *Neemt, eet... Drinkt hiervan, gij allen...* (cf. 1 Kor. 11:23-25). Dit werd gevolgd door het gebed van de *epiklesis** -de aanroeping- van de Heilige Geest, die zijn grondslag vindt in Christus' woorden na de instelling van het Mysterie: *Maar wanneer de Trooster zal gekomen zijn... Die zal van Mij getuigen... Die zal Mij verheerlijken* (Joh 15:26; 16:14). Tenslotte werd het heilig Lichaam van Christus verdeeld, en hierna volgde de *heilige Communie.** Op deze manier werd de Goddelijke Eucharistie gevierd in de apostolische tijden.

² The assemblies of the faithful took place in the evening, in the upper room of a house (cf. Acts 20: 7ff.).

2. DE EERSTE LITURGISCHE GEBEDEN

De tweede en derde eeuw zijn een tijd van vervolging. Uit die periode hebben we enkele liturgische gebeden, zoals degene die staan opgetekend in de *Didache* (*het Onderricht des Heren door de Twaalf Apostelen*) en de *Apostolische Overlevering* van de heilige Hippolytus. Het lijkt erop dat er toen nog een relatieve vrijheid bestond in het formuleren van liturgische gebeden. Zo zegt de *Didache*: 'Sta de profeten (*red. de bisschoppen*) toe te danken zoveel ze willen'; en de heilige Justinus de Martelaar schrijft dat de celebrant 'gebeden en dankzegging aanbiedt overeenkomstig zijn vermogen'.³

Het begin van deze periode valt samen met de definitieve scheiding van de Eucharistie met het liefdesmaal. De Kerk ging toen over van de periode der Apostelen en de met genade begaafde Leraren en Profeten die rondreisden naar plaatselijke Kerken, naar een tijd van vaste Herders. De eucharistische synaxis werd nu 's ochtends gehouden in plaats van 's avonds, en gevierd bij de graftombes van de vroegchristelijke martelaren. In de laatste jaren van de eerste eeuw werd het Overwinningslied* aan de Liturgie toegevoegd.⁴

In de *Didache* (*Onderricht des Heren door de Twaalf Apostelen*), dat rond het jaar 100 geschreven werd, vinden we de eerste liturgische gebeden terug: 'Wat betreft de eucharistische viering, dank aldus: Allereerst voor de Kelk: "Wij danken U, onze Vader, voor de heilige Wijnstok van David, Uw dienaar, dewelke Gij ons hebt

³ *Didache*, 10.7, ANF 7, p. 380; *First Apology*, 67, PG 6.429BC.

⁴ Cf. St Clement of Rome, *First Epistle to the Corinthians*, 34.5-7, PG 1.277A.

doen kennen door Jezus, Uw kind. Tot U zij de heerlijkheid tot in de eeuwen.” Over het breken [van het brood]: “Wij danken U, onze Vader, voor het leven en de kennis die Gij ons hebt bekendgemaakt door Jezus, Uw kind. Tot U zij de heerlijkheid tot in de eeuwen. Zoals dit gebroken brood verdeeld werd over de Bergen, en verzameld werd en tot één werd, moge ook Uw Kerk zo verzamelt worden⁵ van de einden der aarde in Uw Koninkrijk. Want U komt toe de heerlijkheid en de kracht door Jezus Christus tot in eeuwigheid.”

Vervolgens geeft de *Didache* enkele zinnen die vermoedelijk als dialoog tussen de celebrant en het volk bedoeld waren:

Celebrant: Moge de genade komen [alternatieve lezing: Moge Christus komen] en deze wereld voorbijgaan.

Volk: Hosanna voor de God van David.

Celebrant: Zo iemand heilig is, laat hem komen. Indien hij dat niet is, laat hem tot inkeer komen: *Maran atha* [Onze Heer komt].

Volk: Amen.⁶

De heilige Justinus geeft ons in zijn *Eerste Apologie* (geschreven rond het jaar 150 na Chr.) twee schetsen van de Goddelijke Liturgie. De eucharistische *synaxis* begint met lezingen uit de Heilige Schriften, waarna de celebrant de gelovigen toespreekt. Hierna volgen gezamenlijke gebeden, de liefdeskus, het aanbieden van het brood en de wijn* en de gebeden die de celebrant aanbiedt. Het volk zegt het ‘Amen’ en de aanwezigen nemen deel aan het eucharistiemaal [lett. “het voor-gedankte”, d.w.z. de gewijde

⁵ The root of the verb ‘to gather up’ is also that of the noun *synaxis*, referring to the gathering of the Church. — Trans.

⁶ *Didache*, 9.1-4 and 10.6, ANF 7, pp. 379-80.

Heilige Gaven]. De afwezigen krijgen de Gaven toegestuurd door diakens.’ De heilige Justinus verwijst ook naar de aanroeping* van de Heilige Geest, dewelke hij ‘het gebed van het woord’ noemt’.⁷

De heilige Ignatius van Antiochië (die getuigde van Christus door de martelaarsdood rond 113 na Chr.) en de heilige Irenaeus van Lyon (140-202) zeggen minder over de inhoud en de vorm van de gebeden, en meer over de theologie van het Mysterie. De heilige Irenaeus noemt de heilige Anafora* de ‘aanroeping van God’ of ‘woord van God’.⁸

In het geschrift “de Apostolische Traditie” van de heilige Hippolytus (geschreven in 217), vinden we de volgende dialoog tussen de celebrant en het volk:

Celebrant: De Heer [zij] met u allen.

Volk: En met uw geest.

Celebrant: Omhoog de harten.

Volk: We hebben [ze] bij de Heer.

Celebrant: Laten we de Heer dankzeggen.

Volk: [Het is] waardig en recht.

Hierna begint de Anafora:

‘Wij danken U, o God, voor Uw geliefde kind Jezus Christus, Die Gij in de laatste tijden tot ons hebt gezonden als Heiland en Verlosser en Bode van Uw Raad... Die, toen Hij Zich overgaf aan Zijn vrijwillig Lijden, Brood nam en dankte en zei: “Neemt, eet; dit is Mijn Lichaam dat voor u gebroken wordt.” Evenzo ook de Kelk,

⁷ *First Apology*, 67, 66, PG 6.429C, 428C. There is also another instance where St Justin calls the Comforter ‘word’: *First Apology*, 33, PG 6.381B.

⁸ *Against Heresies*, 4.18.5, SC 100, p. 611, and 5.2.3, SC 153, p. 37.

zeggend: “Dit is Mijn Bloed dat voor u vergoten wordt; zo dikwijls gij dit doet, doet dit tot gedachtenis aan Mij.”

‘Zijn dood en Opstanding indachtig, bieden wij U het Brood en de Kelk, U dankend... en wij smeken U om Uw Heilige Geest te laten neerdalen op het Aangebodene van de heilige Kerk. Geef aan allen die deelnemen aan dit Heilige, in ons samenkomen, [dat zij hieraan mogen deelnemen] tot volheid van Heilige Geest, tot waarborg des geloofs en der waarheid, en opdat wij U mogen loven en prijzen, door Uw dienaar Jezus Christus, door Wie de Vader en de Zoon en de Heilige Geest in Uw heilige Kerk geroemd en geëerd worden, nu en altijd en in de eeuwen der eeuwen. Amen.’⁹

Reeds in deze Anafora van de *Apostolische Traditie* zijn de liturgische elementen van de dialoog, de woorden van Christus, de *herinnering**, en de aanroeping (*epiklese*) van de Heilige Geest duidelijk te onderscheiden.

3. DE EERSTE GESCHREVEN TEKSTEN VAN DE GODDELIJKE LITURGIE

De Goddelijke Liturgie zoals wij die nu kennen, begon aan het begin van de vierde eeuw vorm te krijgen. Tegen die tijd had elke plaatselijke kerk (zoals bij Jeruzalem, Constantinopel, Alexandrië) een eigen vorm van de Liturgie ontwikkeld. Zo hebben we de

⁹ *Apostolic Tradition*, 4, SC 1 Ibis, pp. 46—52 and P. Trembelas, *Archai kai charaktir tis christianikis latreias [Principles and character of Christian worship]*, (Athens: Sotir, 1962), pp. 175-6. The interpretation ‘Bringing [them] together, grant to all who partake in the Holy [Things] [that they may partake] unto fullness of the Holy Spirit’ follows Botte’s translation, SC 1 Ibis, p. 53.

Liturgieën van de heilige Markus de Apostel, de heilige Jakobus, de broeder des Heren, de heilige Clemens, de heilige Basilius de Grote en de heilige Johannes Chrysostomus.

Vandaag worden er in de Orthodoxe Kerk de volgende Liturgieën gevierd:

1. *De Liturgie van de heilige Jakobus.* De kern van deze Liturgie is van apostolische oorsprong, maar de vorm waarin zij bewaard is gebleven is uit de vierde eeuw, met enkele latere toevoegingen. De eenvoud van haar woordenschat, de lezingen uit het Oude Testament* en de smeekbeden die verwijzen naar christenvervolgingen bevestigen haar oudheid.

Deze Liturgie kreeg vorm in Jeruzalem verspreidde van daaruit naar tal van plaatselijke Kerken. Vele heilige Vaders spreken over deze Liturgie: de heilige Kyrillus van Jeruzalem (die het uiteenzet maar zonder de naam van de heilige Jakobus te vermelden), de heilige Proclus van Constantinopel, de heilige Markos Evgenikos van Efeze,¹⁰ het Quinisextum Oecumenische Concilie (in de 32ste Canon) en anderen. De Liturgie van de heilige Jakobus wordt gevierd op dagen dat we hem gedenken: op 23 oktober en de eerste zondag na Kerstmis. [*red. In feite wordt deze liturgie heden zelden gevierd.*]

2. *De Liturgie van de heilige Basilius de Grote.* Deze brengt ons naar Caesarea in Cappadocië. De heilige Basilius moet het geschreven hebben toen hij een priester was (circa 365), want de heilige Gregorius de Theoloog, verwijst naar de werken van de heilige Basilius uit die periode wanneer hij zegt dat zijn bijdrage aan de Kerk ook gebeden voor de Liturgie inhoudt, en het ordo

¹⁰ *Mystagogical Catechesis*, 5, PG 33.1109—1128; *Homily on the Tradition of the holy Liturgy*, PG 65.849B-852B; *On the holy Eucharist*, PG 160.1081B

volgens welke ze gelezen moesten worden.¹¹ Deze Liturgie werd naar Constantinopel gebracht door de heilige Gregorius de Theoloog, en verspreidde zich vandaar uit ook naar Alexandrië. Deze liturgie wordt tienmaal per jaar gevierd: op de vijf zondagen in de Grote Vastentijd, op Grote Donderdag in de Grote Week, op het voorfeest van Pasen (Grote Zaterdag), het voorfeest van Kerstmis (24 december), het voorfeest van Theofanie (5 januari), en tenslotte op 1 januari, de dag waarop wij de h. Basilius zelf gedenken.

3. *De Liturgie van de heilige Johannes Chrysostomus*, dewelke we nu zullen bespreken.

4. DE HEILIGE JOHANNES CHRYSOSTOMUS EN DE GODDELIJKE LITURGIE

i. Het leven van de heilige Johannes

De heilige Johannes Chrysostomus werd in Antiochië geboren uit vrome christelijke ouders, rond het jaar 350. Zijn vader, Secundus, was een generaal, en zijn moeder Anthousa kwam uit een adellijke familie. Enkele maanden na de geboorte van de heilige, stierf zijn vader, en van toen af nam zijn moeder zijn opvoeding op zich.

Al van zeer jonge leeftijd studeerde de heilige Johannes retoriek en filosofie. De toenmalige bisschop van Antiochië, de heilige Meletius, had een hoge achting voor de jongeling en nam hem onder zijn hoede, want 'hij beminde de schoonheid van zijn hart,

¹¹ See *Homily* 43, 34, PG 36.541C.

en met een profetisch oog voorzag hij de toekomst van de jongeman'.¹²

Op achttienjarige leeftijd werd de heilige Johannes gedoopt en studeerde hij vervolgens gedurende drie jaar aan de theologische school van Antiochië. In 371 werd hij tot voorlezer gewijd*, en volgens het gebruik van die tijd las hij voor uit de Heilige Schriften en gaf hij hierover een uitleg aan het volk.

In 372 ontsliep de moeder van de heilige. Vervolgens vervulde hij de wens die hij reeds lang koesterde en hij trok zich terug in de wildernis, waar hij in totaal zes jaar verbleef. De eerste vier jaar bracht hij door in gehoorzaamheid aan een andere asceet, de volgende twee jaar leefde hij alleen in grotten en hanteerde hij een erg strenge levensstijl. Gedurende die twee jaren lag hij nooit neer, maar 'hij bracht het grootste deel van de tijd door zonder te slapen en met het bestuderen van de Heilige Schriften.'¹³ De extreme koude en de ascetische praktijken tastten zijn gezondheid echter aan en hij werd gedwongen terug te keren naar Antiochië, waar hij in 380 of 381 tot diaken gewijd werd door de heilige Meletius. Vijf jaar later werd hij tot priester gewijd door de nieuwe aartsbisschop van Antiochië, de heilige Flavianus.

De heilige Johannes diende als priester in Antiochië tot het jaar 397. Met zijn **indrukwekkend prediken** onderrichtte hij zijn kudde onophoudelijk en gaf hen aanmoediging in moeilijke tijden. Zijn bekendheid verspreidde zich tot buiten Antiochië en Syrië en iedereen verwachtte dat hij de heilige Flavianus zou opvolgen op de bisschoppelijke troon van Antiochië. Maar na de dood van patriarch Nektarios van Constantinopel, leidde God de heilige Johannes' schreden naar de keizerlijke stad, waar hij op 15 december 397 tot haar bisschop verkozen werd. Op 26 februari 398 besteedde hij deze troon.

¹² Palladius of Hellenopolis, *Dialogue concerning St John Chrysostom*, 5, PG 47.18.

¹³ Palladius of Hellenopolis, *Dialogue concerning St John Chrysostom*, 5, PG 47.18.

In Constantinopel wachtten er nieuwe moeilijkheden de heilige op. Het heidendom voerde nog strijd met het christelijke geloof. De Arianen, Apollinariërs en andere afvallige groeperingen verscheurden de eenheid van de Kerk. Geestelijken zonder besef van hun roeping schandaliseerden het volk. Het was te midden van al deze moeilijkheden dat de heilige Johannes zijn werk voortzette. Door de bezielde woorden van zijn ‘gouden mond’ hing het volk hem aan de lippen. Hij troostte de lijdenden, bemoedigde de moedelozen en riep op tot bekering. In woorden en daden bestreed hij het kwade, waar het ook te vinden was. Hij bestrafte onwaardige leden der geestelijkheid en organiseerde het geestelijke werk en de liefdadigheidsactiviteiten van de Kerk. Hij stuurde gezanten naar de Goten, naar Scythië en naar Phoenicië. Hij stelde nachtelijke erediensten in, zodat ook werkende mensen konden deelnemen.

Zijn veelomvattend werk, en in het bijzonder zijn bestraffing van onwaardige geestelijkheid, riep enorme weerstand op. De vijanden van de heilige ondernamen stappen, gesteund door keizerin Eudoxia, om hem uit zijn ambt te zetten en hem te verbannen.¹⁴ Deze ballingschap duurde één dag. De heilige was tot in Bithynië geraakt, maar het protest van het volk en een buitengewone gebeurtenis die Eudoxia erg verontrustte, brachtten haar ertoe hem terug te roepen. De heilige Johannes keerde terug naar de keizerlijke stad, waar het volk hem met eer en tranen van vreugde ontving.

Zijn vijanden bleven echter niet stilzitten. Met hun voortdurende listen en lasteringen, wekten ze wederom de woede van Eudoxia tegen hem op en haalden de keizerin over om de heilige onder huisarrest te plaatsen. In de nacht van Grote Zaterdag in het jaar 404 vonden er verschrikkelijke gruweldaden plaats in de kerken waar de trouwe aanhangers van de heilige

¹⁴ The ‘Robber’ Synod of the Oak, which took place 403 AD.

bijeenkwamen. Bij de voorbereidingen om de catechumenen* te dopen en het Pasen te vieren, werden de catechumenen – zowel mannen als vrouwen – aangevallen door soldaten en naakt naar buiten gedreven. Zoals de heilige verhaalt, 'werd het gewijde water [in de doopvonten] rood van hun wonden... en in het tumult werd zelfs het allerheiligst Bloed van Christus over de kleren van de soldaten gemorst.'¹⁵

Tenslotte nam de heilige op 20 juni 404 afscheid van zijn geestelijkheid en gaf zich over aan zijn vijanden, zonder medeweten van het volk. Hij werd in ballingschap gezonden naar de Kaukasus in Armenië. De onvoorstelbare lichamelijke en geestelijke ontberingen hielden meer dan drie jaar aan. Op 14 september, terwijl hij op weg was naar een nieuw ballingsoord in Pityon, ontving hij de alzuivere Mystериën, en met zijn geliefde uitspraak: *'Eer aan God vanwege alle dingen'* ontsliep hij in de Heer.'¹⁶

In 438, werden de relieken van de heilige overgebracht naar Constantinopel. 'Ze werden eerst naar de kerk van de heilige Thomas de Apostel gebracht... daarna naar de kerk van de heilige Irene; daar werden de heilige relieken op de bisschoppelijke troon geplaatst en riep iedereen uit, "Eis uw troon terug, heilige!" Daarna werden de relieken in een koninklijke koets gelegd en naar de kerk van de heilige apostelen gebracht. Daar plaatste men hem op de bisschoppelijke troon en, o het wonder, zei hij tot het volk het "*Vrede zij met u allen!*"'.¹⁷

Het martelaarsleven van de heilige Johannes was voorbij. De waarheid had wederom gezegevierd. En de heilige, springlevend

¹⁵ Palladius of Hellenopolis, *Dialogue concerning St John Chrysostom*, 2, PG 47.11.

¹⁶ Theodore, Bishop of Trimythous, *Life of St John Chrysostom*, 25, Halkin, p. 31.

¹⁷ St Nikodimos of the Holy Mountain, *Synaxaristis ton dodeka minon [Synaxarion for the twelve months]*, vol. 3 (Thessaloniki: Orthodoxos Kypseli, p.163 (27 January).

na zijn ontslapen, bood de vrede des Heren aan allen: aan zijn vijanden en aan hen die hem liefhadden.

ii. De Goddelijke Liturgie

Het einde van het heilige martelaarsleven van de heilige Johannes Chrysostomus brengt ons bij het begin van zijn Goddelijke Liturgie, want in zijn tijd begon de Liturgie met de intocht van de bisschop in de kerk en het aanbieden van de vrede aan het volk.¹⁸ Het volk antwoordde dan aan de bisschop: *'En met Uw Geest.'* Daarna volgden drie lezingen uit de Heilige Schrift: één uit de Profeten, één uit de Epistels en één uit het heilig Evangelie. Daarna verkondigde de bisschop het woord Gods, en dan volgden de gebeden voor de catechumenen en de boetedoenende gelovigen. Eens de catechumenen en de boetedoenenden vertrokken waren, werden de kerkdeuren gesloten. De gebeden der gelovigen werden dan gezegd, gevolgd door de Grote Intocht* en werd de liefdeskus gegeven.

Hierna volgde de heilige Anafora, het Overwinningslied [*red. Heilig, heilig, heilig de Heer*], de woorden van Christus [*bij het Laatste Avondmaal*] en de aanroeping van de Alheilige Geest. Tenslotte werd het *Onze Vader* gebeden, gevolgd door de Heilige Communie en de Wegzending*.

Naast de gebeden die hij zelf geschreven heeft, gebruikte de heilige Johannes in zijn Liturgie ook enkele oudere liturgische gebeden. Zijn biograaf, Georgius de bisschop van Alexandrië, vertelt dat toen de heilige in Armenië was, hij zeven bisschoppen en een groot aantal priesters en diakens had gewijd om tegemoet

¹⁸ St John Chrysostom writes: 'When the bishop enters the church, he does not go up to his throne until he has wished peace to all the faithful' (*Against the Jews*, 3.6, PG 48.870).

te komen aan de noden van de plaatselijke Kerk, en 'de manier vastlegde waarop ze moesten zingen en hun de Goddelijke Mystagogie* leerde'.¹⁹

Onderzoek naar het werk van de heilige leidt tot de conclusie dat 'de kern van zijn Goddelijke Liturgie bestaat uit een reeks gebeden die ons in wezen zijn overgeleverd in de vorm waarin de heilige ze had uitgesproken toen hij bisschop van Constantinopel was.' Zowel inhoud als stijl getuigen dat deze gebeden het werk zijn van deze heilige vader.²⁰

De Goddelijke Liturgie van de heilige Johannes in haar huidige vorm bevat latere toevoegingen: een ander begin, de hymne '*Eniggeboren Zoon*' en de Cherubijnen Hymne*. De lezing uit de profeten werd weggelaten, en vanaf de achtste eeuw werd de Dienst van de Proskomidie (dienst van het voorbereiden van de Gaven) voor het begin van de Liturgie voltrokken.

Het is echter niet nodig stil te staan bij de geschiedenis van de samenstelling van de Liturgie. Voor de gelovigen maakt het niet uit wanneer de gebeden geschreven waren of door wie, maar hoe in elk tijdperk de *brandende harten* voor Christus' liefde, Hem waarnemen *in het breken van brood* (Luk. 24:32-35).

¹⁹ George of Alexandria, *Life of St John Chrysostom*, 59, *Halkin*, p. 238.

²⁰ Georg Wagner (Bishop of Eudokias), *Der Ursprung der Chrysostomusliturgie*, (Münster: Aschendorff, 1973), p. 133.

iii. De celebrant

Het voornaamste bewijs van de heilige Johannes Chrysostomus als celebrant wordt ons gegeven door zijn eigen schrijven. Wanneer de heilige spreekt over de liturgische bediening van de priester, onthult hij ons zijn eigen liturgische ervaring.

De ware celebrant van het eucharistische Mysterie is Christus: Hij Die de Goddelijke Eucharistie voltrok 'bij het Mystieke Avondmaal is Dezelfde die ook nu de Mysteriën voltrekt. Wij priesters bevinden ons in de positie van dienaren. Hij Die [de Heilige Gaven] heiligt en verandert, is Christus.'²¹ De celebrant is het instrument van de Heilige Geest; hij staat in de plaats van Christus.

De heilige Johannes Chrysostomus schrijft vanuit zijn ervaring van de verhevenheid van de priesterlijke bediening dat de priester 'tussen God en de mensheid staat, hij ons waardigheid doorgeeft vanuit de hemel en onze smeekbeden daarheen opheft.' De viering der Eucharistie plaatst de celebrant in de hemel: 'De troon van het priesterschap bevindt zich in de hemelen.' Daarom wordt er van de celebrant een hemelse reinheid vereist, opdat hij de taak moge vervullen die God zelfs niet aan de engelen heeft toevertrouwt. Want 'de priester roept de Heilige Geest aan, voert dit ontzagwekkend en schrikwekkend Offer uit en raakt voortdurend de Meester van allen aan.'²²

De priester staat op aarde, maar de ruimte waarin hij handelt is in de hemel. Hij staat met de heilige engelen, verheerlijkt God samen met de aartsengelen en concelebreert met Christus.²³ De heilige Johannes getuigt dat tijdens de Goddelijke Liturgie, 'hemelse machten het gehele altaar ruimte vervullen, en met ons

²¹ *On Matthew* 82.5, PG 58.744

²² *Homily on Isaiah* 5, 1, PG 56.131, 130-1; *o-On the Priesthood*, 6.4, PG 48.681.

²³ Cf. St Gregory the Theologian, *Homily* 2, 73, PG 35.481AB.

samenwerken in het voltrekken van de dienst'. En zijn tijdgenoten getuigen dit van de heilige zelf: 'Tijdens het verloop van de Goddelijke Liturgie, werd de ware aard van degene die de onzichtbare wereld ziet geopenbaard. Hij zag er immers niet uit als een mens bekleed met een sterfelijk lichaam, maar eerder een engel in menselijke gedaante.'²⁴

Zo vierden heiligen de Liturgie; zo vierde de goddelijke Chrysostomus 'het wonder van de Mystериën'.²⁵ Voor het heilig Altaar beleefde hij het mysterie van Gods liefde. Hij ontving de goddelijke liefde vanuit de hemel en bood het aan Zijn kinderen op aarde. Bijgevolg vormen zijn leven, zijn woorden en zijn martelarendood de beste interpretatie van de Goddelijke Liturgie: want de Goddelijke Liturgie - dat Christus is - was zijn hele leven, en zijn leven was een voortdurende Goddelijke Liturgie en dankzegging aan God.

5. WAT IS DE GODDELIJKE LITURGIE?

*i. Een samenvatten van de volledige goddelijke economie**

Het geheel van alle wonderbaarlijke gebeurtenissen die door God zijn uitgevoerd om de mens na zijn ongehoorzaamheid terug naar Zijn huis te brengen en hem opnieuw de Zijne te maken, wordt de goddelijke *economie* of heilsbeschikking genoemd, (of nog: genadebedeling en heilsorde): 'De goddelijke economie van onze God en Heiland is het oprichten van de mens uit zijn gevallen staat

²⁴ Anonymous, *Life of St John Chrysostom*, 14, Halkin, p. 399.

²⁵ St John Chrysostom, *On John*, 46.2, PG 59.260.

en zijn terugkeer uit de vervreemding -die zijn ongehoorzaamheid veroorzaakte- tot intimiteit met God.²⁶

Deze realiteit van ons heil in Christus is wat we ervaren bij elke Goddelijke Liturgie, waarvoor we dankzeggen aan God: 'De ontzagwekkende mysteriën die bij elke bijeenkomst van de gelovigen verricht worden en die overvloedige heil bieden, worden de *Eucharistie* ('dankzegging') genoemd, omdat ze bestaan uit het gedenken van vele weldaden, en ons het hoogtepunt openbaren van de goddelijke voorzienigheid. De Goddelijke Liturgie is de sacramentele herbeleving van deze dingen en de samenvatting van de gehele goddelijke economie'. Daarom zegt de celebrant aan het einde van de Goddelijke Liturgie van de heilige Basilius: 'Het Mysterie van Uw heilsorde, o Christus onze God, is volbracht en voltooid'.²⁷ Daarom zegt de celebrant aan het einde van de Goddelijke Liturgie van de heilige Basilius: 'Het Mysterie van Uw heilsorde, o Christus onze God, is volbracht en voltooid'.

Het mysterie van de goddelijke economie werd op hetzelfde moment geopenbaard als de ongehoorzaamheid van de mens. De Meester, Die van de mensheid houdt, 'zag onmiddellijk de val en de omvang van de wonde, en haastte zich om de wonde te behandelen zodat deze niet erger zou worden en zou overgaan tot een ongeneeslijk letsel... Aangespoord door Zijn liefde, hield Hij geen enkel moment op voor de mens te voorzien'.²⁸ Door wonderbaarlijke daden en profetische woorden bereidde God de mens voor om deel te hebben aan de volheid van het leven en de liefde.

Een aantal gebeurtenissen en profetieën uit het Oude Testament voorafbeelden het Mysterie van de Goddelijke Eucharistie.

²⁶ St Basil the Great, *On the Holy Spirit*, 15.35, PG 32.128C.

²⁷ St John Chrysostom, *On Matthew*, 25.3, PG 57.331; St Theodore the Studite, *Antirrheticus*, 1, PG 99.340C.

²⁸ St John Chrysostom, *On Genesis*, 17.2, PG 53.136.

De eerste hiervan is het offer van brood en wijn door Melchisedek gebracht (cf. Gen. 14:18- 20), die 'een voorafbeelding en type van Christus de ware Hoge Priester was' (cf. Ps. 109:4), en zijn offer was een imitatie van het offer van de Heer. Melchisedek, 'bewogen door een gave van profetie, voorzag het toekomstige offer dat namens de volkeren gebracht zou worden. Daarom verheerlijkte hij God, in navolging van Christus -Die nog komen zou- door brood en wijn aan te bieden ('te offeren').²⁹ In de Heilige Geest beleeft Melchisedek de toekomst in het heden, en imiteert hij dat wat nog niet heeft plaatsgevonden.

Een andere voorafspiegeling van Christus' offer en de Goddelijke Eucharistie is het offeren van Isaak door Abraham (cf. Gen. 22:1-14), en het offer uitgebracht door de Profeet Elia (cf. Kon. 18:17-40). Ook Jesaja's visioen (cf. Isa. 6:1-7) heeft liturgische ondertonen: de Heer is daar gezeten op een troon, omringd door Serafijnen die het driemaalheilig ('het Trisagion') zingen, terwijl er een offer van wierook gebracht wordt. Volgens de heilige Vaders verwijzen een profetie van de aartsvader Jakob (cf. Gen. 49:10-1) en een andere van de Profeet Maleachi (cf. Mal. 1:11) ook naar de Eucharistie.³⁰

Maar de Goddelijke Eucharistie werd bij uitstek voorafgebeeld door het feest van de Joodse Pasen ('Pascha'). Dit feest was een voortdurende gedachtenis van de redding van de Hebreeën uit Egypte, en een dankzegging aan God voor Zijn weldaden. De gebeurtenissen die plaatsvonden toen de Hebreeën Egypte ontvluchtten, waren 'vreeswekkende mysteriën van diepgaande

²⁹ Melchizedek (whose name means 'king of peace') blessed the patriarch Abraham after the latter returned from his victory over the king of Elam. Abraham offered Melchizedek a tithe of the spoils, and Melchizedek offered him bread and wine (cf. Heb. 7: 2); St John of Damascus, *On the Orthodox Faith*, 4.86, PG 94.1149C; St John Chrysostom, *On Melchizedek*, 3, PG 56.261.

³⁰ Cf. St Justin, *First Apology*, 32, PG 6.377-380; cf. St John Chrysostom, *Against the Jews*, 5.12, PG 48.902-3.

betekenis. En als de voorafspiegelingen zo vreeswekkend waren, hoeveel te meer de realiteit... Want de realiteit is echter dat we Christus eten als ons Paaslam!’³¹

Al deze gebeurtenissen baanden de weg voor de komst van Christus. De waarheid, die tot dusverre op mystieke manieren voorafgebeeld werd, werd geopenbaard in de volheid der tijden. Terzelfdertijd werd ook de ware omvang van het mysterie van de goddelijke economie geopenbaard, omdat Christus al deze mysteriën onder één Hoofd bijeenbrengt (‘anakefaléosis’).

In de Goddelijke Liturgie worden al de gebeurtenissen van Christus’ leven liturgisch herbeleefd: ‘Alle handelingen die in deze goddelijke eredienst worden verricht, zijn een vorm van Christus’ heilbrengend Lijden, Zijn graflegging en Zijn Opstanding... en van heel zijn verlossende leven op aarde en van de goddelijke economie.’ In de liturgie staat de celebrant ‘voor het heilig Altaar’ en ‘hij prijst de heilige en goddelijke werken van Jezus Christus...dan voert hij de goddelijke Mysteriën uit en brengt hij ons voor ogen al die dingen die hij zonet had verheerlijkt.’ Het leven van Christus wordt aan ons geopenbaard, omdat ‘de gehele mystagogie (i.e. de Liturgie als inwijding in het mysterie) een samenhorig beeld is van het aardse leven van de Heiland.’³²

De heilige Johannes Chrysostomus schrijft dat ‘onzichtbare dingen gezien worden met het oog des geloofs’.³³ Laten we dan luisteren naar deze heilige, die in de Goddelijke Liturgie onzichtbare dingen waarnam.

³¹ St John Chrysostom, *On Ephesians*, 23.2, PG 62.165-6.

³² Theodore of Andida, *On the Symbols of the Divine Liturgy*, 1, PG 140.417A; St Dionysius the Areopagite, *On the Church Hierarchy*, 3.3.12, PG 3.441C—444A;

St Nicholas Cabasilas, *Comm. Liturgy*, 1, PG 150.372B.

³³ *On the words ‘In the last days’*, 2, PG 56.272.

De kerk waar de Liturgie wordt gevierd, is Bethlehem: 'Laten we ons haasten naar Bethlehem [dus, naar de kerk], dat het huis is van het geestelijke Brood.' Zo dadelijk, zullen we samen met de leerlingen deelnemen aan het Mystieke Avondmaal in de bovenkamer van Sion. Want in de Liturgie 'wordt datzelfde Avondmaal waar Christus aanwezig was, volbracht. Het eucharistische Avondmaal verschilt op geen enkele manier van dat van dat Avondmaal.' 'Deze heilige kerk is de bovenkamer waar Christus en de leerlingen bijeen waren; het was van hieruit dat ze naar de Olijfberg gingen.'³⁴

Daarna wordt het Altaar de Schedelplaats, het verschrikkelijke Golgotha: het Mysterie van de Goddelijke Eucharistie 'is een vorm van dat offer [op Golgotha]...Het offer dat toen werd gebracht, dragen ook wij nu op.' Na Golgotha, ervaren we de Opstanding: 'Het Mysterie dat we met Pasen vieren, bevat niets meer dan wat we nu vieren. Het is een en hetzelfde, dezelfde genade van de Heilige Geest. Het is altijd Pasen.'³⁵

De Goddelijke Eucharistie is het onophoudelijke Pasen van de Kerk. Het is het begin van het nieuwe tijdperk dat losbarst in het oude en het geheel vernieuwd. Het is de charismatische aanwezigheid van het Koninkrijk dat komen zal: Gij hebt onophoudelijk alles gedaan tot Gij ons terug naar de hemel voerde en ons Uw komend Koninkrijk schonk. Zelfs nu heeft Christus ons het komend Koninkrijk gegeven, en 'heeft Hij het ons toegankelijk gemaakt'.³⁶ En zelfs nog ontzagwekkender: Hij heeft ons waardig geacht om de Meester des hemels in ons te ontvangen.

De Goddelijke Liturgie is het mysterie van Christus. Dat wat dichtbij is en wat veraf is, het begin en het einde staan daar naast elkaar: 'Het Pasen des Heren verschijnt, de tijdperken worden

³⁴ St John Chrysostom, *On Matthew*, 7.5, 50.3 and 82.5, PG 57.78, PG 58.507, 744.

³⁵ Ibid. *On Hebrews*, 17.3, PG 63.131; *On 1 Timothy*, 5.3, PG 62.529-30.

³⁶ Anaphora prayer; St John Chrysostom, *On John*, 46.3, PG 59.261.

samengebracht [dus, tijdsverschillen verdwijnen], de hemel en de aardse wereld zijn ééngemaakt.³⁷ Zoals Christus de Alfa en de Omega, de eerste en het laatste, het begin en het einde is (Openb. 22:13), zo is de Goddelijke Liturgie de *synaxis* (de ‘samenkomst’) van ruimte en tijd in Christus, en hun *transfiguratie* (‘geestelijke omvorming’) tot liturgische ruimte* en tijd*.

ii. Een godsopenbaring (theofanie) van de Drie-eenheid

De goddelijke heilsgeschiedenis is de manifestatie van de drievuldige God Zijn liefde voor de mens: het Woord Gods is de Leidsman van ons heil, de Vader is behaagd met het werk van de Zoon waarin de Alheilige Geest meewerkt. ‘De god-menselijke theofanie, [Christus God] mens geworden door de Altijd-Maagd Maria, wordt verwezenlijkt door de Wil van de Vader, in de Menswording (*incarnatie*) van de Zoon en de medewerking van de Heilige Geest.’³⁸

Het mysterie van de goddelijke economie is een theofanie van de Drie-eenheid, en bijgevolg is de Goddelijke Liturgie – waardoor we dit mysterie in genade herbeleven – ook een theofanie van de Drie-eenheid. De celebrant ‘onthult de Heilige Drie-eenheid aan ons’ door de Liturgie.³⁹

Van begin tot einde helpt de Liturgie ons het mysterie van de aanwezigheid van de Drie-eenheid te ervaren. De priester begint met een *doxologie* van de Heilige Drie-eenheid: *Gezegend zij het Koninkrijk van de Vader, en de Zoon, en de Heilige Geest*.⁴⁰ Dit wordt later opgevolgd door andere priesterlijke *exclamaties* tot de Drie-

³⁷ *Epistle to Diognetus*, 12.9, ANF 1, p. 30.

³⁸ St Caesareus of Nazianzus, *Dialogue* 3, 167, PG 38.1129.

³⁹ St Gregory the Theologian, *Homily* 43, 72, PG 36.593C.

⁴⁰ Cf. St Germanus, *Contemplation*, PG 98.401B.

eenheid, de drie antifonen* en de hymne van het Driemaal Heilig (*het Trisagion*)* die we zingen tot de Levenschenkende Drie-eenheid. Naarmate het moment van de Heilige Anafora* (het Aanbieden van het Brood en de Wijn) nadert, schenkt de celebrant ons *de genade van onze Heer Jezus Christus, en de liefde van God de Vader, en de gemeenschap van de Heilige Geest*.

Hierna danken wij God voor alles wat Hij in Zijn liefde voor ons heeft gedaan: *Gij bracht ons vanuit het niet-zijn tot het zijn, en toen wij gevallen waren hebt Gij ons weer opgericht, en alles gedaan om ons naar de hemel te leiden en Uw komend Koninkrijk te schenken. Voor al deze dingen danken wij U, en Uw eniggeboren Zoon en Uw Heilige Geest*.

Na het dankzeggen, bidden wij tot de Vader om ons de Trooster te zenden om het aanbieden van de Zoon te zegenen. De Trooster komt als *het suizen van een zachte bries* [1 Kon. 19:12], en vervolledigt de Consecratie* en schenkt ons Christus. Alles wordt vervuld met het Licht van de Drievoudige Zon der Godheid, en wij zijn te gast bij het liefdesfeest der Drie-eenheid.

We communiceren in het heilige Lichaam van Christus en worden zo een tempel van de Alheilige Drie-eenheid. Want 'wanneer één Persoon van de Heilige Drie-eenheid in ons is, is de Heilige Drie-eenheid in ons'. Het lichaam van de christen wordt 'gegrondvest' in de Heilige Drie-eenheid; eenieder die de Communie ontvangt 'heeft Christus en Zijn Vader en de Trooster grondig in hem gevestigd.'⁴¹

Aan het einde van de Liturgie aanbidt de nu Christus-dragende persoon de Heilige Drie-eenheid met dankbaarheid: *Wij hebben het ware Licht aanschouwd; de hemelse Geest ontvangen; het ware geloof gevonden; wij aanbidden de ondeelbare Drie-eenheid Die ons heeft gered*.

⁴¹ St Athanasius The Great, *To Serapion of Thmuis* 1, 20, PG, 26.577A; St John Chrysostom, *To the disgraced Theodore* 1, PG 47.278.

iii. Een samenkomen van hemel en aarde

De aanwezigheid van de Drie-ene God geeft de eucharistische synaxis (bijeenkomst) zijn ware hoedanigheid: het is een 'samenkomen' van hemel en aarde. De ruimte waarin de Heilige Anafora gevierd wordt, wordt zo het tabernakel ['verblijfsvertrek'] van God onder de mensen (cf. Openb. 21:3). Samen met de mens, verheerlijkt de gehele schepping God, omdat alle dingen door God geroepen worden tot een samenkomen op één plaats, op het Altaar vóór Zijn troon (cf. Openb. 8:3). God, Die de bovennatuurlijk Goede is, 'wordt *kallos* genoemd [de Schone, van het woord schoonheid]... omdat Hij alle dingen tot Zich roept [*kalli*] en samenbrengt tot één.'⁴²

De Goddelijke Liturgie is precies deze *synaxis*, dit 'samenkomen' van de gehele kosmos (i.e. de zichtbare en onzichtbare wereld) en diens reis naar het Koninkrijk Gods. De Vaders noemen de samenkomst van de gelovigen bij de Goddelijke Liturgie een samen-gaan (*syn-odos*) omdat alle gelovigen en de Heer samen een weg afleggen naar het hemelse Jeruzalem toe. Deze synaxis toont aan dat de zijnsreden van de Kerk het verenigen van de gelovigen is. "De Kerk is ontstaan... opdat wij verenigd zouden worden. En dit wordt aangetoond door onze samenkomst.' De h. Johannes verwondert zich: 'Welk paradijs bestaat er zoals onze samenkomst?' En hij spoort ons aan: 'Dat niemand die eet van het heilige Paaslam [van de Eucharistie] enige aandacht schenke aan Egypte [de ijdelheid van deze wereld], maar eerder aan de hemel, aan het Jeruzalem dat boven is.'⁴³

⁴² St Dionysius the Areopagite, *On the Divine Names*, 4.7, PG 3.701C. In the Greek text there is a play on the homophonic words καλόν (*kalon*), meaning 'good', κάλλος (*kallos*), meaning 'beauty', and καλώ (*kalo*), meaning 'to call'.

⁴³ St John Chrysostom, *On 1 Corinthians*, 27.3, PG 61.228; *On Repentance*, 8.1, PG 49.336; *On Ephesians*, 23.2, PG 62.166; Cf. also St Cyril of Alexandria, *On John*, 12, PG 74.708B: 'In our holy concourses or gatherings, we also say this [Peace

De Goddelijke Liturgie is de aanwezigheid van Christus. Op de Heilige Tafel 'is tegenwoordig de Koning over alles'. Christus, Die 'de gehele geschapen wereld bijeenroept en samenbrengt', verzamelt alles rond het heilig Altaar, en 'bindt door Zijn goddelijke voorzienigheid, redelijke wezens nauw samen, zodat ze zowel met elkaar als met Hem verenigd worden.'⁴⁴

Naast Christus staat de Koningin, de Moeder Gods. Nog voordat Christus Zijn Avondmaal aanbood (offerde), werd het mysterie van ons heil reeds gevierd in de Moeder Gods door de kracht van de Heilige Geest: 'Uw moederschoot werd een Heilige Tafel, want het bevatte het heilig Brood.' Bij de Goddelijke Liturgie, staat de Koningin der hemelen aan de rechterhand van de Koning: 'Waar Christus is, daar staat ook de Godsbaarster... Zij is waarachtig Zijn troon, en waar de Koning gezeten is, daar is ook Zijn troon.'⁴⁵

De engelenwereld vormt de hofhouding van Christus. Christus begeeft Zich naar Golgotha *begeleid door de engelenscharen*.⁴⁶ Op het moment van het offeren, sluiten de engelen zich bij ons aan om Gods goedheid te verheerlijken.

Ook het koor der heiligen neemt deel aan de Eucharistie. Daarom worden 'de namen van de heiligen opgenoemd' tijdens de Liturgie... wat aangeeft dat ze onlosmakelijk verbonden zijn in een heilige vereniging met Christus, die dit aardse leven overtreft.' De

be unto all] to each other'; also PG 74.725C: It is therefore most appropriate that we perform our holy concourses in the church on the eighth day [Sunday]'.⁴⁴

⁴⁴ St John Chrysostom, *Homily on Isaiah* 6, 4, PG 56.140; St Gregory of Nyssa, *On Ecclesiastes*, 3, PG 44.649C; St Maximus the Confessor, *Mystagogy*, 1, PG 91.664D.

⁴⁵ Matins* of Mid-Pentecost, Canon, ode 5; St Gregory Palamas, *Homily* 53, 21, *Oikonomou*, p. 157.

⁴⁶ Divine Liturgy, Cherubic Hymn.

eucharistische samenkomst is de viering van Christus Zijn overwinning. Al die Christus vergezelden op Zijn weg, zijn op dit moment aanwezig met Hem: 'Wanneer er voor een koning zegevieringen gehouden worden, worden al zij die deel hebben uitgemaakt aan de overwinning, ook geprezen; evenzo hier, want de viering van de Goddelijke Liturgie is een tijd van zegevieren.'⁴⁷

Ook aanwezig tijdens de Goddelijke Liturgie zijn onze overleden broeders, voor wie wij Gods genade afsmeaken. Hun herdenking* bij de Liturgie brengt 'groot gewin en veel voordeel' voor hun zielen.⁴⁸

Hemel en aarde, engelen en mensen, levend en overleden, komen samen om feest te vieren en de Heer te danken voor Zijn liefde. 'Aarde en zee, bewoonde en onbewoonde streken zullen een eeuwige hymne zingen; en zij zullen dankbaar zijn voor de goddelijke goede dingen' die ze ontvangen hebben.⁴⁹ Alle dingen zeggen dank: *Aan Hem Die zetelt op de troon en aan het Lam zij lof en eer en heerlijkheid en kracht tot in alle eeuwigheid!* (Openb. 5:13)

6. DE VRUCHTEN VAN DE GODDELIJKE LITURGIE

i. De christen wordt opgenomen in Christus

Door het Mysterie van de Goddelijke Eucharistie, ontvangt de mens het heilig Lichaam en kostbaar Bloed van Christus, en wordt

⁴⁷ St Dionysius the Areopagite, *On the Church Hierarchy*, 3.3.9, PG 3.437C; St John Chrysostom, *On Acts*, 21.5, PG 60.170.

⁴⁸ St John Chrysostom, *On Philippians*, 3.4, PG 62.204.

⁴⁹ Ibid. *On Psalm 44*, 13, PG 55.203.

hij 'één in lichaam en bloed' met Hem.⁵⁰ Zoals Christus Zelf zei toen Hij voor het eerst over dit Mysterie sprak, *wie Mijn vlees eet en Mijn bloed drinkt, blijft in Mij en Ik in hem* (Joh. 5:56).

De mens ontvangt Christus, en Christus ontvangt de mens. Christus wordt aldus op deze wijze zowel het huis van de mens als thuis in de mens. Dit is de allerhoogste manifestatie van Christus' liefde voor de mens. De h. Johannes Chrysostomus zegt ons: 'Het is nodig het mirakel van de Mysteriën te begrijpen: wat het is, waarom het werd gegeven en wat voor profijt we eruit halen'. Zoals de h. Paulus zegt, worden wij *één lichaam en leden van Zijn vlees en beenderen* (Ef. 5:30)... dus om één lichaam met Christus te worden, niet enkel uit een gevoel van liefde, maar in werkelijkheid; laat ons vermengd worden met Christus' Vlees. Dit wordt bereikt met het voedsel dat Hij ons gegeven heeft vanuit het verlangen ons de grote liefde te tonen die Hij voor ons heeft. Dit is waarom Hij Zichzelf met ons vermengde en één lichaam met ons werd, zodat wij één kunnen worden met Hem, net zoals het lichaam vastgehecht is aan het hoofd.'⁵¹

Door de Heilige Communie wordt de gelovige één van lichaam met Christus, één 'samenstelling', één 'vermenging'. Dit gebeurt niet zomaar in theoretische zin, maar feitelijk en existentieel. Christus was in Zijn mensenliefde 'niet tevreden' met enkel het mens worden, geslagen en gedood worden om ons, maar vermengde Zichzelf daadwerkelijk met ons. Hij verandert ons in Zijn eigen Lichaam, niet enkel in geloof, maar ook in realiteit.'⁵²

Op een ander moment hoort de h. Johannes Christus tegen hem spreken: 'Ik ben niet zomaar met u vervoegd; ik ben innig verbonden, ik word gegeten, ik word beetje bij beetje verteerd zodat het vermengen, het verweven en de vereniging des te groter

⁵⁰ St Cyril of Jerusalem, *Mystagogical Catechesis* 4, 1, PG 33.1097A.

⁵¹ St John Chrysostom, *On John*, 46.2-3, PG 59.260.

⁵² Ibid. *On Matthew*, 82.5, PG 58.743.

kan zijn. Want dingen die samengevoegd worden behouden hun eigen grenzen, terwijl ik met u verweven ben. Ik wil niet dat er iets tussen ons is. Ik wil dat de twee, één zijn.’ Er komt niets tussen Christus en de christen. Alles lost op in het licht van Zijn liefde: ‘Wij en Christus zijn één.’⁵³

Enkel een heilige kan zo vrijmoedig spreken. En zo spraken de heiligen ook echt:

‘Wij worden de ledematen van Christus, en onze ledematen worden Christus: ook al ben ik een ellendig man, mijn hand is Christus, ook mijn voet is Christus, ook al ben ik een ellendeling, ik ben zowel Christus’ hand als Christus’ voet.’⁵⁴

De woorden van de heiligen zijn geen elegant uitgedrukte zinnen die bedoeld zijn om indruk te maken op ons; het zijn uitstortingen van harten die overvloeien van Christus. Te midden van dit overvloeien van Leven en Licht, licht de hele mens op als een bliksemschicht. Al zijn ledematen stralen licht uit. En de wereld waarin de heilige zich bevindt en beweegt is vervuld met het licht van Christus. ‘Het licht van Christus verlicht alles.’⁵⁵

Wanneer we God brood en wijn aanbieden, offeren wij de wereld, en de wereld wordt het Dankoffer.⁵⁶ Door het afdalen van de Trooster *over ons en over deze Gaven hier neergelegd*, wordt de mens geheiligd en de schepping hernieuwd. Al deze dingen worden hernieuwd: de wereld ontvangt Gods zegen, en de mens wordt gevormd tot Christus. De wereld wordt het verblijfsvertrek van God en de mens wordt door Genade een christus, i.e. een gezalfde.

⁵³ *On 1 Timothy*, 15.4, PG 62.586; *On Hebrews*, 7.3, PG 63.58.

⁵⁴ St Symeon the New Theologian, *Hymn 15*, 141-3, SC 156, p. 288.

⁵⁵ Liturgy of the Presanctified Gifts.*

⁵⁶ Cf. St Irenaeus, *Against Heresies*, 5.2.3, SC 153, p. 35.

Zo ervaren we een voorsmaak van het nieuwe tijdperk. Op die dag, 'wanneer de Heer verschijnen zal, zal Hij omgeven zijn met het koor van Zijn goede dienaren; en wanneer Hij schijnt, zullen ook zij schijnen.' De *Theanthropos**, de Godmens, omgeven door de *synaxis* van heiligen zal stralen van goddelijke schoonheid, als 'God te midden der goden, de Schone Die het koor der schonen leidt' (cf. Ps. 81:1).⁵⁷

ii. De Kerk wordt vorm gegeven

Wanneer de gelovigen op een bepaalde plaats, op een bepaalde tijd samenkomen om de Goddelijke Liturgie te vieren, onthult hun samenkomst het mysterie van de Kerk. De Kerk en de Goddelijke Eucharistie zijn het Lichaam van Christus; het zijn Christus Zelf. Toen wij in de Kerk werden opgenomen door de Doop, heeft Christus 'ons Zijn eigen Lichaam' gemaakt [door de Goddelijke Eucharistie].⁵⁸

Het Mystieke of Laatste Avondmaal is het historische beginpunt van de Goddelijke Liturgie en van de Kerk. Christus Zijn Avondmaal wordt overschaduwd door Zijn offer aan het Kruis. Dit is ook het fundament waarop de Kerk gebouwd is. Het bloed en het water dat uit de zijde van de Meester vloeide toen de soldaat hem doorboorde met een speer, zijn de symbolen van de Mysteriën van enerzijds de Doop en anderzijds de Eucharistie. Wanneer Christus' zijde wordt doorboord, zien we het begin van deze twee Mysteriën en de schepping van de Kerk: 'De soldaten doorboorden de Meesters zijde met een speer, en bloed en water stroomden er samen uit. Deze gebeurtenis was door God bepaald als beeld en oorsprong van de Mysteriën der Goddelijke

⁵⁷ St Nicholas Cabasilas, *On the Life in Christ*, 6 and 4, PG 150.649B, 624B.

⁵⁸ St John Chrysostom, *On Ephesians*, 3.3, PG 62.27.

Eucharistie en Heilige Doop.’ *En terstond kwam er bloed en water uit.* (Joh. 19:34). ‘Het bloed en het water zijn een symbool der Heilige Doop en Goddelijke Eucharistie. Uit deze twee, werd de Kerk geboren.’⁵⁹ De Mystериën van de Doop en de Eucharistie vinden hun oorsprong in Christus’ kruisiging, en het zijn juist deze Mystериën die de Kerk vormgeven.

De Kerk is geboren uit Christus en wordt gevoed met Christus: ‘Degenen die Christus verwekt heeft, door de Doop, voedt Hij met Zichzelf.’ Dit goddelijke voedsel bouwt de Kerk op en vormt deze om in het Lichaam van Christus; wij zijn vermengd met dit Lichaam. Wij zijn het ene Heilige Lichaam geworden.’⁶⁰ Zoals de h. Paulus schrijft, *omdat er één brood is, zijn wij die velen zijn één lichaam, want wij nemen allen deel aan het ene brood* (1 Kor. 10:17). Door het deelnemen aan het ene Brood vormen wij christenen, die met velen zijn –in Christus– één lichaam, de Kerk. Elke eucharistische bijeenkomst is dus een bijeenkomst van de gehele Kerk, want de Goddelijke Eucharistie is het mysterie van Christus.

Bij Zijn Menswording, nam Christus ‘het vlees aan van de Kerk’ en ‘kwam Hij naar zijn eigen huis. Hij trof de Kerk onrein aan, naakt, en besmeurd met bloed; en Hij waste haar [met de Doop], zalfde haar [met oliën en parfums: heilige Myronzalving], voedde haar [met de Heilige Communie] en kleedde haar met een gewaad van het soort dat onmogelijk te vinden zou zijn. Hijzelf werd namelijk de bekleding van de Kerk, nam haar bij de hand en nam haar mee omhoog.’⁶¹ Hij leidde haar omhoog, naar het Hemelse Koninkrijk waar de Goddelijke Liturgie wordt gevierd.

⁵⁹ St Cyril of Alexandria, *On John*, 12, PG 74.677B; St John Chrysostom, *On John*, 85.3, PG 59.463.

⁶⁰ St John Chrysostom, *On Matthew*, 82.5, PG 58.744, 743—4.

⁶¹ Ibid. *Homily before his Exile*, 2, PG 52.429; *On Psalm 5*, 2, PG 55.63.

DE VOORBEREIDING VOOR DE LITURGIE

1. DE RITUS VAN KERÓS

De priester die zich voorbereidt om het heilige Mysterie te vieren, moet op voorhand met iedereen verzoend zijn, en mag niets hebben tegen iemand; hij moet -zo goed als hij kan- over zijn hart waken tegen kwade gedachten; van de avond ervoor moet hij zich onthouden, en waakzaam zijn tot aan het moment van de goddelijke eredienst.

i. De voorbereiding van de celebrant

De priester is een bedienaar van het mysterie van het heil der mensheid. Door zijn bediening wordt de mens van de zonde gescheiden en tot God gebracht, want de functie van de priesterlijke bediening is 'de ziel vleugels te geven, het uit de wereld te halen en het aan God te geven... om Christus in de harten van de gelovigen te laten verblijven door de genade van de Heilige Geest, en bovenal ter vergoddelijking van de mens.' Met behulp van de celebrant wordt de mens opgeheven naar de 'hemelse zaligheid'.¹ De priesterlijke bediening belichaamt de profetische verkondiging: *Broeders, nadert de eeuwige bergen* (Micha 2:9).

Door zijn bediening openbaart de priester het nieuwe leven dat Christus ons gebracht heeft, namelijk Christus Zijn eigen leven. En omdat de Goddelijke Liturgie het Mysterie is waar Christus Zijn leven aan de gelovige aanbiedt, vormt het ook de kern van de priesterlijke bediening.

¹ St Gregory the Theologian, *Homily* 2, 22 and 9, 3, PG 35.432B, 824A.

De eerste vereisten voor een priester die op het punt staat het heilig Altaar te benaderen, zijn verdraagzaamheid en liefde. Dit is wat Christus van Zijn dienaar vraagt, net zoals Hij dat natuurlijk ook van elke christen vraagt: *Zo gij dan uw gave op het altaar offeren zult, en aldaar gedachtig wordt, dat uw broeder iets tegen u heeft; laat daar uw gave voor het altaar, en gaat heen, verzoent u eerst met uw broeder, en komt dan en offert uw gave.* (Matt. 5:23-4).

De heilige Johannes Chrysostomus verwondert zich aan Christus' liefde: "O, de omvang van Zijn liefde voor de mens! Christus beschouwt de eer die Hem wordt aangeboden als minder waard dan liefde voor onze naasten." 'Onderbreekt uw aanbidden van Mij,' zegt Christus, 'opdat de liefde tussen u en uw broeder bewaard moge blijven.' Met deze woorden toont de Heer ons 'dat Hij (*naasten*)liefde ten uiterste waardeert, en het als hoogste offer beschouwt. Zonder dit offer aanvaardt Hij geen ander.' Zo leert Christus ons dat 'de Heilige Tafel al diegenen die vijandschap tegen elkander koesteren, niet accepteert'.²

In *De Geestelijke Weide*, wordt het volgende verhaal verteld uit het leven van bisschop Johannes van Amathus. De bisschop had een diaken, en op een feestdag, toen hij de Liturgie zou vieren, kreeg de diaken een woedeaanval en beledigde hij de bisschop in zijn gezicht. Toen het moment was aangebroken om de Voorbereidingsdienst uit te voeren en ze hun priestergewaad moesten aantrekken, ging de diaken niet naar de concelebratie uit schaamte voor wat hij tegen de bisschop had gezegd. De bisschop ging toen, als een goede herder, het verloren schaap opzoeken, en zei: 'Tenzij diaken Epiphanius komt, zal er vandaag geen Liturgie zijn.' Toen de diaken vervolgens gekomen was, omhelsde de goede herder hem en maakte een prostratie* (ter-aarde-werping) alsof hij degene was die in fout was. Hij trok zijn gewaden aan, en zei dat de liturgische waaier aan de diaken gegeven moest worden

² on *Matthew*, 16.9, PG 57.250-1.

zodat hij bij hem zou staan tijdens de Goddelijke Liturgie. Na de Slotgebeden, nodigde hij de diaken uit om een maaltijd te delen, en vervolgens stuurde hij hem op weg in vrede. De familieleden van de bisschop mopperden hierover, maar de man van God berispte hen, en zei: 'Zijn jullie vergeten dat toen Christus bespot werd Hij het misbruik niet vergold, en toen Hij geslagen werd Hij niet terugsliep? [cf. 1 Pet. 2:23, Matt. 5:39]... Geloof mij, mijn kinderen, wanneer ik het onbloedige offer aanbied, voordat ik aan de voorbereidende ritus begin, is het mijn gewoonte om voor mezelf en voor jullie tot God te bidden. Maar vandaag, toen ik begon te bidden, liet ik de gebeden voor mezelf en voor u weg en bad ik, God smekend met tranen, om vergeving voor de diaken. Plots zag ik de goddelijke genade op het Altaar neerdalen. Als ook gij waardig geacht wilt worden zulke visioenen te zien, moet gij God het onbloedige Offer aanbieden met oprechte vergeving; want er is geen andere manier die zo direct naar Hem leidt.'³

ii. Mijn hart is gereed, o God

Voordat hij het eucharistisch Offer aanbiedt, moet de celebrant zichzelf als offer aanbieden: 'Niemand is waardig om de machtige God te naderen Die zelf zowel Slachtoffer als Hoge Priester is, tenzij hij zich als levend en geheiligd offer aanbiedt aan God [cf. Rom. 12:1]... of tenzij hij een offer van lofzang en een *berouwvolle*

³ John Eucratas and Sophronius the Sophist, *Leimonarion to palaion* [The ancient Spiritual Meadow], 3rd edn (Volos: Agioreitiki Bibliothiki, 1959), 'Concerning John, Bishop of Amathous in Cyprus', pp. 65-6. The fan (*ripidion*) was used in the old days by the deacon to keep flying insects away from the holy Cup. Its symbolism is related to the deacon because 'the ripidia and the deacons indicate the six-winged Seraphim' (St Germanus, *Contemplation*, PG 98.432D).

geest [Ps. 50: 19] opgedragen heeft, het enige offer dat van ons gevraagd wordt door Hem die alles voor ons opofferde.' Dit offer vereist dat de celebrant rein moet zijn in ziel en lichaam. De Alzuivere God is enkel behaagd met een offer aangeboden 'met reine handen en met een verheven en gezuiverde geest'.⁴

Als een priester de Heilige Mysteriën benadert zonder zichzelf eerst geofferd te hebben, nadert hij niet tot het ware Licht maar tot een brandend vuur (cf. Heb. 12:29). De heilige Theognostus schrijft: 'Gij die waardig geacht zijt voor het goddelijke en eerbiedwaardige priesterschap, had uzelf eerst moeten offeren door de dood van de passies en hartstochten; enkel dan zoudt gij het levenschenkend en schrikwekkend Offer mogen benaderen, als gij niet zoals een strodoek (*tondel*) verbrand wilt worden door het goddelijke vuur.' We offeren onszelf door de dood van de hartstochten, dus door inkeer. Daarom vermaant de heilige elke celebrant: 'Eens gij witter dan sneeuw wordt (cf. Ps. 50:91), een stortvloed van tranen vergietend, en eens gij uw geweten wit maakt met de reinheid uws levens, nader dan tot dat wat Heilig is als één die heilig is.' 'Want zij die de Alzuivere God dienen, dienen heilig te zijn.'⁵

De avond voor de Goddelijke Liturgie maakt de celebrant zijn hart gereed, alleen, oog in oog met God. Hij verbant elk gevoel van vijandschap en elke kwade gedachte, zuivert zichzelf door onthouding, wakend in gebed. De volgende ochtend, in de kerk, vraagt hij om kracht uit den hoge zodat hij kan naderen tot het Heilig Altaar en tegen de Heer kan zeggen: *Mijn hart is bereid, o God, mijn hart is bereid; ik zal zingen en psalmzingen in mijn glorie.* (Ps. 107:2).

⁴ St Gregory the Theologian, *Homily 2*, 95 and 4, 29, PG 35.497AB, 5 56B.

⁵ *On the Priesthood*, 13 and 18, *Philokalia*, vol. 2, pp. 361, 362—3; St Cyril of Alexandria, *On Worship in Spirit and Truth*, 7, PG 68.492A,

Wanneer de tijd is aangebroken voor de goddelijke mystagogie, gaan de Priester en de Diaken uit de noordelijke deur van het heiligdom naar het schip van de kerk. Nadat ze voor de troon van de bisschop gebogen hebben, gaan ze voor de Koninklijke Deuren* staan en maken ze drie buigingen, ieder tegen zichzelf zeggend: *O God, wees mij, zondaar, genadig,⁶ en ontferm U over mij.*

Vervolgens zegt de diaken: *Meester, zegen.*

Priester: *Gezegend is onze God, immer, nu en altijd, en in de eeuwen der eeuwen.*

Diaken: *Amen.*

Priester: *Eer aan U, onze God, eer aan U. Hemelse Koning, Trooster, Geest der waarheid, Die alomtegenwoordig zijt en alles vervult, Schatkamer van het goede, en Schenker van het leven, kom en verblijf in ons, reinig ons van alle smet, en red onze zielen, o Goede.*

Diaken: (de Trisagion gebeden) *Heilige God, Heilige Sterke, Heilige Onsterfelijke, ontferm U over ons (drie maal).*

Eer aan de Vader en de Zoon en de Heilige Geest. Nu en altijd, en in de eeuwen der eeuwen. Amen.

Alheilige Drie-eenheid, ontferm U over ons. Heer, wis onze zonden uit, Meester, vergeef ons onze ongerechtigheden,

⁶ Luke 18:13.

Heilige, bezoek ons en genees onze zwakheden, omwille van Uw Naam: Heer, ontferm U; Heer, ontferm U; Heer, ontferm U.

Eer aan de Vader en de Zoon en de Heilige Geest. Nu en altijd, en in de eeuwen der eeuwen. Amen.

Onze Vader, die in de hemelen zijt, geheiligt zij Uw Naam, Uw Rijk kome, Uw Wil geschiede op aarde als in de hemel. Geef ons heden ons dagelijks brood en vergeef ons onze schulden, gelijk ook wij vergeven aan onze schuldenaren. En leid ons niet in bekoring, maar verlos ons van de kwade.

Priester: Want van U is het koninkrijk, de kracht en de heerlijkheid, van de Vader en de Zoon en de Heilige Geest, nu en altijd, en in de eeuwen der eeuwen.

Diaken: Amen.

iii. De avondloze dag

Wanneer de aangewezen tijd voor de Goddelijke Liturgie is aangebroken, 'neemt de celebrant *Kerós*^{*} met de diaken naast hem.

*Kerós*⁷ is de naam voor de korte ritus die plaatsvindt voor de *iconostase*.^{*} Deze ritus is de voorbode van de Goddelijke Liturgie. Het symboliseert de tijd van Christus' Menswording, en het herinnert ons eraan dat *de tijd [kerós] vervuld is, en het Koninkrijk Gods nabij gekomen* (Mc. 1:15).⁸ De ritus van *Kerós* bereidt ons dus

⁷ The rite of the *Kairos* is modern. Ancient manuscripts of the Divine Liturgy begin with the Prayer of the Prothesis: *O God, our God who sent forth the heavenly bread....* In the fourteenth century, the Diataxis of Patriarch Philotheos of Constantinople lays down that the priest who is going to serve says the following prayer: *Lord, send forth your hand from the height of your dwelling place...* (Trembelas, *Leitourgiai*, p. 1). See the prayers on pp. 99 and 42, below.

⁸ Cf. St Germanus, *Contemplation*, PG 98.401A.

voor om Christus de Koning te ontvangen en deel te nemen aan het feestmaal van Zijn Koninkrijk.

Volgens Gods vooreeuwige raadsbesluit is 'Hij Die zonder begin is, God het Woord', op een bepaald moment in de tijd 'mens geworden en (in de tijd) beginnen te bestaan'. De God van alle tijd wordt een 'jong kind'. De Oude der Dagen (cf. Dan. 7:9) komt ter wereld en maakt alle dingen nieuw – nieuw leven, nieuw Koninkrijk, nieuwe tijd: 'Wanneer de tijd van Uw verschijning op aarde aangebroken was... werd de heerschappij van Uw eeuwig Koninkrijk, dat zonder begin was, nieuw gemaakt.'⁹

De gebeurtenis van de Menswording van het Woord breekt doorheen de tijd en herschept deze. De Tijdloze wordt bekleed in tijd; de tijd wordt gastheer van de Ene die buiten de tijd is. De heilige Moeder Gods wordt de plaats waarin 'ruimte en tijd nieuw worden gemaakt'. Binnen deze herschapen tijd, ervaren we de nieuwe Gebeurtenis, i.e. de overwinning van liefde over tijd en dood: 'Wij vieren dat de dood is ter dood gebracht, de Hades vernietigd is, heden het begin is van het eeuwige leven, en vol vreugde bezingen wij de Oorzaak.'¹⁰

Na de Opstanding van Christus, heerst het Leven in plaats van de dood, en de eeuwigheid heerst binnen de tijd. Het is deze overwinning van Christus die we in de Goddelijke Liturgie vieren, dat een voortdurende Pasen is: 'Het is altijd Pasen.' Daarom is de zondag als dag van de Opstanding des Heren bij uitstek de dag van het eucharistische Mysterie (in het Grieks, de "Heerste" dag). Zondag symboliseert de overstegen tijd, want het is zowel de eerste dag van de schepping als de achtste (eeuwige) dag, van het Koninkrijk. Het is de 'dag zonder avond, onophoudelijk en oneindig. Het is niet zozeer dat het nog niet bestaat, maar dat het nog in bestaan zal komen. Neen: het bestond reeds vóór alle

⁹ Matins of Christmas: Lauds, * *Kontakion** and *Doxastikon** at Lauds.

¹⁰ *Apolytikion*, * 2 July; Easter Canon, ode 7.

eeuwen, het bestaat nu, en het zal blijven bestaan tot in alle eeuwen.’¹¹

‘De dag des Heils breekt aan’ vanop de Tafel des Levens. Dit is de achtste dag, de dag van de tijd die komen zal, dat zichzelf zal openbaren ‘wanneer deze vergankelijke en vluchtige tijd ophoudt met bestaan’. De dag van de Goddelijke Liturgie is de dag van het Koninkrijk die *komt, en nu is* (Joh. 4:23). Want in de Liturgie, herbeleven we gebeurtenissen uit het verleden en zeggen we dank voor komende gebeurtenissen die ons reeds geschonken zijn: [daar] *Gij ons Uw Koninkrijk geschonken hebt, danken wij U voor dit alles*.¹²

Net zoals de profeten voorlopers waren van de komst van Christus in het vlees en zij de mensheid voorbereid hebben om Hem te ontvangen, zo is Christus Zelf de ‘voorloper van Zijn geestelijke aanwezigheid’ geworden. Door Zijn eigen onderricht leidt Hij onze zielen uit om Zijn geopenbaarde en goddelijke komst te ontvangen. Deze komst wordt onophoudelijk door Hem volbracht, aangezien Hij hen die waardig zijn, omvormt van het vleselijke naar het geestelijke door middel van de deugdzaamheid; en aan het einde der tijden zal Hij dit openlijk volbrengen wanneer Hij die dingen openbaart die totnogtoe verborgen waren voor de gehele mensheid.’¹³

Wat Christus verwezenlijkt heeft door zijn Incarnatie, ervaren wij op sacramentele wijze bij de Goddelijke Liturgie: Hij *Die is* en *Die was*, onthult Zich aan ons als Hij *Die komen zal* (Open. 4:8), aangezien de Liturgie aan alle met rede begaafde wezens de

¹¹ St John Chrysostom, *On 1 Timothy*, 5.3, PG 62.530; St Basil the Great, *Hexameron*, 2.8, PG 29.52A; St Symeon the New Theologian, *Ethical Discourse* 1, 1, SC 122, p. 182.

¹² Cf. St John of Damascus, *Homily on the Dormition*, 3, 3, PG 96.757B; St Gregory of Nyssa, *On Psalm 2*, 5, PG 44.504D—505AD; Divine Liturgy, Anaphora.

¹³ St Maximus the Confessor, *Two Hundred Texts on Theology*, 2.29, PG 90.1137CD (*Philokalia*, vol. 2, p. 144).

mogelijkheid biedt 'het onuitsprekelijke mysterie van eeuwig welzijn'¹⁴ samen met Christus te ervaren.

De Goddelijke Liturgie is een *synaxis*, een samenkomen: alle kinderen van God komen samen op één plaats, de plaats waar hemel en aarde, het verleden, heden en de toekomst allemaal samen vieren. De *synaxis* van de Kerk strekt zich 'niet enkel over de gehele wereld, maar ook over alle tijden uit'.¹⁵

Vervolgens zeggen priester en diaken deze *troparen* met inkeer:

Priester: *Ontferm U over ons, o Heer, ontferm U over ons. Omdat wij van alle rechtvaardiging verstoken zijn, bieden wij, zondaars, U, Meester, dit smeekgebed aan: ontferm U over ons.*

Diaken: *Eer aan de Vader... Heer, ontferm U over ons, want op U vertrouwen wij. Wees niet te zeer op ons vertoornd, en wees onze overtredingen niet indachtig, maar zie ook nu op ons neer als Barmhartige en verlos ons van onze vijanden: want Gij zijt onze God, en wij zijn Uw volk, allen zijn wij het werk van Uw handen, en Uw Naam roepen wij aan.*

Priester: *Nu en altijd,... Open voor ons de poort der barmhartigheid, gezegende Moeder Gods (dit zeggende, opent de diaken het voorhangsel). Laat ons, die op u hopen niet afdwalen. Mogen wij door u uit de gevaren bevrijd worden: want gij zijt de redding van het volk der christenen.*

¹⁴ Ibid. 1.56, PG 90.1104C (*Philokalia*, vol. 2, p. 125).

¹⁵ St John Chrysostom, *On Psalm 44*, 3, PG 55.203.

iv. De Godsbaarster: de poort die uitzielt op het oosten

De poort die Christus doorging om in de wereld te komen, was Zijn liefde voor de mensheid. Het is over deze goddelijke liefde dat de heilige Simeon de Nieuwe Theoloog spreekt, wanneer hij vraagt dat het ook ons een deur moge zijn om Christus dicht bij ons te brengen: 'O goddelijke liefde, waar houdt gij Christus vast? Waar verstopt gij Hem?... Open ook voor ons, in onze onwaardigheid, een kleine deur, opdat wij Christus mogen aanschouwen, Die voor ons geleden heeft... Doe ons open, daar gij de Poort naar Zijn openbaring in het vlees zijt geworden; gij hebt de overvloedige en vrijwillige barmhartigheid bedwongen van onze Meester om de zonden van ons allen te dragen... Maak uw verblijf in ons, opdat door u de Meester kome en ons bezoeke in onze geringheid, terwijl gij ons voorgaat om Hem te ontmoeten.'¹⁶

De deur van liefde waar Christus doorheen trad om in de wereld te komen, werd geopend door de Moeder Gods. Haar heiligheid bracht goddelijke genade aan de mensheid. Door haar bediening in het mysterie van de goddelijke heilsorde, werd de Moeder Gods de 'Poort die uitzielt op het oosten' (cf. Ezech. 46:1-12); de 'Poort die uitzielt op het oosten' waaruit het Leven voor de mens opstraalde, en de duisternis des doods uiteendreef. Op de dag van haar geboorte, viert de Kerk feest want 'de Poort die uitzielt op het oosten' is geboren; ze 'wacht op de intocht van de Hogepriester, zij die alleen de enige echte Christus ter wereld brengt, voor het heil onzer zielen.'¹⁷

De Hooggezegende Moeder Gods is de maagdelijke Poort waaruit het licht van de goddelijke barmhartigheid opstraalt: 'Door u, o barmhartige Alreine, verkreeg de menselijke natuur de

¹⁶ *Catechesis* 1, SC 96, p. 232.

¹⁷ St John of Damascus, *On the Birth of the Mother of God*, Homily 2, 7, PG 96.689D; Vespers,* 8 September.

Genade.¹⁸ Daarom vragen wij aan de Moeder Gods, voordat de Liturgie begint, de poort van haar moederlijke liefde te openen, opdat Christus in ons kan binnentreden en wij in Christus.

Diaken: *Heer, ontferm U. (12x). Eer aan de Vader,... Nu,...*

De priester en diaken maken het kruisteken en buigen zich driemaal.

v. Het Kruis: Christus' heerlijkheid

Wanneer een christen het kruisteken maakt, verkondigt hij Christus' overwinning over de dood en de duivel. Het Kruis 'is een bron van grote vreugde geworden en een schutsmuur tegen elk gevaar... Het Kruis heeft de dood ter dood gebracht, de vesting van de duivel met de grond gelijk gemaakt... en de hele wereld bevrijd die onder veroordeling stond.' Het Kruis 'opende de poorten des hemels' en 'plaatste de mensheid aan de rechterhand van de troon van God'.¹⁹

Door het Kruis, werd de liefde van de Drievuldige God aan de mens geopenbaard: 'Het Kruis is de wil van God de Vader, de glorie van de eniggeboren Zoon, de vreugde van de Heilige Geest. Het Kruis is het sieraad der engelen, de standvastigheid der Kerk, de trots van de Apostel Paulus, de schutsmuur der heiligen en het licht van de gehele wereld.' Daarom 'maken alle gelovigen voortdurend het kruisteken op het meest prominente deel van het

¹⁸ *Octoechos*,* Tone 8, Wednesday Matins, Canon, ode 6.

¹⁹ St John Chrysostom, *To the Jews and Pagans*, 10, and *Against the Jews*, 3.4; PG 48.827, 867.

lichaam, het voorhoofd. Op die manier, wordt het elke dag op hun gegrift, en dragen ze het mee, net zoals het gegrift zou staan op een triomfmonument.'²⁰ 'christenen die in Christus geloven, maken het kruisteken niet achteloos of respectloos, maar met de volledige aandacht, met zorg, vrees en beven, met vrome toewijding... Want overeenkomstig met de eerbied die eenieder toont aan het Kruis, ontvangt hij ook kracht en hulp van God.'²¹

vi. Verheerlijk God in uw lichaam

We zeiden eerder al dat de celebrant zich naar geest en lichaam voorbereidt: hij vast,* hij waakt, hij bidt. Elke christen dient een soortgelijke voorbereiding te treffen. Net zoals de ziel, moet ook het lichaam voorbereid worden om deel te nemen aan het eucharistisch offer en om de verheven Bezoeker Die Christus is te ontvangen. Het lichaam is dus geen passieve toeschouwer van de Goddelijke Liturgie, maar neemt actief deel aan de viering.

De heilige Paulus zegt dat ons lichaam een tempel is van de Heilige Geest, en spoort ons aan God in die tempel te verheerlijken: *Zo verheerlijkt dan God in uw lichaam en in uw geest, welke van God zijn* (1 Kor. 6:20). In de Goddelijke Liturgie wordt de Heer verheerlijkt in het lichaam van de christen. Door onze bewegingen of door stil te staan, door onze woorden of ons stilzwijgen, verheerlijken wij de Heer.

Op dit moment maken de priester en diaken het kruisteken en buigen ze driemaal. Er zijn twee verschillende soorten van buigingen of prostraties: de kleine buiging waar hiernaar

²⁰ Ibid. *On the name 'cemetery'*, 2, PG 49.396-7, and *To the Jews*, 9, PG 48.826

²¹ St Symeon the New Theologian, Homily 1, 4, *Ta evriskomena* (Thessaloniki: Rigopoulos, 1969), pp. 31-2.

verwezen wordt, en de volledige buiging, i.e. de teraardewerping. Bij een kleine buiging, maken we een kruisteken en buigen we voor de Heer en de heiligen, buigend vanaf de middel. Bij een volledige prostratie, ook 'knieval' of 'teraardewerping' genoemd, werpen we ons ter aarde. Door deze handeling van de knieval, vereert het geschapene nederig de grootsheid van de Schepper.

In zijn beschrijving van de Liturgie in het Koninkrijk, zegt Johannes de Evangelist dat wanneer het Lam, dat wil zeggen Christus, de verzegelde rol nam, *de vier dieren en de vierentwintig oudsten (presbyteroi) voor het Lam neervielen, ieder een harp vasthoudend en gouden kommen gevuld met wierook, welke de gebeden der heiligen zijn; en zij zongen een nieuw lied* (Openb. 5:8-9). Volgens de uiteenzettingen van de Vaderen, symboliseren de vier dieren de engelenwereld, en de oudsten de zegevierende Kerk.²² Zo buigen wij die nog op aarde strijd voeren, samen met de engelen en de heiligen, neer voor het Lam Dat ons door Zijn offer naar de troon van God heeft verheven. We vallen ter aarde, laten ons voorhoofd op de grond rusten, en worden zelf goede aarde, bereid om Christus te ontvangen (cf. Luc. 8:8).

Het lichaam werkt mee aan de aanbidding van God. Aan de dwaalleraar Barlaam, dewelke beweerde dat handelingen die de ziel en het lichaam gemeen hebben een belemmering vormen voor het gebed, antwoordt de heilige Gregorius Palamas: 'Men zou tegen iemand die zulke beweringen maakt, kunnen zeggen dat iemand die zich bezighoudt met het gebed van het hart, niet moet vasten, noch moet waken, noch moet knielen... evenmin moet hij een staande positie behouden of dergelijke ascetische oefeningen doen.' Maar de heilige gaat verder, 'wanneer we gebed cultiveren,

²² See Arethas of Caesarea, *Commentary on the Apocalypse* (Athens, 1845), pp. 57, 67, 70

hebben we zeker de lichamelijke strijd nodig die wordt voortgebracht door het vasten, het waken en dergelijke.²³

Door de lichamelijke strijd, draagt ons gebed vrucht. Wij zeggen tegen Christus: *Aanzie mijn ellende, en mijn moeite en neem weg al mijn zonden* (Ps. 24:18). En (volledige) prostraties zijn bij uitstek een uitdrukking van strijd en nederigheid.

Vervolgens vereren priester en diaken, met het hoofd onbedekt, de heilige iconen van de iconostase.

Bij het vereren van het icoon van Christus, zeggen ze: *Wij vereren Uw reine icoon, o Goede, en wij vragen vergeving van onze zonden, Christus God. Het behaagde U immers om vrijwillig in het vlees het kruis te bestijgen, om Uw schepselen te verlossen uit de slavernij van de vijand. Daarom roepen wij U dankbaar toe: Gij hebt alles met vreugde vervuld, onze Heiland, Die gekomen zijt om de wereld te redden.*

Het icoon van de Godsbaarster vererend, zeggen ze: *Gij, die de bron zijt der Barmhartigheid, acht ons uw medelijden waardig, Moeder Gods. Zie neer op het volk dat gezondigd heeft, toon zoals altijd uw macht. Want op u hopend roepen wij u het 'Verheug u' toe, zoals eens Gabriel, de aanvoerder der onlichamelijken.*

Het icoon van de Voorloper vererend, zeggen ze: *De gedachtenis van een rechtvaardige wordt gevierd met hymnen, maar u volstaat het getuigenis des Heren, o Voorloper. Want gij toonde u waarlijk eerbiedwaardiger dan de profeten, omdat gij Hem die gij predikte mocht dopen in de wateren. En nadat gij geleden had voor de waarheid, hebt gij vol vreugde de blijde boodschap gebracht aan hen in de Hades, dat God in het vlees is*

²³ *In Defence of the holy Hesychasts*, 2.2.4 and 2.2.6, *Chrestou*, vol. I, pp. 510, 512.

verschenen, Die de zonde der wereld wegneemt en ons de grote genade verleent.

Ze vereren vervolgens het icoon van de patroonheilige (of van de feestdag) van de tempel, waarbij ze het *apolytikion** tot de Heilige of ter ere van de feestdag opzeggen.*

vii. We zien de Heer en de heiligen door de iconen

Wanneer we ons voorbereiden om aan de goddelijke eredienst deel te nemen, vereren we de heilige beeltenissen van de Heer, de Alheilige Moeder Gods, de eerbiedwaardige Voorloper en de andere heiligen. De iconen herinneren ons aan het mysterie van de goddelijke economie in zijn geheel, want ‘wat de Heilige Schrift is voor de geletterden, is de icoon voor de ongeletterden, en wat het woord is voor ons gehoor, is het icoon voor ons zicht’.²⁴

Volgens de hymnografie van de Kerk werd het eerste icoon van de Heer onthuld in Zijn mensworden, en de eerste iconograaf was de Godsbaarster: ‘Het onomvatbare Woord des Vaders werd omvat, en nam het vlees aan uit u, o Godsbaarster; en Hij herstelde het bezoedelde beeld [dus, de mens] tot zijn oorspronkelijke glorie, en vermengde het met de goddelijke schoonheid. Daarom belijden wij ons heil [door Christus’ Menswording], in daad door het uit te beelden [door de heilige iconen], en in woord door het te verhalen.’²⁵

Het woord van het Evangelie en het ‘woord’ van de heilige iconen helpen ons het mysterie van de goddelijke economie van dichtbij te ervaren: ‘Wanneer onze fysieke ogen naar een icoon kijken, zijn ons verstand en de geestelijke ogen van ons hart gericht naar het mysterie van de goddelijke economie van de

²⁴ St John of Damascus, *In Defence of the holy Icons*, 1.17, PG 94.1248C

²⁵ *Kontakion* for the Sunday of Orthodoxy.

Incarnatie.²⁶ Door middel van de heilige iconen, zien we de Heer en de heiligen. We spreken met hen: 'De heilige Apostelen zagen de Heer met hun fysieke ogen; anderen zagen de Apostelen, en nog anderen zagen de heilige martelaren. Maar ook ik verlang ernaar om hen met mijn ziel en lichaam te aanschouwen en om hen als medicijn te hebben tegen elke ziekte... Omdat ik een mens ben en een lichaam heb, verlang ik ernaar om ook op een fysieke manier het heilige te zien en ermee te communiceren.'²⁷

De iconen leiden ons tot het verheerlijken van God: 'Wanneer gedachten mij verstikken als ware het vele doornen, ga ik de kerk binnen, het ziekenhuis van onze zielen. Daar trekt de schoonheid van de iconografie mijn zicht tot zich en verblijdt het mij evenals het zicht van een groene weide, en zonder dat ik het opmerk zet het mijn ziel aan tot het prijzen van God. Ik heb de volharding van de martelaar gezien en de kroon die hij in ruil daarvoor ontving, en de begeestering om hem met ijver na te volgen, brandt als een vuur in mijn binnenste. Door de martelaar val ik ter aarde en aanbid ik God, en verkrijg zo het heil.'²⁸

Het kerkgebouw vormt met haar heilige iconen de ruimte waarin de Goddelijke Liturgie gevierd wordt. Daar leven en vertoeven wij samen met de Moeder Gods en al de heiligen.

Na het vereren van de iconen, gaan de priester en diaken met gebogen, onbedekt hoofd voor de heilige deuren staan. En de

²⁶ St John of Damascus, *Against the Iconoclasts*, 13, PG 96.1360B.

²⁷ Ibid. *In Defence of the holy Icons*, 1.36, PG 94.1264BC

²⁸ Ibid. 1.47, PG 94.1268M.

diaken zegt: *Laat ons bidden tot de Heer.*

De priester zegt het volgend gebed:
*Heer, strek Uw hand²⁹ vanuit Uw woning in den hoge
 en sterk mij voor het dienstwerk, dat ik voor U ga
 verrichten, opdat ik zonder veroordeling voor Uw
 ontzagwekkend Altaar treed om de onbloedige eredienst te
 voltrekken. Want van U is de kracht en de heerlijkheid, in de
 eeuwen der eeuwen.*

Diaken: *Amen.*

De priester doet (eventueel) een kleine wegzending.

viii. Priesterschap: de bediening van de eredienst

Het vieren van de onbloedige eredienst is het werk van Christus de Hoge priester. Hij is de hand van God de Vader, waar de priester de Heer om vraagt neer te zenden vanaf de troon des Vaders: 'De Zoon is de alvermogende en machtige hand des Vaders'. De priester, staande voor het heilig Altaar, is een icoon van Christus.³⁰ 'Degene die de Gaven verandert in het Lichaam en Bloed van Christus, is niet een of andere mens, maar Christus Zelf die voor ons gekruisigd werd. De priester staat als een type van Christus, en verkondigt die woorden [die Christus bij het Laatste Avondmaal zei], maar de macht en genadegave behoren toe aan God.'³¹

²⁹ Ps. 143:7.

³⁰ St Methodius of Olympus, *On things generate*, 7, PG 18.341A. St Maximus the Confessor writes to a bishop: 'It has been given to you, holy Father, to bear the icon of Christ upon earth' (*Letter 30*, PG 91.624B).

³¹ St John Chrysostom, *On the Betrayal of Judas*, 1.6, PG 49.380

Bij de Goddelijke Liturgie, ‘wordt alles uitgevoerd door de Vader en de Zoon en de Heilige Geest. De priester verleent zijn tong en biedt zijn hand aan’, om het grote Mysterie te bedienen. Bijgevolg, ‘is de priester slechts een bedienaar... Dit is in feite wat het priesterschap is – een ambt dat het heilige (de Mysteriën van de Kerk) bedient.’³²

Nu vraagt de priester aan Christus om hem te sterken om Zijn bediening van de eredienst uit te voeren. Christus kwam werkelijk niet in de wereld om gediend te worden, maar om te dienen: *Ik ben in het midden van u als een die dient* (Luc. 22:27). En de bediening die Christus de mens aanbiedt, is het Mysterie van de goddelijke economie van Zijn Menswording. Deze bediening wordt echter voortgezet bij de Goddelijke Liturgie. Daarom wordt de Goddelijke Liturgie in dit gebed, Christus’ bediening genoemd.

De Heer is in het midden van ons *als een die dient*. Toch diende Christus ‘niet enkel in het huidige leven, toen Hij kwam en Zichzelf openbaarde in de vorm van de zwakke menselijkheid... maar ook in het komende leven, wanneer Hij met macht zal komen en Zichzelf zal openbaren in de heerlijkheid Zijns Vaders,... dan zal Hij wederom *Zichzelf omgorden en hen aan tafel doen aanzitten, en Hij zal komen en hen dienen*’ (Luc. 12:37).³³

* * *

In een dertiende-eeuws manuscript wordt het volgende gebed vermeld van een priester die de ritus van de *Kerós* uitvoert: ‘O God, onze God, onzichtbaar voor de Cherubijnen en onbegrijpelijk voor de Serafijnen en ongenaakbaar voor alle machten des hemels, die in Uw onuitsprekelijke liefde voor de mensheid en

³² St John Chrysostom, *On John*, 86.4, PG 59.472; St Nicholas Cabasilas, *Comm. Liturgy*, 46, PG 150.469A

³³ St Nicholas Cabasilas, *On the Life in Christ*, 4, PG 150.620B

ondoorgroendelijke goedheid Uzelf hebt verenigd met onze armzaligheid en onze geringheid, en aan ons, Uw zondige en onwaardige dienaren, het grondbeginsel van het priesterschap hebt verleent: daar Gij goed zijt en vrijgevig in genade, sterk Gij mij, o menslievende Heiland, nu ik mij voorbereid op de eredienst van de goddelijke genade die mij is toevertrouwd. Want ik kom vóór Uw heilig en vreeswekkend Altaar staan, niet vertrouwend op mijn eigen kracht of reinheid, maar vertrouwend in de grenzeloze oceaan van Uw barmhartigheid. Want mijn zonden zullen niet zegevieren over de veelheid Uwer erbarmingen.'

'Daarom bid ik U, o menslievende Meester, kleed mij, Uw onwaardige dienaar, met dit priestergewaad en met de genade van Uw goddelijke en Alheilige Geest. Verlicht de ogen van mijn verstand, dat ik de gloed mag zien van de helderheid Uwer genade; geef mijn tong de klaarheid om U feilloos de lof te zingen; laat mijn verstand niet afdwalen, bevrijd mijn geest van vergeetachtigheid, bewaar mij volledig in Uw heiligheid en vervul mijn verzoeken, o heilige Heer; ontvang mijn offer als smetteloze wierook en een heilig brandoffer, en schenk mij de zoetheid Uwer schoonheid.

'Zend neer een engel des lichts om samen mee te vieren en mij te sterken, opdat ik het woord Uwer waarachtige wijsheid recht moge verkondigen en waardig geacht moge worden om Uw hemelse en onsterflijke Mystериën te ontvangen; en opdat ik, door hen verlicht zijnde naar lichaam en ziel, waardig geacht moge worden om van Uw eeuwige goederen te genieten met hen die Uw verordeningen waarlijk liefgehad en gevolgd hebben. Want Gij hebt gezegd, o Meester, dat wat iemand in Uw Naam vraagt, hij het vrijelijk van God, Uw mede-eeuwige Vader, zal ontvangen. Daarom bid ook ik, een zondaar, Uw Godheid, terwijl ik mijn priestergewaad aantrek: geef mij wat mij tot mijn heil is, in wat ik van U vraag, o Heer.

Want Gij zijt de Minnaar der mensen, en zijt verheerlijkt tezamen met Uw beginloze Vader, en Uw Alheilige, goede en levendmakende Geest, nu en altijd en in de eeuwen der eeuwen. Amen.³⁴

Na de wegzending, keren de priester en diaken zich naar het volk en buigen het hoofd om vergeving te vragen. Vervolgens gaan ze het heiligdom binnen, ieder zeggend: *Ik zal binnentreden in Uw huis, ik zal mij buigen voor Uw heilige tempel in vreze voor U.*³⁵

Ze buigen drie maal voor het Heilig Altaar; dan kust de priester het Evangelie en de Heilige Tafel, terwijl de diaken enkel de rechterhoek van de Heilige Tafel kust.

ix. De celebrant gaat de hemel binnen

De kerk is gebouwd naar het beeld van de gehele kosmos. Het schip is een beeld van de aarde, en het heiligdom een beeld van de hemel: 'De gehele schepping met de door God geschapen wezens... is in zekere zin een kerk dat niet met handen gebouwd is, en deze wordt met grote wijsheid afgebeeld in de kerk die met mensenhanden gemaakt is. Als heiligdom heeft het de hemelse wereld die aan de hemelse machten is toegewezen, terwijl het als

³⁴ Trembelas, *Leitourgiai*, pp. 228-9.

³⁵ Ps. 5:8.

schip deze (materiele) wereld heeft, dewelke voorbehouden is aan degenen die het gegeven is zintuiglijk te leven.’³⁶

De celebrant gaat nu het heiligdom binnen, dat de hemel zelf symboliseert. Daar zal hij zijn bovenaardse bediening vervullen. ‘Daarom moet de priester zo rein zijn, alsof hij in het midden der engelscharen in de hemel zelf staat.’³⁷

Gods liefde voor de mensheid, die elke christen roept om met Hem aan de Tafel des Levens te zitten, roept nu de celebrant om het Heilige der Heiligen te betreden en het heilig altaar te vereren. Maar de ziel van de celebrant durft de troon van God niet zonder ontzag te benaderen: ‘De heilige en reine ziel zegt, “Heer, onophoudelijk val ik in aanbidding voor U neer in de gewijde tempel Uwer heerlijkheid, daar ik Uw mensenliefde ten deel val, en beschermd word door Uw rechterhand. En de vreze voor U altijd meedragend, sta ik het niet toe het te verliezen, omwille van vrijmoedigheid die in mij zou opgewekt worden door Uw menslievendheid.”’³⁸

x. De werkplaats van de gaven van de Heilige Geest

In het midden van het heiligdom staat het altaar, dat de Heer aan de hemelse machten toevertrouwt rein en heilig te houden. Abba Leontius vertelt in *De Geestelijke Weide*: ‘Op een zekere zondag ging ik naar de kerk om de communie te ontvangen. Toen ik binnenging, zag ik rechts van het altaar een engel staan... en ik hoorde een stem zeggen, “Vanaf het moment dat dit altaar werd gewijd, is het mijn taak geweest om hier te vertoeven.”’³⁹

³⁶ St Maximus the Confessor, *Mystagogy*, 2, PG 91.669AB

³⁷ St John Chrysostom, *On the Priesthood*, 3.4, PG 48.642

³⁸ St Athanasius the Great, *On Psalm 5*, PG 27.76A.

³⁹ John Eucratas, *Leimonarion [The Spiritual Meadow]*, 4, PG 87iii.2856BC.

Het heilig altaar is ‘de grens tussen hemel en aarde’. Het is ‘de troon der heerlijkheid en het verblijfsplaats van God, de werkplaats van de gaven van de Heilige Geest.’⁴⁰ Het is de bron van het Paradijs waaruit de Gave der Liefde van de Meester vloeit. ‘In het Paradijs van Eden, ontsprong er een bron waaruit materiële wateren vloeiden. Vanuit de heilige Tafel, ontspringt er een bron waaruit geestelijke wateren vloeien. Bij deze bron worden er bomen geplant... die tot aan de hemel reiken. Bomen die immer vruchten dragen, rijp en eeuwigdurend.’ ‘Aan deze geheiligde Tafel... ontspringt een bron die geestelijke bronnen voortbrengt, en die zielen bewatert en naar de hemel opheft.’⁴¹

Tijdens de Goddelijke Liturgie, ontdekt de priester dat ‘deze Tafel vervult is van geestelijk vuur: net zoals er uit bronnen water stroomt, zo ook komt er uit deze Tafel een onbeschrijfelijke vlam voort’, ‘een vlam die verkwikkend is voor de heilige’⁴² bedienaars van Christus.

Bij het Mystieke Avondmaal, werd de alzuivere hand van Christus onze Meester, een vreeswekkend Altaar, meer verheven dan de hemelen. Bij de Goddelijke Liturgie, wanneer wij gelovigen naderen om de Communie te ontvangen, naderen we de alzuivere hand van Christus, net zoals de twaalf leerlingen dat deden. Want ‘altaren beelden de hand van de Heiland uit. En het Brood van de gewijde Tafel ontvangen we als het Lichaam van Christus, alsof we het zouden ontvangen vanuit Zijn alzuivere hand... daar Hij Zelf Priester en Altaar en Offer is.’⁴³

⁴⁰ St Germanus, *Contemplation*, PG 98.421C; St Symeon of Thessaloniki, *Consecration*, 111, PG 155.316D,C.

⁴¹ St John Chrysostom, *On John*, 46.4, PG 59.261; St Gregory Palamas, *Homily* 56, 8, *Oikonomou*, p. 209.

⁴² St John Chrysostom, *On the Incomprehensible*, 6.4, PG 48,756; *Octoechos*, *eirmos** of tone 1, ode 8.

⁴³ St Nicholas Cabasilas, *On the Life in Christ*, 3, PG 150.577D—580A.

Het onbloedig offer wordt voortdurend aangeboden, op veel verschillende tijdstippen en plaatsen. Maar de aanwezigheid van de ene Christus doet het verschil in tijd en ruimte te niet. De Kerk nodigt ons uit om met verlangen naar de ene Bron des levens te snellen: 'Spoed u dan tot de Tempel Gods, naar het Altaar, als tot de ene Jezus Christus.'⁴⁴

⁴⁴ St Ignatius of Antioch, *Magnesians*, 7, PG 5.668C

2. HET KLEDEN VAN DE CELEBRANTEN

Vervolgens nemen priester en diaken elk hun albe (*sticharion**), richten zich naar het Oosten en maken drie buigingen, telkens zeggend: *God, wees mij zondaar¹ genadig en ontferm U over mij.*

Dan gaat de diaken naar de priester met zijn gewaden en zegt met gebogen hoofd: *Zegen, meester, het stichaar met het orarion**.

De priester bezegelt ze met het teken van het kruis en zegt: *Gezegend is onze God, immer, nu en altijd, en in de eeuwen der eeuwen.*

De diaken: *Amen.* En nadat hij de rechterhand van de priester gekust heeft, begeeft hij zich naar het *diakonikon* (de sacristie) om zich aan te kleden.

i. De priestergewaden zijn heilig en geven heiligheid door

Elke mens die buiten de Kerk leeft, is ontbloot van de goddelijke genade. Als onderkomen heeft hij niet het huis Gods, maar het oord des doods. Hij is zoals de bezetene in het land der Gadarenen: *Hij was met geen klederen gekleed, en verbleef in geen huis, maar in de graven.* (Luc. 8:27). Door de Doop wordt men echter bekleed met een door God geweven gewaad: *Gij allen die in Christus zijt gedoopt, hebt u met Christus bekleed* (Gal. 3:27).

¹ Luke 18: 13.

Nadat de priester de goddelijke genade voor zichzelf heeft ontvangen door de Doop, en nadien bij zijn priesterwijding, ontvangt hij het nogmaals om het ditmaal de wereld aan te bieden. Door het Mysterie van wijding wordt de mens een rentmeester der Genade (*ikonómos, hij die beheert, toeziet en verdeelt*). Deze verheven bediening van de celebrant in de Heilige Mysteryën wordt uitgebeeld door de priesterlijke gewaden.

Reeds in het Oude Testament wordt de heiligheid van priestergewaden benadrukt. De profeet Ezechiël zegt, *Laat de gewaden niet aanraakt worden [door de leken] waarin [de erediensten door de priesters] gediend wordt, want ze zijn heilig* (Ezech. 42:14).

Op de dag van zijn wijding, trekt de priester voor het eerst 'de heilige lange tuniek aan... en de priesterlijke bekleding van de Heilige Geest'.² Vanaf die dag neemt hij, elke keer dat hij zich voorbereidt om de eredienst te vieren, de heilige gewaden een voor een, zegent hij ze met het kruisteken, kust ze en doet hij ze aan. Met deze handelingen laat hij zien dat de heilige gewaden 'heilig zijn, en gezegend door het Kruis van Christus, en het dragen ervan geeft heiligheid door'. Dit is de reden waarom hij, die de heilige gewaden met vrome liefde behandelt en ze kust 'een geloofswerk verricht, en gered zal worden, net zoals zij die eertijds de zoom van Christus' gewaad aanraakten, geheeld werden' (cf. Matt. 14:36).³

De gelovigen aanzien de priesterlijke gewaden met vroomheid, omdat ze heilig zijn. Door zijn priesterlijke gewaden te dragen, herinnert de priester ons eraan dat, hoewel hij van deze wereld komt, hij niet alleen tot deze wereld behoort. Staande tussen de

² Eusebius of Caesarea, *Church History*. 10.4. PG 20-349A.

³ St Symeon of Thessaloniki, *On the holy Liturgy*, 83, PG 155.261C, and *Responses to Archbishop Gabriel*, 29, PG 155.880C.

mens en God in, is hij een brug waarlangs onze gebeden opstijgen tot de Allerhoogste en de gaven Gods neerdalen.

De priester neemt zijn albe (*stichaar**, wit onderkleed), zegent het met het kruisteken en zegt: *Gezegend is onze God, immer, nu en altijd, en in de eeuwen der eeuwen. Amen.*

En terwijl hij zich er mee bekleed, zegt hij: *Mijn ziel verheugt zich in de Heer, want Hij heeft mij een kleed van verlossing aangedaan en mij bekleed met een gewaad van vreugde; Hij heeft mij als een bruidegom een kroon opgezet, en als een bruid met sieraden getooid*⁴.

ii. Christus: het gewaad des hemels

De celebrant is verblijd en verheugd zich, omdat de Heer hem kleedt in *een kleed van verlossing en een gewaad van vreugde*. Hij dankt Christus, Die Zelf getooid is in *schoonheid... boven alle zonen der mensen* (Ps. 44:3), want Hij tooit hem met Zijn eigen schoonheid: *Hij heeft mij... als een bruid met sieraden getooid*. Het sieraad der bruid, der ziel dus, is de Bruidegom Zelf, 'Christus, het hemelse kleed... het gewaad der onvergankelijkheid'.⁵

Bij de Doop, wordt de Heer aan de gedoopte gegeven als bekleding: 'Christus is de meest deugdelijke bekleding voor elke heilige. Hij is het gewaad van geestelijke vreugde dat ons kracht en heerlijkheid geeft'.⁶ Zo symboliseert de albe, het gewaad dat

⁴ Isa. 61: 10.

⁵ St Cyril of Alexandria, *On Isaiah*, 5.5, PG 70.1365D.

⁶ Ibid. 5.1, PG 70.1144C.

gemeenschappelijk is aan alle drie de orden van de clerus [diaconaat, priesterschap, episcopaat], het lichtstralend doopgewaad, alsook de doopgenade die alle christenen ten deel valt.

De priester maakt deel uit van het Lichaam van Christus, zoals ook elke gelovige dat is. De gaven van de Heilige Geest worden op gelijke wijze geschonken aan alle christenen: 'Alles is aan ons geestelijken en aan jullie leken op gelijke wijze gegeven, ja, zelfs in het grootste onder de goede dingen', zoals de deelname aan de Tafel der Eucharistie.⁷ Deze gelijkheid tussen de celebrant en de gelovigen wordt benadrukt door de albe.

Oorspronkelijk was het stichaar altijd wit van kleur: symbool voor reinheid, alsook voor de hemelse hoogte waartoe de priesterlijke bediening behoort. Het stichaar 'toont het stralend kleed van de engelen, daar engelen vaak zijn verschenen gekleed in stralende gewaden, zoals, bijvoorbeeld, de engel die verscheen aan het graf van de Heer, gekleed in een kleed wit als sneeuw [cf. Mat. 28:3]. Het stichaar beeldt ook de onbezoeelde reinheid van de priesterlijke orde uit.' 'Door de engelachtige witheid van zijn uiterlijk gewaad, onthult de celebrant de innerlijke schoonheid van de ziel'.⁸

De celebrant, zoals een engel gekleed in *stralende gewaden* (Luc. 24:4), wacht de gelovigen op aan het heilig Altaar –het Levenschenkend graf van Christus– om hen uit te nodigen tot het Avondmaal van de Opstanding, het Avondmaal van de Goddelijke Eucharistie.

⁷ St John Chrysostom, *On 2 Thessalonians*, 4.4, PG 62.492.

⁸ St Symeon of Thessaloniki, *Church Building*, 33, PG 155.712A; St Theognostos, *On the practice of Virtues, Contemplation and the Priesthood*, 18, *Philokalia*, vol. 2, pp. 362-3.

De priester neemt dan zijn stola (*epitrachilion**), maakt het kruisteken erover en kust het kruis op de nek van het gewaad, en doet het aan, zeggend: *Gezegend is God, Die Zijn genade uitstort over Zijn priesters: als myron over het hoofd, die afloeit over de baard, de baard van Aäron; die afloeit over de zoom van zijn gewaad.*⁹

iii. Het epitrachiel, symbool van Genade

De stola is het symbool van de genade van het priesterschap, en van de priester zijn deelname aan het priesterschap van Christus. De priester draagt deze bij elke ritus die hij verricht, want het symboliseert de uitvoerende genadekracht van de Heilige Geest'.¹⁰

De genade die verleend is aan de priester, is zoals de speciale myronolie -het symbool van de priesterlijke genadegave- waarmee de Hebreeuwse hogepriester gezalfd werd (cf. Ex. 30:25-30). Net zoals iemand die met myronolie is gezalfd 'een vreugdevolle verschijning heeft, vervuld is van die zoete geur, en vreugde verspreidt aan allen die hem zien',¹¹ zo geldt ook voor de priester: in zijn gelaat weerspiegeld het ware Licht, en zijn aanwezigheid brengt geestelijke vreugde aan de gelovigen.

Het psalmvers dat de priester zegt bij het aandoen van zijn epitrachiel (*als myron over het hoofd, die afloeit over de baard,...*) betekent: 'Eens de Kerk zich verzameld heeft en er eensgezindheid is, op dat moment wordt de zalving van de Heilige Geest aangeboden,... eerst over het hoofd van de Kerk, dat Christus is, en dan over de baard, die waardigheid geeft aan het gelaat van de

⁹ Ps. 132.; 2.

¹⁰ St Symeon of Thessaloniki, *Church Building*, 39, PG 155.712D-713A.

¹¹ St John Chrysostom, *On Psalm 132*, PG 55.385.

Kerk en duidt op de Apostelen. Tenslotte strekt de zalving over het hele lichaam, dus over allen die tot de Kerk behoren en zich met Christus hebben bekleed.’¹² De goddelijke genade loopt, net als de myronolie, neer van het hoofd van de Kerk, Christus, over op de ‘baard’, de celebrant (als opvolger der Apostelen), en reikt zo tot aan de zoom van het kleed, dat de gelovigen zijn.

De priester is een schakel tussen God en de gelovigen. In andere woorden wordt hij de geleider waardoor de goddelijke genade de gelovigen bereikt. Deze realiteit doet het epitrichiel ons gedenken: zijn nek symboliseert Christus, en de franjes onderaan symboliseren de zielen die God toevertrouwd heeft aan de priester. Door de priester, ontvangen de gelovigen de genade Gods.

Ook laat het epitrichiel ons zien ‘dat de priester onder het hoofd staat, dat Christus is, en dat hij de erediensten hoort uit te voeren met Christus als regelgever. Hij hoort zichzelf nederig te onderwerpen aan het juk van Christus, en zijn heilige werken samen met Hem te verrichten. Niets hoort hij uit te voeren zonder Christus.’¹³

De priester viert het Mysterie van de Goddelijke Liturgie, wat het mysterie van Christus is, samen met Christus Zelf: ‘Wat tot Hem behoort, verricht hij met Hem.’¹⁴

¹² St Athanasius the Great, *On Psalm 132*, PG 27.524B.

¹³ St Symeon of Thessaloniki. *Church Building*, 39. PG 155. 713A.

¹⁴ Ibid.

Dan neemt de priester de gordel (zóni*) en zegent deze, en bij het aandoen zegt hij: *Gezegend is God, Die mij met kracht omgordt, Die mijn weg onbevlekt heeft gemaakt.*¹⁵

iv. De symboliek van de gordel

Volgens het gebed van de priester, symboliseert de gordel op de eerste plaats Gods kracht die de celebrant versterkt gedurende de goddelijke mystagogie, en op de tweede plaats ook de reinheid en soberheid waarmee hij getooid moet zijn. De gordel, 'doordat deze rond de middel wordt aangespannen, duidt op de kracht van God [die de priester ontvangt]... Het duidt ook op de soberheid en ingetogenheid, vermits deze rond de buik wordt aangetrokken'¹⁶, wat staat voor de overwinning over onze hartstochten.

Net zoals de priester, hoort ook elke christen omgord deel te nemen aan de Tafel des Heren. Net zoals de Hebreeën het eerste Pasen omgord aten, klaar voor de reis die hen naar het Beloofde Land zou leiden (cf. Ex. 12:11), moeten ook wij christenen het Pasen, dat Christus is, 'omgord eten, om voorbereid te zijn op onze Exodus, ons vertrek uit dit leven... [Want] omgord zijn is het teken van een ziel die verkeert in een staat van waakzaamheid.'¹⁷

Samen met de celebrant, bereiden wij gelovigen ons voor om deel te nemen aan de Tafel des Heren. Waakzaam, en met de lampen onzer zielen brandend, wachten wij op de Heer in Zijn heilige Samenkomst, volgens Zijn gebod: *Laat uw lendenen omgord zijn en de lampen brandend, en weest als mensen die op hun Heer wachten, wanneer Hij zal wederkomen van de bruiloft, opdat, als Hij*

¹⁵ Ps. 17: 33.

¹⁶ St Symeon of Thessaloniki, *On the holy Liturgy*. 81, PG 155.260A.

¹⁷ St John Chrysostom, *On Ephesians*, 23.2, PG 62.166.

komt en klopt, zij Hem terstond mogen opendoen. Zalig zijn die dienstknechten, welke de Heer, als Hij komt wakend vinden zal; voorwaar, ik zeg u, dat Hij zich zal omgorden, en hen zal doen aanzitten, en bijkomende, zal Hij hen dienen... Weest ook gij dan gereed (Luc. 12:35-40).

De priester maakt dan het kruisteken over de overmouwen (ook *epimanikia*, of manchetten genoemd). Als hij de rechter aandoet, zegt hij: *Uw rechterhand, Heer, is verheerlijkt door kracht; Uw rechterhand, Heer, verpletterde de vijanden; door de overloed van Uw heerlijkheid, hebt Gij de tegenstanders verbrijzeld.*¹⁸

En wanneer hij de linker aandoet, zegt hij: *Uw handen hebben mij geschapen en gevormd; geef mij inzicht en ik zal Uw geboden leren.*¹⁹

v. De priester handelt als hand van Christus

De symboliek van de overmouwen heeft betrekking op de schepping van de mens en de goddelijke heilsorde.

Bij het aandoen van de manchet aan zijn linker pols, zegt de priester: *Uw handen hebben mij geschapen en gevormd*, 'want het is door de handen des Vaders, namelijk de Zoon en de Heilige Geest, dat de mens tot het zijn komt *naar Gods beeld en gelijkenis*'* (cf. Gen. 1:26).²⁰

¹⁸ Ex. 15: 6-7.

¹⁹ Ps. 118: 73.

²⁰ St Irenaeus, *Against Heresies*, 5.6.1, SC 153, p. 73.

Het zijn de alheilige handen van God -het Woord en de Heilige Geest- die de mens geschapen hebben. Maar deze verkoos, in de plaats van vriendschap met God, de onderwerping aan de duivel. En hij bleef geboeid door de duivel, totdat de rechterhand des Allerhoogsten *de vijanden verpletterde en de tegenstanders verbrijzeld* heeft. Christus verbrijzelde niet alleen de vijandelijke strijdkrachten, maar voerde de mensheid ook op ten hemel: Onze Heer Jezus Christus, 'de rechterhand van God, Die alles geschapen heeft, verhief ook de mens tot Zijn goddelijke hoogte, door de vereniging in de goddelijke Incarnatie. Al wat Hij van nature is, verenigde Hij met de mens door de genade, en maakte hem dus zo tot *heer en koning* [cf. Hand. 2:36].'²¹ De nieuwe mens is, zoals de eerst geschapen mens, een wezen schapen door de handen Gods.

Dezelfde handen die de mens geschapen en gevormd hebben, bieden ook het eucharistische Mysterie aan. De overmouwen beelden uit 'dat Christus met Zijn eigen handen het heilige Offer van Zijn Eigen heilig Lichaam en Bloed aanbiedt.'²² De hand die Gods vrede geeft en de aangeboden Gaven zegent, is de hand van Christus de Hogepriester.

Voordat Christus ten hemel werd opgenomen, gaf Hij aan Zijn apostelen, en door hen ook aan de bisschoppen en priesters, 'de scheppende genade van de Heilige Geest, waardoor de vernieuwing en wedergeboorte van de mensheid tot stand zou komen, voor zowel degenen die reeds geboren waren, als voor hen die nog zouden komen, tot aan het einde der tijden... Hij vertrouwde hen toe met het uitvoeren van Zijn eigen werk.'²³ De priester handelt als *hand van Christus*. 'Wanneer gij de priester u de Heilige Mysteriën ziet geven,' zegt de h. Johannes

²¹ St Gregory of Nyssa, *Against Eunomius*, 5, PG 45. 6973.

²² St Symeon of Thessaloniki, *Church Building*, 42, PG 155. 713CD.

²³ Theophanes, *Letter* 3,6, PG 150. 336C—337A.

Chrysostomus, 'denk dan niet dat het de priester is die dit doet. Gelooft dat het de uitgestrekte hand is van Christus.'²⁴

De rechterhand des Allerhoogsten strekt zich uit binnen de avondloze tijd, alsook voorbij de oneindige ruimte. Hij bereikt elke gelovige en biedt hem Zijn vrede aan. Hij biedt Zijn heilig Lichaam en Zijn allerzuiverst Bloed aan.

De priester neemt dan het *zwaard* (in het Grieks *epigonaton**, van 'aan de knie'), indien hij de ecclesiastische toestemming heeft om die te dragen; hij zegent en kust het, zeggend: *Gord Uw zwaard aan uw heup, o Machtige, in uw pracht en uw schoonheid. Span u in, trek voorspoedig voort en heers omwille van waarheid, zachtmoedigheid, en recht en uw rechterhand zal u wonderbaar leiden.*²⁵

vi. Gord Uw zwaard om, o Machtige

Het zwaard is een ruitvormige, stijve stof. Deze hangt men vast aan de gordel, en heeft daarop een kruis of een icoon van de Opstanding geborduurd. Oorspronkelijk was het een bisschoppelijk gewaad, maar later werd deze ook toegekend aan priesters van een bepaalde rang.

Tijdens zijn wijding droeg een verkozen bisschop voor de eerste maal het zwaard, wat zijn verloving met de Kerk als Bruid bevestigd, daar het zwaard 'het symbool is van de overwinning van Christus als Bruidegom, door het Kruis en de Opstanding'.

²⁴ *On Matthew*, 50.3, PG 58. 507.

²⁵ PS. 44: 4-5.

Meer specifiek wijst het zwaard op 'de overwinning op de dood en op de onvergankelijkheid van onze natuur, evenals de grootsheid van Gods macht over de tirannie van de duivel... Daarom heeft het de vorm van een zwaard... Dit blijkt ook uit de woorden die gezegd worden bij het aandoen van het epigonaton: '*Gord Uw zwaard op Uw heup, O Machtige.*'²⁶

In de psalmvers die wordt gezegd wanneer men het zwaard aan de gordel vasthecht, 'David roept', volgens de heilige Nikodemus de Hagioriet, 'Christus op ten oorlog te trekken tegen de duivel, opdat Hij triomferend en overwinnend ons moge bevrijden, die door diens tirannie tot slaaf waren gemaakt ... Gord Uw zwaard om, zegt hij, in Uw schoonheid en Uw luister, dat Gij met Uw zwaard Uw vijanden moge doen huiveren, en met de schoonheid Uwer ziel en de luister Uwer deugden Uw vrienden tot U moge toetrekken.'²⁷

Het zwaard doet gedenken aan de overwinning van Christus de Hoge priester, en de psalmvers bevestigen die symboliek. Christus heerst, stralend met Zijn schoonheid, in de zielen van degenen die zich tot Hem vervoegen in Zijn Mystiek Avondmaal.

²⁶ St Symeon of Thessaloniki, On Ordinations, 203, PG 155.412BC; idem, *Church Building*, 41, PG 155.713BC.

²⁷ *Ermeneia eis tous 150 psalmous* [Commentary on the 150 Psalms], vol. I, 2nd edn, (Thessaloniki: Kypseli, 1979), pp. 633-4.

De priester neemt dan zijn kazuifel (*phelonion**, overkleed), zegent het, bekleedt zich en zegt: *Uw priesters, Heer, zullen zich bekleden met gerechtigheid en Uw heiligen zullen zich vol vreugde verheugen.*²⁸

vii. Priesters, kleed uzelf met gerechtigheid, in Christus

De kazuifel staat symbool voor de goddelijke gerechtigheid, symbool voor Christus dus, *Die ons geworden is wijsheid van God, en rechtvaardigheid, en heiligmaking, en verlossing.* (1 Kor. 1:30). 'Priesters, kleed uzelf met gerechtigheid...' zegt de heilige Gregorius de Theoloog, 'met het groots en vlekkeloos gewaad dat Christus is, ons sieraad.'²⁹

Voordat het Woord mensgeworden is, 'was gerechtigheid nergens te vinden op de aarde'. Bij de menswording van Christus daalde de gerechtigheid neer vanuit de hemel' en verscheen voor het eerst onder de mensen in ware en volmaakte vorm'. Wij, die eerst veroordeeld waren, 'werden vrienden van God en gerechtvaardigd door Zijn dood'. Wanneer we deelnemen aan de heilige Mysteriën, 'doet Christus de zon van Zijn eigen gerechtigheid en leven in onze zielen opgaan.'³⁰

Gods gerechtigheid is Zijn liefde voor de mensheid. Deze heeft ons, door de dood van Christus, tot Zijn vrienden gemaakt. Deze kazuifel, die de goddelijke gerechtigheid symboliseert, 'toont ons dan ook de Lijdensweg van Christus onze Heiland, en Hem imiteert de priester, wanneer hij zich ermee bekleed. Het is dus te

²⁸ Cf. Ps. 131:9

²⁹ *Homily 5. 30. PG 35.704A,*

³⁰ St Nicholas Cabasilas, *On the Life in Christ*, 1, PG 150.508C.

zeggen, hij imiteert Christus Die de ware gerechtigheid heeft volbracht door Zijn lijden en sterven aan het Kruis... Daarom zegt de priester wanneer hij zich bekleedt, *Uw priesters, Heer, zullen zich bekleden met gerechtigheid en Uw heiligen zullen zich vol vreugde verheugen*. Voorwaar, de gerechtigheid die door het Kruis kwam, bracht ons de vreugde.³¹

De Heer Zijn priesters bekleden zich met gerechtigheid -met Christus- en worden overstroomd met goddelijke vreugde.

Wanneer de diaken zich kleedt, zegt hij dezelfde woorden als de priester wanneer deze zijn albe en overmouwen aandoet. Vervolgens neemt hij die diakenstola (*orárion**), kust het en plaatst het over zijn linkerschouder, zeggend: *Heilig, heilig, heilig, de Heer Sabaoth: vol zijn hemel en aarde van Uw heerlijkheid*.³²

viii. De diaken, bedienaar van Jezus Christus' Mysteriën

De geestelijke orde van het diaconaat vindt zijn oorsprong in de apostolische periode (cf. Hand. 6:3-6), en de taak van de diaken is om 'van dienst te zijn' tijdens de viering der Mysteriën. De heilige Ignatius van Antiochië noemt de diakens (van het Grieks woord voor bedienaars: *diákoni*) 'dienaren van de Kerk' en 'bedienaars

³¹ St Symeon of Thessaloniki, *Church Building*, 43, PG 155.716AB. In this paragraph the Greek word *dikaïosyni*, rendered here in English as 'righteousness', also has the meaning of justice.

³² Cf. Isa. 6:3.

van de Mysteriën van Jezus Christus'. En hij vermaant de gelovigen: 'Dat iedereen de diakens eerbied tonen, zoals aan Christus.'³³

De gewaden van de diaken zijn de albe (het sticharion), de overmouwen (de epimanikia) en de diakensstola (het orarion). Deze laatste is het meest karakteristieke aan de diakengewaden, en wordt voor het eerst vermeld bij de Concilie van Laodicea (IVe eeuw). Het woord *orarion* 'is etymologisch afgeleid van het Latijnse *os* [genitief *oris*], wat "mond" betekent... Dus orarion betekent: een doek om de mond mee af te vegen; aangezien de diaken de gelovigen te drinken gaf uit de heilige kelk,... veegden zij die kwamen drinken uit de heilige kelk onmiddellijk hun mond af aan zijn orarion.'³⁴

Het orarion 'duidt ook op de hoedanigheid der engelen', want de bediening van de diaken imiteert de liturgische bediening der engelen [in de hemelse liturgie]. Daarom zegt de diaken bij het aandoen van zijn orarion de engelenhymne, het driemaalheilig: *Heilig, heilig, heilig, de Heer Sabaoth*. Waarlijk, 'met hun linnen oraren, als fijne vleugelen, symboliseren de diakens de engelenschen die zich heen en weer begeven'³⁵ *als gediensstige geesten, die tot dienst uitgezonden worden* (Heb. 1:14).

De priester verricht het hogepriesterlijk werk des Heren, en de diaken herinnert ons eraan dat de geestelijke bediening getooid moet worden met de nederigheid van onze Meester. In die zin herinnert het orarion 'ons aan de nederigheid van de Heer, die de voeten van de leerlingen waste en afdroogde' (cf. Joh. 13:4-5).³⁶

³³ Trillians, 2-3, PG 5.676B—677A.

³⁴ St Nikodimos of the Holy Mountain, *Pedalion* [*The Rudder*], 6th edn (Athens: Astir, 1957), pp. 429-30.

³⁵ St Symeon of Thessaloniki, *On Ordinations*, 173, PG 155. 381C; St Sophronius of Jerusalem *Homily comprising the whole of Church History*, 7, PG 87iii.3988AB.

³⁶ St Isidore of Pelusium, *Letters*. 1.136, PG 78.272C.

Vervolgens gaan priester en diaken allebei hun handen wassen, ieder zeggend: *Ik was mijn handen in onschuld, Heer, en ik zal rond Uw Altaar gaan om de klank van Uw lofzang te horen, om al Uw wonderen te verhalen. Heer, ik bemin de luister van Uw huis en de verblijfplaats van Uw heerlijkheid. Verderf mijn ziel niet met goddelozen, noch mijn leven met mannen des bloeds, in wier handen ongerechtigheden zijn; hun rechterhand is gevuld met geschenken. Maar ik heb in onschuld gewandeld; verlos mij, Heer, en ontferm U over mij. Mijn voet heeft het rechte pad betreden; in de kerken zal ik U zegenen, Heer.*³⁷

ix. Ik was mijn handen in onschuld

Wie in zonde leeft en niet tot inkeer komt, is niet in staat de Heer te verheerlijken. Hij is een *land* dat *vreemd* is aan God. Net zoals de Joden niet in staat waren *het lied des Heren te zingen in een vreemd land* (Ps. 136:4), zo ook kan iemand die in de hartstochten verward is Gods wonderbare werken niet lofprijzen. 'Indien de wet van Mozes de gevangenen en slaven in een vreemd land het zwijgen oplegde, hoeveel te meer moeten zij die slaaf der zonde zijn en een leven vervreemd van God leiden niet zwijgen.' Werkelijk: 'zonde is vervreemding van God'.³⁸

De celebrant die de Heer dient, is zich ervan bewust dat hij Gods liefde vele malen verwond heeft door zijn manier van leven. En hoewel hij vergeving van zonde heeft ontvangen door de biecht, voelt hij zich onwaardig Gods wonderbare werken te

³⁷ Ps. 25: 6-12.

³⁸ St John Chrysostom, *On Romans*, 6.6, PG 60.440; St Gregory of Nyssa, *Against Eunomius*, 2, PG 45.545B.

loven. De geestelijke gevoeligheid van de celebrant wordt uitgedrukt in het gebed van de Anafora: *‘Wie is in staat Uw machtige daden onder woorden te brengen? Wie kan al Uw lof doen horen of al Uw wonderdaden uit alle tijden verhalen?’*³⁹

We moeten het heilig Altaar benaderen met ‘gezuiverde geesten’. Het wassen van de handen symboliseert deze zuivering. ‘Laten we met een zuiver geweten, en met reine geest en hart, die de handen zijn van de ziel, met ontzag en met soberheid tot de heilige Tafel naderen.’ Elk werk dat we doen, doen we met onze handen. Dus, ‘omdat de handen symbool staan voor elke handeling die we uitvoeren, duiden we er bij het wassen van onze handen op de reinheid en zuiverheid van de handelingen’.⁴⁰

Verwijzend naar het gebruik van de christenen van zijn tijd, die de handen wassen wanneer ze in de kerk gingen, vraagt de heilige Johannes Chrysostomus: ‘Wassen we onze handen wanneer we in de kerk komen, maar niet onze harten? Zijn het de handen die spreken? Het is de ziel die de woorden van het gebed uiten, en dat is waar God naar kijkt... Bidden met een onrein hart is het grootste kwaad.’ ‘Zij die komen naar de alheilige viering van de eredienst hadden hun ziel moeten reinigen van elke kleinste verbeelding, om te kunnen naderen met een ziel zo rein als de heilige eredienst zelf, voor zover dat mogelijk is. Zo zullen ze steeds helderder verlicht worden door goddelijke openbaringen’⁴¹ van het eucharistisch Mysterie.

Het reinigingswerk van onze zielen gebeurt, indien we dat wensen, door Christus, net zoals Hij dat deed bij het Mystieke Avondmaal toen Hij Zichzelf met een doek omgorde en de voeten

³⁹ Liturgy of St Basil.

⁴⁰ Matins of Holy Monday, Lauds; St Germanus, *Contemplation*, PG 98.424C; St Cyril of Jerusalem, *Mystagogical Catechesis* 5, 2, PG 33.1109A.

⁴¹ *On John*, 73.3, PG 59.399-400, St Dionysius the Areopagite. *Church Hierarchy*, 3.3.10. PG 3.440AB.

van de leerlingen waste. Tijdens deze gelegenheid maakte Hij duidelijk aan de apostel Petrus, die uit vrome eerbied voor Christus niet aanvaardde door Hem gewassen te worden: *Indien Ik u niet was, gij hebt geen deel met Mij.* (Joh. 13:8). Bij het Mystieke Avondmaal, is er enkel een plaats bestemd bij Christus voor hen die, met ontzag aanvaard hebben dat de Meester in hen de wassing van geest en hart volbrengt. 'Als er iemand niet door de genade van Christus gewassen en gereinigd wordt van de bevuiling van zonde en wandaden, zal hij niet deelhebben aan het leven dat Christus aanbiedt en zal hij nooit proeven van het Koninkrijk des hemels. Zij die niet gereinigd zijn, worden niet toegelaten de hemelse verblijfplaatsen binnen te treden, maar enkel degenen met een rein geweten, liefdevol gericht naar Christus.'⁴²

Aan elke christen die nadert om deel te nemen aan de Goddelijke Liturgie en aan de heilige Communie, zegt de Heer: *Indien Ik u niet was, gij hebt geen deel met Mij.* Wat betekent: als gij niet eerst tot mij komt met de inkeer van de Verloren Zoon, zodat ik u terug in mijn Huis kan ontvangen, kunt gij niet deelnemen aan de Tafel van de koninklijke bruiloft, de Goddelijke Liturgie. We moeten dus tot het Mysterie van de wassing der ziel komen, wat wil zeggen, het sacrament van de biecht.

Op deze manier, rein naar ziel en lichaam, verzamelen we ons rond het heilig altaar om de hemelse lofzangen te horen en onze eigen dankzegging daaraan te vervoegen. We kunnen de wonderdaden van Gods liefde verhalen. Ons gewin belijdend door de onuitsprekelijke weldaden van God, 'bieden we Hem de Goddelijke Eucharistie aan en ontvangen we de Communie, en zeggen dank, daar Hij de mensheid bevrijd heeft van dwaling en ons terug naar Zichzelf bracht, toen wij ver weg van Hem waren afgedwaald. Wij zeggen dank, want toen wij zonder hoop terneer

⁴² St Cyril of Alexandria, *On John*. 9. PG 74.117B.

zaten en zonder God in de wereld vertoefden, maakte Hij van ons Zijn broeders en erfgenamen' (cf. Efez. 2:12; Rom. 8:17).⁴³

Met dankbare zielen, verhalen we de werken van Gods liefde en Zijn wijsheid, die 'grote en wonderbare dingen' hebben verricht: 'Door de dood kwam het leven, en uit zonde, gerechtigheid. Uit de vloek kwam de zegen, en uit vernedering, heerlijkheid.'⁴⁴ We zeggen dank voor alle dingen en naderen tot de troon der Genade.

⁴³ St John Chrysostom, *On Corinthians*, 24.1, PG 61.199.

⁴⁴ St Gregory of Nyssa, *On the Song of Songs*, 8, PG 44.948C.

3. DE VOORBEREIDING DER EUCHARISTISCHE GAVEN

De diaken gaat dan naar de heilige voorbereidingstafel (*prothesis**), ook aanbiedingstafel (*proskomidi*) genoemd, en zet het heilig *vaatwerk** klaar. De heilige *pateen* (*diskos**) plaatst hij links, en de heilige kelk* rechts, en de andere benodigdheden ernaast.

i. De kelk en de pateen

De twee voornaamste vaten die gebruikt worden bij de Goddelijke Liturgie zijn de heilige kelk en de heilige pateen. De aangeboden wijn wordt in de kelk gegoten, en het aangeboden brood wordt op de pateen geplaatst.

De symboliek van de kelk werd door Christus Zelf verklaard, toen Hij Zijn offer aan het Kruis een kelk noemde die Hem door de Vader werd gegeven om van te drinken (cf. Joh. 18:11). Na Christus' Kruisiging, werd de kelk des doods, een *kelk van zegen* (1 Kor. 10:16) en heil voor de mens (cf. Ps. 115:4).

Ook de pateen is verbonden aan Christus' onbevlekt Lijden: 'De pateen is de baar waar het Lichaam des Heren op wordt gelegd door de priester met de diaken; zij symboliseren hier Jozef en Nikodemus.' Tegelijkertijd 'symboliseert de pateen ook de hemel - vandaar dat ze rond is- en draagt ze de Meester des hemels'.¹

¹ St Germanus, *Contemplation*, PG 98.397B; St Symeon of Thessaloniki, *On the holy Liturgy*, 85, PG 155.264C.

In apostolische tijden werden de heilige vaten vervaardigd van glas, of van niet-edele metalen, of zelfs van hout. Na verloop van tijd, en vooral na de vervolgingen, schonken christenen aan de kerken gewijde zilveren en gouden vaten. Dit was uiteraard een vorm van toewijding aan Christus. Maar naast deze toewijding roept Christus ons tot liefde voor Zijn broeders. Hij vraagt ons onze harten in vuur en vlam te zetten met liefde, om ze geheel stralend en gouden te maken en ze aan Hem aan te bieden: 'Want God wil geen gouden vaten, maar gouden harten', zegt de heilige Johannes Chrysostomus. Als gij uw liefde voor God wilt tonen en Zijn offer wilt eren, 'biedt uw ziel dan aan, waarvoor Hij Zichzelf offerde. Maak dat gouden. Anders, als het vaatwerk van goud is, terwijl de ziel in een ergere staat verkeert dan een pot van lood of aardewerk, wat is het gewin daarvan?... De Kerk is geen goudsmederij of muntslagerij, maar een feest der engelen.' Om deel te kunnen nemen aan dit hemelse feest, moeten onze zielen reiner zijn en helderder stralen dan de heilige vaten. Want 'deze [vaten] hebben geen deel aan de Christus, Die erin omvat is; ze zijn gevoelloos. Maar wij hebben wel deel aan Hem. Welnu, daar gij het gebruik van een vuil vaatwerk niet zoudt dulden, zoudt gij dan naderen met een bevulde ziel?'² vraagt de Guldenmond ons.

De tafel van het Mystieke Avondmaal was niet gemaakt van zilver, noch was de kelk die Christus gebruikte van goud, maar 'al deze dingen waren heilig en vreeswekkend, daar zij vervuld waren van Heilige Geest'.³ Wat de liturgische vaten heilig en gewijd maken, is niet het kostbaar materiaal waar ze van gemaakt zijn, maar de genade van de Heilige Geest, die ze heiligt. Daarom zegent de Kerk, voordat er nieuwe vaten gebruikt worden, deze eerst in met een speciale dienst waar de bisschop de heilige kelk en pateen met myronolie zalft, wat het symbool is van de gaven van

² *On Matthew*, 50.3, PG 58.508; *On Ephesians*, 3.4, PG 62.28-9.

³ St John Chrysostom, *On Matthew*, 50.3, PG 58.508.

de Heilige Geest. De bisschop bidt dan: *‘O Meester, Christus onze God, zendt Uw Heilige Geest uit over deze nieuwe kelk, zegen en heilig hem en vervolmaak hem.’*⁴

De heilige vaten worden echter op de eerste plaats gezegend en geheiligd door hun gebruik bij het Mysterie van de Goddelijke Eucharistie. Verwijzend naar de gebruiken van zijn tijd waar iedere priesters die concelebreerde een eigen kelk vasthielden bij de Grote Intocht, schrijft de heilige Simeon van Thessaloniki: *‘De gelovigen horen te knielen voor de priesters en voor de heilige vaten, zelfs als sommige ervan leeg zijn. Want al de heilige vaten zijn geheiligd, daar de kostbare Gaven die daarin voltrokken worden.’*⁵ Wij allen, bedienaars van Christus tezamen met de gelovigen, tonen de nodige eerbiedigheid en genegenheid aan de heilige vaten, wetend dat hun aanblik alleen al ons heiligt.

Vervolgens buigen priester en diaken zich beiden driemaal voor de heilige aanbiedingstafel, een ieder telkens zeggend: *God, wees mij zondaar genadig, en ontferm U over mij.*

Priester: *Maak u gereed, Bethlehem, want nu is Eden voor allen geopend. Verheug u, Efrata, want de Boom des Levens is in de grot opgebloeid uit de Maagd. Haar schoot was het geestelijk Paradijs, waarin Zich de goddelijke Spruit bevond. En wanneer wij daarvan eten, zullen wij leven, en niet zoals Adam sterven. Want Christus wordt vlees, om de gevallen Icoon weer op te richten.*⁶

⁴ *The Great Euchologion*, Service of the Consecration of a new Paten and Chalice', (Athens: Astir, 1980), pp. 482-3.

⁵ *Church Building*, 78-9, PG 155.729BC. St Symeon adds: '[the priests] hold these vessels in honour of the divine Gifts, and in order that all may be sanctified, both those who see them and those who touch them'.

⁶ *Apolytikion* for the Forefeast of Christmas

ii. 'Maak u gereed, Bethlehem'

De priester staat met de diaken voor de heilige aanbiedingstafel, klaar om het Onbloedig Offer aan te vangen. De gelovigen bezorgen er de vruchten van hun werken -brood en wijn- en plaatsen deze voor God. Van de verschillende door de gelovigen aangeboden offerbroden (*prosforon**) kiest de diaken één offerbrood dat gebruikt zal worden voor de Liturgie.

De heilige voorbereidingstafel symboliseert, als liturgische plaats, Bethlehem en de grot waar Christus geboren werd; daarom wordt de icoon van de Geboorte van Christus meestal afgebeeld in de apsis erboven. En net zoals Bethlehem nabij Jeruzalem en het Heilige Graf des Heren gelegen is, zo is ook de heilige voorbereidingstafel dichtbij het heilig Altaar. Haar plaats in de hoek van het heiligdom duidt op 'de armzaligheid van Jezus' eerste komst, de erbarmelijkheid van de plaats, en onbeduidendheid van de grot' waar Hij geboren werd.⁷

Bethlehem was de plaats waar *God geopenbaard werd in het vlees* (1 Tim. 3:16). Daarom begint ook de liturgische openbaring van Christus aan de heilige aanbiedingstafel.

De priester neemt dan het offerbrood en de lans*, en heft deze ter hoogte van zijn voorhoofd. Met grote vreze en berouw heft hij zijn ogen op naar de hemel en zegt: *Gij hebt ons vrijgekocht van de vloek der wet door Uw kostbaar bloed; vastgenageld aan het kruis en doorstoken met de lans hebt Gij de onsterfelijkheid doen opwellen voor de mensen: onze Heiland, eer aan U.*⁸

⁷ St Symeon of Thessaloniki, *Consecration*, 137, PG 155.348A.

⁸ *Apolytikion* of Holy Friday

iii. Gij hebt ons vrijgekocht van de vloek der wet

In het vorig *tropaar** (korte hymne), verwees de priester naar Christus' geboorte. Nu verwijst hij naar Zijn Kruisiging. Christus werd geboren om te worden gekruisigd: *Hierom ben Ik in deze ure gekomen* (Joh. 12:27), het uur van het Lijden en het Kruis.

Door Zijn offer aan het Kruis, heeft Christus de mens vrijgekocht van de vloek der wet en hem de vrijheid van de Heilige Geest geschonken: 'Toen Christus stierf,... was het moment dat wij vrijheid en adoptie (*aanneming als wezenlijk kind*) verkregen.' 'Want de Vader heeft de verzoening aanvaard, de Zoon heeft deze bewerkstelligd, en de Heilige Geest is een geschenk geworden voor degenen die reeds als vrienden gevestigd waren. De Vader heeft ons bevrijd, de Zoon was het losgeld waarmee wij bevrijd werden en de Heilige Geest is de vrijheid zelve.'⁹

De opheffing van het offerbrood door de priester, is een herinnering aan de verheffing van Christus aan het Kruis, en onthult de liefde die Hij ons aanbiedt. Het brood van de heilige voorbereidingstafel onthult 'de overvloedige rijkdom van Gods goedheid, want de Zoon van God werd mens, en gaf Zichzelf als offerande... *voor het leven en het heil der wereld*' (Joh. 6:51).¹⁰

Diaken: Zegen, heer.

Priester: Gezegend zij onze God, immer, nu en altijd, en in de eeuwen der eeuwen. Amen.

⁹ St Nicholas Cabasilas, *On the Life in Christ*, 1 and 2, PG 150.520B, 5320.

¹⁰ St Germanus, *Contemplation*, PG 98.397A.

iv. Het aanbieden van brood en wijn

Bij de Goddelijke Liturgie biedt God Zijn leven aan de mens. Maar omdat Hij wenst dat de goddelijke gave niet enkel als genade wordt volbracht, aanvaardt Hij ook de offergave van de mens opdat 'de Genadegave gelijkt op een vorm van vergoeding, en Zijn onmetelijke barmhartigheid ook een zeker element van gerechtigheid zou bevatten'.¹¹ Zo is de Goddelijke Liturgie dus Gods gave aan de mens, alsook de gave van de mens aan God.

De ritus van Voorbereiding (*prothesis**), die nu begint, is het aanbieden van de mens aan God. De celebrant neemt de offerbroden in ontvangst, aangeboden door de gelovigen, en kiest hetgeen dat opgedragen in en toegewijd zal worden door het Mysterie van de Goddelijke Eucharistie.

De Goddelijke Liturgie is een icoon van het leven van Christus. Christus werd geboren en aan God opgedragen als de eerstgeborene en eerste vruchten van de nieuwe schepping: Zijn alheilige Moeder en Jozef brachten Christus *naar Jeruzalem om Hem aan de Heer voor te stellen* (Luc. 2:22). Daarom worden het brood en de wijn 'niet onmiddellijk als offer op het Altaar geplaatst. Dit gebeurt later, eens ze aan God opgedragen zijn en aldus kostbare Gaven worden, en ook zo genoemd zullen worden'.¹² De Dienst der Voorbereiding symboliseert Christus' geboorte en zijn ontvangst in de tempel door de heilige Simeon.

* * *

Voedsel houdt ons fysieke leven in stand. Het is dus niet per toeval dat we dit aan God aanbieden, met name tijdens het Mysterie van de Goddelijke Eucharistie. 'God beval aan degenen

¹¹ St Nicholas Cabasilas, *Comm. Liturgy*, 4, PG 150.380A

¹² St Nicholas Cabasilas, *Comm. Liturgy*, 2, PG 150.376D

aan Wie Hij Zijn eeuwig leven wilt geven -Zijn Levenschenkend Lichaam en Bloed dus- om Hem, daar voorafgaand, het levensnoodzakelijke van dit aardse leven aan te bieden.¹³

Bij het Laatste Avondmaal bood Christus Zijn heilig Lichaam en Bloed aan in de vorm van brood en wijn. Door deze daad leerde Hij ons om ook brood en wijn te gebruiken -twee van de basiselementen van het menselijk dieet- bij de Goddelijke Liturgie. Ook de offerandes van de Hebreeën waren ook spijsoffers (vruchten der aarde, dieren, etc.), maar het waren allemaal eetwaren die gebruikt werden om zowel dieren als mensen mee te voeden. Brood en wijn zijn echter uitsluitend mensen tot voedsel.

Christus omschreef Zichzelf als het *Brood des levens* en de *ware Wijnstok* (Joh. 6:48, 15:1). 'Hij noemt Zichzelf het *Brood des levens* omdat Hij de Vormgever is van zowel dit tijdelijke leven als van het komende.' Christus is het voedsel dat uit de hemel is gekomen, het voedsel van het Koninkrijk: 'Aangezien we dus door Christus geroepen zijn tot het Koninkrijk der hemelen... is er voor ons nu niet het Manna van het Oude Testament... [maar] er is het Brood des Hemels, namelijk Christus, Die ons voedsel geeft voor een leven tot in lengte van dagen'¹⁴, en tot in de eeuwen.

In de kostbare Gaven is onze hoop en waarborg voor de opstanding. 'Net zoals de gestekte wijnstok, die in de aarde geplant is, op zijn tijd vrucht draagt, en de tarwekorrel die op de aarde gevallen en ontbonden is, veelvuldig vermeerderd wordt... en dan [als brood en wijn] het woord Gods ontvangen en de Eucharistie worden, dat het Lichaam en Bloed is van Christus; op dezelfde manier zullen onze lichamen gevoed door de Goddelijke Eucharistie en in de aarde gelegd waar ze zullen ontbinden,

¹³ Ibid. 4, PG 150.377D-380A.

¹⁴ St John Chrysostom, *On John*, 46.1, PG 59.258; St Cyril of Alexandria, *On John*, 3.6, PG 73.517CD.

opgewekt worden op de aangewezen tijd en door het Woord Gods de opstanding verkrijgen.’¹⁵

Wanneer we bij de Goddelijke Liturgie het brood en de wijn aanbieden, bieden we ons hele leven aan God, zoals de weduwe in het Evangelie die *al den leeftocht, dien zij had, daarin geworpen had* (Luc. 21:4) toen zij de twee koperen munten had aangeboden. In ruil daarvoor, biedt God aan ons Zijn hele leven, ‘opdat wij [het ware] Leven in ruil voor [dit aardse] leven mogen ontvangen, het eeuwige in ruil voor het tijdelijke’. Slechts één iets vraagt God: dat wij ons offer met een zuiver geweten volbrengen, opdat dit aanvaardbaar zou zijn. ‘Wij moeten de Schepper dankbaar zijn voor alle dingen, en zodoende Hem de eerste en voortreffelijkste gaven van het door Hemzelf geschapene aan te bieden, met zuivere intenties, met ongeveinsd geloof, met standvastige hoop en met vurige liefde.’¹⁶

v. Brood en wijn, symbolen van eenheid

De gaven die de mens aan God offert, het brood en de wijn, symboliseren de eenheid der Kerk. De heilige Johannes Chrysostomus spreekt over de symboliek van het brood. Uitgaande van de apostolische woorden, *Want één brood is het, [en] zo zijn wij velen één lichaam* (1 Kor. 10:17), stelt hij de vraag: ‘Wat is het Brood?’ En hij antwoordt: ‘Het Lichaam van Christus. En wat worden degenen die eraan deelnemen? Het Lichaam van Christus. Niet verscheidene lichamen, maar één Lichaam. Net zoals bij brood, dat uit veel graankorrels is gemaakt, één brood wordt, waar de verschillende korrels niet te onderscheiden zijn, al

¹⁵ St Irenaeus, *Against Heresies*, 5.2.3, SC 153, p. 37.

¹⁶ St Nicholas Cabasilas, *Comm. Liturgy*, 4, PG 150.380A; St Irenaeus, *Against Heresies*, 4.18.4, SC 100, p. 607.

zijn ze aanwezig... op dezelfde manier zijn wij met elkander verenigd en met Christus. Want het is niet zo dat gij gevoed wordt met één lichaam, en een andere persoon met een ander; we worden allen gevoed door één en hetzelfde Lichaam. Daarom voegt de heilige Paulus er aan toe, *daar wij allen eens broods deelachtig zijn*. [1 Kor. 10:17].¹⁷

Sommige oude liturgische gebeden benadrukken dan ook deze eenheid waarnaar verwezen wordt door het gebruik van brood, zoals dit vroege gebed dat ons is overgeleverd vanuit de vierde eeuw: *'Zoals dit brood verdeelt werd over de bergen, en verzameld werd en tot één werd, zo verzamelt ook Gij Uw Heilige Kerk van elk volk en elk land en elke stad, dorp en huis, en maakt Gij het tot één levende katholieke Kerk.'*¹⁸

Ook is de wijn een symbool van de eenheid der gelovigen: het is een mengeling gemaakt door het persen van vele druiven die verzameld zijn van verschillende wijnstokken.

Het brood en de wijn die de mens aanbiedt aan de Schepper drukken ook in één beweging van dankzegging de eenheid uit van de hele schepping. We naderen tot het heilig Altaar, en met ons ook al het geschapene dat wij [symbolisch] in de handen dragen: de gehele wereld, waar ook wijzelf deel van uitmaken.

De mens, en alleen de mens, werd geschapen om deel te hebben aan de verstandelijke en begrijpende wereld. Hij is een *microkosmos*. En de gehele schepping is een beeltenis van de mens: het is een *makro-anthropos*, in de ruime zin. De mens en de kosmos verenigen zich in het verheerlijken van hun

¹⁷ On 1 *Corinthians*, 24.2, PG 61.200.

¹⁸ *Euchologion* of St Serapion of Thmuis 13/1, Prayer of Offering; R. J. S Barrett - Lennard, ed. and tr., *The Sacramentary of Sarapion of Thmuis* (Alcuin Club — GROWJ Joint Liturgical Studies no. 25: Bramcote, Nottingham: Grove Books, 1993), p. 26. Cf. also *Didache*, 9.4, ANF 7, p. 380; and p. 6, above.

gemeenschappelijke Vader en Schepper. De gehele schepping bedient het Mysterie der Liefde die wordt aangeboden.

De priester neemt vervolgens het offerbrood, en maakt er driemaal het kruisteken over met de lans, waarbij hij iedere keer zegt: *Ter gedachtenis van onze Heer en God en Heiland Jezus Christus.*

En de diaken vervolledigt met: *Immer, nu en altijd, en in de eeuwen der eeuwen. Amen.*

vi. Het vieren van de herinnering van Christus

De Goddelijke Liturgie wordt op twee manieren gevierd: in woord en in handeling. In de woorden van de lezingen* en de gebeden, horen we Christus Zelf of horen we over Hem. In de handelingen die uitgevoerd worden, zien we Hem. 'We kunnen zeggen dat we de grote armzaligheid zien van de Rijke, het ter aarde komen van Hem die elke plek vervult, de verwensingen die geuit werden tegen de Gezegende, en het Lijden van de Onlijdelijke. Hoezeer Hij liefhad, en hoezeer Hij gehaat werd! Hoe groot Hij was, en hoe Hij Zichzelf vernederde! We zien wat Hij geleden heeft en wat Hij gedaan heeft om deze Tafel voor ons te bereiden.'¹⁹

Door woord en handeling voltrekt de Goddelijke Liturgie de herinnering (*anamnese*) van Christus' leven: *Ter gedachtenis van onze Heer en God en Heiland Jezus Christus*, zegt de priester driemaal terwijl hij het kruisteken maakt over het offerbrood met de heilige lans.

Bij de eerste keer dat het Mysterie werd gevierd, nam Christus het brood in Zijn handen, en wanneer Hij de Vader had dank

¹⁹ St Nicholas Cabasilas, *Comm. Liturgy*, 1, PG 150.373C

gezegd, brak Hij het en gaf Hij het aan de leerlingen, zeggend: *Dit is Mijn lichaam, hetwelk voor u gegeven wordt* (Luc. 22:19). Daarna noemde Hij Zijn heilig Bloed *het bloed van het Nieuw Verbond, hetwelk voor velen vergoten wordt* (Matt. 26:28). 'Met deze woorden, geeft Hij aan dat Hij zal sterven.' Zo 'herinnert Hij de leerlingen eraan, door de Heilige Mystериën, dat Hij geslacht zal worden, en op het uur dat ze tafelen, spreekt Hij over het Kruis.'²⁰

Voordat Christus werd gekruisigd, vierde Hij de Goddelijke Liturgie: de herinnering van Zijn Lijden aan het Kruis (cf. Luc. 22:19-20). En Hij gebod ons om dit op dezelfde manier te vieren: om voor de geest te halen 'al wat zwakheid is, met name het Kruis, het Lijden en de dood'. Waarom nu, zei Christus bij het 'Dit is Mijn Lichaam,...' en 'Dit is Mijn Bloed', enkel '...dat voor u gebroken wordt,...' en 'dat voor u vergoten wordt', en voegde Hij er niet ook aan toe '...hetgeen de doden opwekt en de melaatsen geneest'? Waarom haalt Hij Zijn wonderen niet aan, maar enkel Zijn Lijden? 'Omdat het Lijden noodzakelijker was dan de wonderen... Zijn Lijden is de ware bron van ons heil... terwijl de wonderen plaatsvonden opdat geloofd zou worden dat de Heer waarlijk de Heiland is.'²¹ Wonderen zijn een bevestiging van Christus' godheid; het heilige Lijden biedt ons echter het heil aan, en Christus de Heiland Zelf.

²⁰ St John Chrysostom, *On Matthew*, 82.1, PG 58.738, 737.

²¹ St Nicholas Cabasilas, *Comm. Liturgy*, 7, PG 150.384AC

De priester steekt dan met de lans in de rechterzijde van het offerbrood, in het zegel* en snijdt langs de zijkant en zegt: *Als een schaap werd Hij ter slachting geleid.* En langs de linkerzijde: *En als een vlekkeloos lam, stom voor zijn scheerder, zo deed Hij Zijn mond niet open.* Dan snijdt hij langs de bovenzijde: *In Zijn vernedering werd Hem een rechtvaardig oordeel ontzegd.* En langs de onderzijde: *Wie zal Zijn afkomst verhalen?*

Diaken: *Neem weg, meester.* En de priester haalt het Lam* eruit, en zegt: *Want Zijn leven wordt van de aarde weggenomen.*²² En hij legt het Lam op de pateen.

vii. De verhaling van het Lijden in handelingen

De celebrant haalt nu het Lam uit het offerbrood en legt het op de pateen, waarbij hij de profetie van Jesaja aanhaalt die verwijst naar het Lijden van Christus. De priester zal in wezen 'het Lijden van Christus op het Lam beschrijven' met de lans, want wat de priester nu doet is 'het verhalen van Christus Zijn heilbrengend Lijden en dood in handelingen'.²³

A. Als een schaap werd Hij ter slachting geleid.

Deze woorden van de profeet Jesaja verwijzen naar het Lijden van Christus. Wanneer Christus 'Zichzelf aanbiedt als offergave aan God, voor onze zonden, wordt Hij *het Lam Gods* genoemd

²² Isa. 53:7-8.

²³ St Nicholas Cabasilas, *Comm. Liturgy*, 6, PG 150.381A

[Joh. 1:29], alsook *schaap* [Jes. 53:7]'.²⁴ Hij is het vlekkeloos Lam dat geofferd wordt voor het verloren schaap, de mens (cf. Matt. 18: 12).

Het offer van Christus aan het Kruis werd in het Joodse paasfeest voorafgebeeld met het slachten van een schaap. De Joden gebruikten namelijk een schaap als slachtoffer 'omwille van de schuldeloosheid van het dier in kwestie, en omdat schapenleer de bedekking was voor onze eerste naaktheid [i.e. de naaktheid der eerstgeschapen na hun ongehoorzaamheid]. Meer nog, Christus, het slachtoffer Dat voor ons geofferd werd, is en wordt ook een gewaad van onvergankelijkheid' genoemd (cf. Rom. 13:14).²⁵ De naaktheid van de Meester aan het levenschenkend Kruis werd ons mensen tot gewaad van onvergankelijkheid.

B. En als een vlekkeloos lam, stom voor zijn scheerder, zo deed Hij Zijn mond niet open.

De stilzwijgendheid van Christus tijdens het Lijden geeft aan dat Hij Zijn Kruisiging vrijwillig heeft ondergaan: *Ik leg Mijn leven af, opdat Ik het zelf wederom neme. Niemand neemt het van Mij, maar Ik leg het van Mijzelf af* (Joh. 10:17-18). Uit eigen wil 'onderging Christus het Kruis voor ons. Want Hijzelf bood Zichzelf als heilig slachtoffer aan God de Vader.'²⁶

Christus is zwijgzaam voor de Hogepriester en voor Herodes (cf. Mat. 26:63, Luc. 23:9). Zwijgzaam is Hij ook voor Pilatus: *Een antwoord gaf Hij hem niet* (Joh. 19:9). Maar Pilatus interpreteert Zijn zwijgen als minachting jegens zijn persoon; 'want hij begreep het mysterie van Christus' zwijgen geenszins'.²⁷

²⁴ St Basil the Great, *On Psalm* 28, 5, PG 29.296B

²⁵ St Gregory the Theologian, *Homily* 45,13, PG 36.640C

²⁶ St Cyril of Alexandria, *On John*, 5.1, PG 73.721A

²⁷ Ibid. 12, PG 74.640C

C. *In Zijn vernedering werd Hem een rechtvaardig oordeel ontzegd.*

Het stilzwijgen van Christus en Zijn nederigheid leidde ertoe dat men Hem Zijn gerechtigheid ontnam: *een rechtvaardig oordeel werd Hem ontzegd*. En het onrechtvaardige vonnis dat over Hem werd uitgesproken, leidde Christus naar het Kruis.

Door mens te worden, heeft Christus Zichzelf vernietigd, de gestaltenis eens dienstknechts aangenomen hebbende, en is den mensen gelijk geworden; en heeft Hij Zichzelf vernederd, gehoorzaam geworden zijnde tot den dood, ja, den dood des kruises. (Fil. 2:7-8). Vanaf de troon Zijns Vaders bewandelde Christus de weg van vernedering en kwam Hij zelfs tot het Kruis. 'Zo groots Christus Zijn verhevenheid was, zo groots was ook de vernedering die Hij onderging... Waarlijk, het is een ontzaglijk iets dat Christus, de Meester, dienaar werd! Het is iets compleet onbeschrijflijks. Maar dat Hij daarbovenop nog ook de dood heeft ondergaan, overtreft dit. Maar toch is er nog iets grootser en wonderbaarlijker dan dit. Wat is dat?... Het sterven aan een kruis... een weerzinwekkende en vervloekte dood sterven. Want er werd gezegd: *Vervloekt is eenieder die hangt aan het hout* [Deut. 21:23, Gal. 3:13].²⁸ Christus is de Liefde. En vanop het Kruis toonde Hij ons hoe verheven liefde is en hoe diep de nederigheid gaat.

D. *Wie zal Zijn afkomst verhalen?*

Met het woord afkomst, duidt de profeet Jesaja op de vooreeuwige afkomst van Christus. Er wordt gevraagd: 'Wie is in staat om, zelfs op geringe wijze, de bestaanswijze uit te drukken van de Eniggeborene? Welke tong kan spreken van de onzegbare afkomst des Zoon van den Vader?' Dat Christus uit de Vader

²⁸ St John Chrysostom, *On Philippians*, 7.3, PG 62.232.

geboren is, 'weten en geloven we. Maar de aard van Zijn afkomst is een mysterie dat elk verstand te boven gaat.'²⁹

E. *Want Zijn leven wordt van de aarde weggenomen.*

De handeling van het uitnemen van het Lam uit het offerbrood en het plaatsen van het Lam op de pateen, doet denken aan de woorden van Christus: '*Wanneer Ik van de aarde zal verhoogd zijn, zal hen allen tot Mij trekken*' (Joh. 12:32).

Het offer van Christus werd voor de gehele schepping aangeboden. De heilige Johannes Chrysostomus schrijft: 'Om welke reden werd Christus op een hoog kruis geslacht en niet in een besloten ruimte?... Omdat de lucht zelf gezuiverd werd toen Christus, het Lam, in de hoogte geofferd werd. En ook de aarde werd gezuiverd, daar het bloed van Zijn zijde erop sijpelde... Daarom werd Christus buiten stad en muren geofferd, opdat men zou leren dat Zijn offer voor alle mensen was... Zijn offer was voor de hele aarde.'³⁰ Eertijds slachtten de Joden het Paaslam heimelijk en uitsluitend voor hunzelf. Daarentegen spreidt Christus Zijn armen open op het Kruis, om de gehele schepping te omarmen en te heiligen: 'Door Uw handen uit te strekken op het Kruis, o Barmhartige, bracht Gij samen de volkeren die van U verwijderd waren, om Uw overvloedige goedheid te verheerlijken.'³¹

Toen de apostel Filippus de wagen van de hoveling van de Koningin der Ethiopiërs benaderde, was de hoveling dezelfde woorden aan het lezen die de celebrant zonet aanhaalde. Toen opende de apostel zijn mond en begon hij hem vanuit datzelfde

²⁹ St Cyril of Alexandria, *On John*, 5, PG 73.712CD

³⁰ *On the Cross and the Thief* 1, 1, PG 49.400.

³¹ *Octoechos*, Wednesday Matins, Tone 1, *kathisma*.* Cf. Holy Saturday Matins, *Engomia*,* stasis* 1: 'Of old, they sacrificed the lamb in secret; but when You were sacrificed beneath the open sky, forbearing Saviour, You purified the whole creation.'

Schriftwoord Jezus te verkondigen (Hand 8:32-5). Nu begint de celebrant, met diezelfde woorden van Jesaja, het goede nieuws van het eucharistisch offer van Christus te verkondigen.

Diaken: *Slacht, meester.* De priester slacht, wat wil zeggen, hij maakt een verticale diepe snede in het Lam dat hij ondersteboven heeft gelegd op de pateen - en zegt: *Geslacht wordt het Lam Gods, Dat de zonde van de wereld wegneemt, voor het leven en de redding van de wereld.*³²

Diaken: *Doorkruis, meester.* En de priester snijdt wederom het Lam aan, ditmaal horizontaal, over de verticale snede heen, en vormt zodoende een kruis, zeggend: *Toen Gij gekruisigd werd, o Christus, werd de tirannie opgeheven en de kracht van de vijand vertreden. Want geen Engel, noch een mens, maar de Heer Zelf heeft ons gered; eer aan U.*³³

viii. Geslacht wordt het Lam Gods

In woord en handeling zet de priester de verhalings van het Lijden van Christus verder: *Geslacht wordt het Lam Gods.* 'Het ware Lam, het onbevleete slachtoffer, wordt voor ons allen ter slachting geleid, om de zonde uit de wereld te verdrijven... om de dood te vernietigen... en om voor de mensen de oorsprong van al het goede te worden... de bron van het eeuwige leven, de grondslag voor onze hervorming naar het evenbeeld Gods, het begin van eerbiedigheid en gerechtigheid, de weg naar het Koninkrijk des Hemels... Omdat wij te midden van vele zonden leefden, en we daarom de dood en het verderf verdienden, gaf de Vader Zijn

³² John 1: 29 and 6:51.

³³ *Octoechos*, Friday Matins, Tone 1, *kathisma*. Cf. Isa. 63:9.

Zoon als losgeld voor ons... Eén stierf voor het welzijn van allen, opdat wij allen in Hem mogen leven.’³⁴

Toen de Heer gekruisigd werd, werd de tirannie des duivels verbrijzeld en werd ingeplant de ‘Godskennis. De éénwezenlijke Heilige Drie-eenheid wordt aanbeden, de ongeschapen Godheid, de Ene ware God, de Schepper en aller Heer. De deugden worden gecultiveerd, de hoop op de opstanding wordt ons door de Verrijzenis van Christus gegeven, de demonen beven voor de mensheid die voordien aan hen onderdanig was. En het meest verbazingwekkende is: dit alles is bereikt door het Kruis, het Lijden en de dood.’³⁵

* * *

De heilige oudvader Païsios de Athoniet († 12/07/1994) vertelde het volgende: ‘Er overkwam mij eens iets toen ik mijn plicht vervulde als altaardienaar en bij de priester stond. Bij de woorden ‘*Geslacht wordt het Lam Gods*’, zag ik het Lam op de pateen kronkelen als een lam dat geslacht werd. Hoe zou ik daar ooit nog durven naderen!’

Deze ervaring raakte de oudvader zo diep, dat hij de hoedanigheid van het priesterschap uiteindelijk nooit heeft willen ontvangen.

³⁴ St Cyril of Alexandria, *On John*, 2, PG 73.192B-D.

³⁵ St John of Damascus, *On the Orthodox Faith*, 4.77, PG 94.1108CD—1109A

De diaken zegt: *Doorsteek, meester.* Het Lam weer omkerend met het zegel naar boven steekt de priester met de lans in de rechterzijde van het Lam, boven de letter N, en zegt: *Een van de soldaten doorstak Zijn zijde met een lans en terstond vloeide er bloed en water uit. Hij die het gezien heeft, getuigde ervan en zijn getuigenis is waarachtig.*³⁶

ix. Terstond vloeide er bloed en water uit

Op het moment dat de celebrant het Lam met de lans doorboort, beeldt hij de Romeinse soldaat uit, die zijn lans gebruikte om het heilige Lichaam van Christus op het Kruis te doorboren, en *terstond vloeide er bloed en water uit*. Van de heilige Theodosius de Nieuwe wordt verteld dat, toen hij dit punt bereikte tijdens zijn eerste Liturgie, hij zo ontsteld werd dat hij vroeg om het priesterschap te mogen verlaten.³⁷

Uit de zijde van Christus ‘vloeide er bloed gemengd met water. God voorzag deze gebeurtenis als een soort beeltenis en voorbode van de mystieke zegen, de Goddelijke Eucharistie, en van de Heilige Doop; want de doop is waarlijk van [en in] Christus, en door Hem ingesteld, en ook de kracht van het Mysterie van de Goddelijke Eucharistie kwam voort uit Zijn Heilig Lichaam.’³⁸

Deze twee Mystериën [of ook Sacramenten genoemd] hebben hun oorsprong in Christus en geven vorm aan de Kerk: ‘Dat bloed en dat

³⁶ John 19:34-5.

³⁷ Cf. Archim. G. Paraskevopoulos, *Ermineftiki epistasia epi tes theias Leitourgias* [Interpretation of the Divine Liturgy] (Patras, 1958), p. 32.

³⁸ St Cyril of Alexandria, *On John*, 12, PG 74.677B. Cf. Introduction, p. 25, above.

water symboliseren de Heilige Doop en de Goddelijke Eucharistie. Uit deze twee Mystериën werd de Kerk geboren... Zo vormde Christus de Kerk uit Zijn zijde, net zoals Hij Eva schiep uit de zijde van Adam' [cf. Gen. 2:21-21]. 'Zoals Eva geschapen werd terwijl Adam sliep, zo werd ook de Kerk geschapen uit de zijde van Christus [de nieuwe en voltooide Adam] bij Zijn dood.'³⁹

Op het moment van uiterste pijn en van de dood kwam de hoogste vreugde en het leven tot stand: '*Gij werd in de zijde doorboord om voor mij stromen van leven voort te doen vloeien.*' De Meesters zijde geeft leven aan de mens: '*Doorstoken met de lans, o Heiland, hebt Gij het Leven op haar die mij het leven gaf gedruppeld [dus op Eva, cf. Gen. 3:20], op haar die mij van het leven verwijderd heeft [de Hof van Eden], om mij samen met haar terug tot het Leven te brengen.*'⁴⁰

Uit de levenschenkende zijde van Christus wordt de Kerk geboren, het met verstand begaafde Paradijs van God; geboren en tot leven gebracht.

De diaken giet genoeg wijn en water in de heilige kelk, en zegt: *Zegen, meester, de heilige eenheid.*

En de priester zegent, zeggend: *Gezegend zij de heilige eenheid, immer, nu en altijd, en in de eeuwen der eeuwen. Amen.*

x. Waakzame dronkenschap

De wijn en het water die de diaken in de heilige kelk giet, symboliseren het bloed en water dat voortvloeiden uit de zijde van

³⁹ St John Chrysostom, *Baptismal Catecheses*, 3.17, SC 50, p. 161; *Encomium on Maximus*, 3, PG 51.229.

⁴⁰ Holy Friday Matins, Beatitudes; Holy Saturday Matins, *Engomia*, stasis 1.

Christus. De heilige Johannes Chrysostomus benadrukt dat ‘het fundament van de goederen van ons heil [dus, de Goddelijke Eucharistie] met wijn wordt voltrokken.’ Een kwade bedoeling, zo zegt de heilige, kan wijn veranderen in een oorzaak van dronkenschap. Maar bij de Goddelijke Liturgie ‘veroorzaakt de geestelijke kelk geen dronkenschap,... noch verdooft hij het menselijk vermogen, maar vermeerderd het juist... Want het vloeit voort uit de geestelijke rots’,⁴¹ die Christus is (cf. 1 Kor. 10:4).

Deze dronkenschap onttrekt de mens aan de materiële dingen en leidt hem naar een goddelijke toestand: ‘Er vindt een “extase” plaats, een overgaan van het materiële naar het goddelijke.’ De Eucharistische kelk brengt ‘de waakzame dronkenschap’ voort: een dronkenschap dat een toestand van waakzaamheid tweeebrenkt en de mens deelgenoot maakt van het eeuwige leven. ‘Want wie van die dronkenschap geproefd heeft, ruilt het vergankelijke in voor het onverderfelijke, en verlengt zijn verblijf in het huis des Heren *tot in lengte van dagen* [Ps. 22:6].’⁴²

Daarom betuigen wij onze dankbaarheid aan onze Vrouwe, de Moeder Gods, daar Christus uit haar ontsproten is, Die ons de zaligmakende wijn aanbiedt: *‘Als een onbewerkte wijnstok, o Maagd, deed gij de schoonste druiventros ontspruiten, die voor ons de zaligmakende wijn voortbrengt, en de zielen en lichamen van ons allen verblijdt. Daarom zegenen wij u als oorzaak van alle goed, immer uitroepend met de engel: Verheugd u, Hoogbegenadigde.’*⁴³

⁴¹ St John Chrysostom, *On Genesis*, 29.3, PG 53.265; *Against Drunkards*, 2, PG 50.436

⁴² St Gregory of Nyssa, *On Song of Songs*, 5, PG 44.873B; *On the Ascension*, PG 46.692B.

⁴³ Matins, 15 January.

De priester neemt hetzelfde offerbrood in zijn handen, of een tweede, en met de lans snijdt hij rondom het kleine, driehoekige deel van het zegel, en zegt: *Ter ere en gedachtenis van onze hooggezegende glorierijke Vrouwe, de Moeder Gods en altijd Maagd Maria; neem, Heer, door haar voorspraak dit offer aan op Uw hemels Altaar.*

Hij neemt dit deeltje met de lans, plaatst het aan de rechterkant van het Lam, en zegt: *De Koningin staat aan Uw rechterhand, gehuld in een veelkleurig gewaad van goudbrokaat.*⁴⁴

xi. De koningin staat aan uw rechterhand

Tijdens de ritus van Kerós, vraagt de celebrant aan de hooggezegende Moeder Gods om de poort te worden die naar het Leven leidt. Nu vragen wij, door de celebrant, om haar alheilige voorspraak opdat ons offer welgevallig moge zijn.

De Godsbaarster is het onbevleete Altaar waarop het Eucharistisch Offer wordt aangeboden. Zij is het oord waar haar eniggeboren Zoon gedurende de Heilige Mysteriën rust.⁴⁵ 'Want waar anders zou Christus, dat nieuwe slachtoffer, voor altijd aanwezig moeten zijn, dan bij haar waaruit Hij geboren werd,... daar er geen oord heiliger kan zijn dan zij?'⁴⁶

De heilige Moeder Gods is de verbindingsschakel tussen hemel en aarde: zij staat tussen de mens, die het loffer brengt (Heb.

⁴⁴ Ps. 44:10.

⁴⁵ Cf. Liturgy of the Presanctified Gifts, Prayer after the Entrance: 'Invisible King... Look upon us, Your unworthy servants, who stand about this holy Altar as if around Your throne upon the Cherubim, on which Your Only-begotten Son, our God, rests through the terrible Mysteries here set forth...'.
⁴⁶ Theophanes, *Theotokos*, p. 146.

13:15), en God, Die het offer ontvangt. Uit Christus, het hoofd van het Lichaam dat de Kerk is, ontspringt elke volmaakte gave (Jak. 1:17); en door de Moeder Gods, die de nek is van het lichaam, komt de genadegave tot de gelovigen, de ledematen van het Lichaam. 'De Moeder van Jezus, die het hoofd dat Christus is rechtstreeks draagt, is een bemiddelaar tussen het hoofd en het lichaam der Kerk, en in zekere zin een verbindingsschakel tussen de twee, zoals een nek... Bijgevolg, net zoals het hoofd [Christus] de enige weg is die naar de Vader leidt, zo is deze geheiligde nek [de Moeder Gods] ook een weg, de enige weg, die iedereen leidt naar het hoofd van ons allen [Christus].'⁴⁷

* * *

Door haar bediening in de goddelijke heilsorde, werd de heilige Godsbaarster de weldoenster van de gehele schepping. Hemel en aarde, mens en engel werden gezegend door haar goddelijk moederschap. De Maagd 'deed zelfs voor de engelen het licht opgaan, en maakte het voor hen mogelijk wijzer en reiner te worden dan voorheen, om Gods goedheid en wijsheid beter te leren kennen... Zo bracht de Maagd *een nieuwe hemel en een nieuwe aarde* voort [Openb. 21:1]. Of beter gezegd, zij zelf is de nieuwe aarde en de nieuwe hemel.'⁴⁸

Er zijn twee redenen waarom wij de Moeder Gods als een nieuwe aarde en een nieuwe hemel beschouwen. Ten eerste, omdat zij 'Hem Die zelfs voor de wijdde der hemelen onvatbaar is', in haar omvat heeft. Ten tweede, omwille van haar reinheid. Daarom is het dus duidelijk dat 'wat de profeet David *de hemel des hemels* noemt en wat, zo benadrukt hij, alleen de Ene en enige God

⁴⁷ Theophanes, *Theotokos*, pp. 128-32. Cf. John 14: 6: *No man comes to the Father except through me.*

⁴⁸ St Nicholas Cabasilas, *On the Dormition*, 4, PO 19.498.

toekomst, wanneer hij zegt *de hemel des hemels behoort den Heer toe* [Ps. 113:24], dewelke de Gezegende Maagd is.⁴⁹

Als de Maagd echter tijdens haar aardse leven de '*hemel des hemels*' was, dan komt haar positie in de hemel daarmee overeen. De alheilige Moeder Gods is de Koningin des hemels. Daarom was haar heilig ontslapen een hoogfeest voor de hemelse gewesten. Een hoogfeest waar Christus Zelf de processie voorging. De heilige Johannes van Damascus richt zich tot Christus wanneer hij zegt: 'Daal neder, o Heer, daal neder, om Uw Moeder te vergoeden, daar Gij omwille van Uw opvoeding haar zoveel verschuldigd zijt... Roep Uw moeder met een zoet fluisteren, "*Kom, mijn schone, mijn hartsbeminde* [Hoogl. 2:10]. Gij gaf mij het uwe; kom en geniet van het Mijne... Kom en heers met Mij, Die nederig uit u geboren ben en nederig bij u leefde."⁵⁰

De vreugde des hemels was oneindig groot toen de Koningin ontvangen werd. De hymnograaf van de Kerk viert dit gebeuren, schrijvend: 'De hemelse machten groeten u, o Godsbaarster, met heilige lofzang en schitterend kaarslicht voor dit meest stralende feest, alsof ze zeggen: *Wie is zij die opstijgt, stralend wit, die er uitziet als de dageraad, schoon gelijk de maan, zuiver als de zon?... De Koning bracht u in Zijn binnenkamer* [Hoogl. 8:5, 6:10, 1:4]... Gij hebt zelfs de koninklijke troon van uw Zoon weten te bereiken; gij ziet Hem met uw ogen. Gij verheugt u en staat aan Zijn zijde... Gij zegent de wereld, gij heiligt alles.'⁵¹

Nu de celebrant het deeltje voor de Godsbaarster rechts van het Lam plaatst en de psalmvers *De Koningin staat aan Uw rechterhand opzegt*, toont hij de eerbiedigwaardigheid die Christus voor Zijn alheilige Moeder heeft: 'Bekleed met gouden gewaden

⁴⁹ Annunciation, Little Vespers; St Nicholas Cabasilas, *On the Dormition*, 4, PO 19.499.

⁵⁰ *On the Dormition, Homily 3, 4*, PG 96.760AB.

⁵¹ St John of Damascus, *On the Dormition*, Homily 1, 11, PG 96.716D-717B,

als een koningin plaatste Uw Zoon u, stralend met de glans van de Geest, o Alreine Vrouwe, aan Zijn rechterhand.’⁵²

Uit het zegel van hetzelfde offerbrood, of een derde, snijdt de priester het eerste der negen kleine driehoekige deeltjes uit en plaatst ze links van het Lam, en zegt: *Ter ere en gedachtenis van de grote aanvoerders Michaël en Gabriël, en al de hemelse onlichamelijke machten.*

xii. Heilige engelen dienen de priester

In het werk van de goddelijk heilsorde dienen ook de hemelse machten. Daarom plaatst de celebrant links van het Lam ook een [kleiner driehoekig] deeltje ter ere van hen.

Vóór de Menswording van het Woord, waren de engelen slechts vaag bewust van het mysterie van Christus. Bij de menswording van het Woord *werd God geopenbaard in het vlees en gezien door de engelen* (1 Tim. 3:16). ‘Toen Hij het vlees aannam, werd Hij zichtbaar voor de engelen... want daarvoor was ook voor

⁵² *Octoechos*, Tone 6, Sunday Matins, Canon, ode 8.

hen Zijn wezen onzichtbaar.⁵³ *‘Het mysterie van de goddelijke heilsorde, dat van het begin der tijden reeds in God verborgen was* (Efez. 3:9) *werd eerst aan de heilige engelen geopenbaard. Zij onthulden het daarna aan de mensen: ‘Eerst werden de engelen ingewijd in het goddelijke mysterie der mensenliefde van Jezus; daarna kwam -door hen- de kennis der genade tot ons.’*⁵⁴

De aartsengel Gabriël bezocht de priester Zacharias om hem de geboorte van de Voorloper te verkondigen, die volgens de woorden van de profeet een *boodschapper zou zijn voor het aangezicht van den Heer* (Matt. 11:10, Mal. 3:1). Dezelfde aartsengel bezocht de Moeder Gods om haar te verkondigen dat *‘het goddelijke mysterie van de onbeschrijfelijke Menswording van God het Woord in haar volbracht zou worden’*.⁵⁵ En weer bezocht een engel Jozef om hem in te lichten dat de Maagd door de Heilige Geest ontvangen had, en de Heiland der wereld droeg (cf. Matt. 1:20).

Tenslotte, toen Christus geboren werd in Bethlehem, bezocht een engel des Heren de herders, want zij waren rein van hart (daar zij in verstillings leefden),⁵⁶ *en verkondigde hen het heugelijke nieuws. En opeens was er met den engel een menigte hemelse heerschare, God prijzende en zeggende: Ere zij God in de hoogste hemelen en vrede op aarde* (Luc. 2:13-14).

* * *

Welnu, in het liturgische Bethlehem – de heilige voorbereidingstafel – waar het mysterie van de Menswording van het Woord voltrokken wordt, verschijnen engelen des Heren aan celebrerende priesters die, zoals de herders, rein van hart zijn. Zo was er een oudvader *‘die rein en heilig was, die terwijl hij de*

⁵³ St John Chrysostom, *On John*, 15.2, PG 59.98.

⁵⁴ St Dionysius the Areopagite, *On the Heavenly Hierarchy*, 4.4, PG 3.181B

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Cf. *ibid.*

voorbereiding van de gaven bekrachtigde, heilige engelen rechts en links van hem zag staan'.⁵⁷

Bij elke Goddelijke Liturgie, is er een menigte van engelenschen (Luc. 2:13) aanwezig, die God verheerlijkt zoals destijds te Bethlehem. Van de heilige bisschop Niphon wordt gezegd, dat hij tijdens de grote intocht de priester vergezeld zag door een grote menigte engelen, 'die met vreugde onuitsprekelijke hymnen zingen. En toen de priester de kostbare Gaven op de Heilige Tafel plaatste, bedekten de engelen het Altaar met hun vleugelen. Vervolgens kwamen er aan de rechterzijde van de celebrant twee Cherubijnen staan, en aan zijn linkerzijde twee Serafijnen.'⁵⁸

Tijdens de Heilige Anafora, 'staan de engelen rondom de priester, en alle engelenschen zingen met luider stemme de lofzangen, en de ruimte rondom het Altaar wordt gevuld tot eer van Hem Die geofferd wordt, Christus onze Meester.'⁵⁹

* * *

Bij de Goddelijke Liturgie worden er mysteriën verricht die de heilige engelen verlangden te aanschouwen (1 Pet. 1:12). Ze zijn aanwezig als dienaars; echter kan slechts de priester de goddelijke mystagogie voltrekken: 'Eens de reine en waardige priester... het heiligdom betreedt om de Goddelijke Liturgie te voltrekken, wordt hij op onzichtbare wijze omringd door een grote menigte onlichamelijke en goddelijke engelen, die hem tijdens de Goddelijke Liturgie met grote eerbiedigheid dienen. Maar hoewel de heilige engelen de priester dienen tijdens de Goddelijke Liturgie, kunnen zij zelf de Liturgie niet voltrekken zonder priester... De priester is dus als een belangrijke

⁵⁷ John Eucratas, *Leimonarion* [*The Spiritual Meadow*], 199, PG 87iii.3088A.

⁵⁸ *Enas asketes Episkopos* [*An ascetic Bishop*], 3rd edn (Oropos, Attica: Paralditou Monastery, 2000), p. 214.

⁵⁹ St John Chrysostom, *On the Priesthood*, 6.4, PG 48.681.

hoogwaardigheidsbekleder van de Koning, terwijl de engelen zoals Zijn soldaten en dienaren zijn.⁶⁰

De priester snijdt nu de overige acht kleinere driehoekige deeltjes uit het offerbrood, en zegt: *Van de geërde, roemrijke profeet, voorloper en doper Johannes; van de heilige, roemrijke profeten Mozes en Aäron, Elia en Eliza, David en Jesse, de heilige drie jongelingen en de profeet Daniël en alle heilige profeten.*

Van de heilige roemrijke en alomgeprezen apostelen Petrus en Paulus, de twaalf en de zeventig en alle heilige apostelen.

Van onze heilige vaders, de grote hiërarchen en oecumenische leraren: Basilius de Grote, Gregorius de Theoloog en Johannes Chrysostomus; Athanasius en Cyrillus, Nicolaas van Myra en alle heilige Hiërarchen.

Van de heilige eerste martelaar en aartsdiaken Stefanus, de heilige grootmartelaren Dimitrius en Georgius, Theodorus Tiron, Theodorus de Stratilaat en alle heilige martelaren. Van de heilige martelaressen: Thecla, Katerina, Barbara, Eufemia, Kyriake, Marina, Paraskevi en alle heilige martelaressen.

Van onze gewijde Goddragende vaders: Antonius en Euthymius, Sabbas, Onufrius, Athanasius van de Athos en alle monniken. Van de heilige moeders: Pelagia, Anastasia, Maria van Egypte en Theodora en alle heilige monialen.

Van de heilige wonderdoende onbaatzuchtige artsen: Kosmas en Damianus, Cyrus en Johannes, Panteleimon en Hermolaüs en alle onbaatzuchtigen.

⁶⁰ Anonymous Hesychast, *Niptiki Theoria [Neptic Contemplation]* (Thessaloniki: Orthodoxos Kypseli, 1979), pp. 197—8.

Van de heilige rechtvaardige voorouders des Heren Joachim en Anna, (van de heilige van de dag) en van alle heiligen. Bezoek ons, o God, omwille van hun gebeden.

Van onze vader onder de heiligen Johannes Chrysostomus, aartsbisschop van Constantinopel. (Als de Liturgie van de heilige Basilius gevierd wordt, wordt hij in de plaats herdacht.)

xiii. De bijeenkomst der heiligen

Tijdens de Goddelijke Liturgie is, tezamen met Christus, de bijeenkomst der heiligen aanwezig, en de gelovigen beleven de openbaring van de gemeenschap der heiligen.

Nadat het offerlam op de pateen geplaatst is, snijdt de celebrant kleinere stukken uit het offerbrood ter ere en ter gedachtenis van alle heiligen. 'Dit onthuld ons de onverbreekelijke band die de heiligen hebben in hun bovennatuurlijke en heilige eenheid met Christus.'⁶¹ 'Daar de heiligen samen met Christus gestreden hebben, worden ze verheerlijkt en verheven door dit vreeswekkend Mysterie, door de gemeenschap dus, in Zijn heilbrengend Offer. Voorzeker, hoe meer wij hen herdenken, hoe meer zij ons met Christus verzoenen en ons met Hem verenigen.'⁶²

De Kerk is de 'bijeenkomst der heiligen', en de Goddelijke Liturgie is het Mysterie bij uitstek dat de gehele Kerk bijeenbrengt tot 'een goddelijk gemeenschapsleven', tot 'vereniging en eenstemmigheid.'⁶³ In de Goddelijke Liturgie zijn we samen *met alle heiligen*.

⁶¹ St Dionysius the Areopagite, *Church Hierarchy*, 3.3.9, PG 3.437C.

⁶² St Symeon of Thessaloniki, *On the holy Liturgy*, 94, PG 155.281C.

⁶³ St Isidore of Pelusium, *Letters*, 2.246, PG 78.685A; St Dionysius the Areopagite, *Church Hierarchy*, 3.3.1, 5, PG 3.428B, 432B.

Het koor der heiligen heeft het doel van de goddelijke heilsorde vervuld. 'God het Woord heeft het vlees aangenomen, heeft verkondigt, heeft wonderen verricht, heeft geleden en is gestorven zodat de mensen konden overgaan van de aarde naar de hemel, en zo erfgenamen konden worden van het Hemels Koninkrijk.' Het koor der heiligen is het bewijs dat het Koninkrijk Gods ons reeds gegeven is: 'De Kerk heeft, door haar talrijke leden die ze als koloniestichters naar de hemel heeft gestuurd, het Koninkrijk Gods waarlijk geërfd.'⁶⁴

Wij zeggen dank aan de Heer voor de goederen die Hij Zijn heiligen heeft geschonken, want wij beschouwen hen als onze eigen familie, en wij voelen bijgevolg dat de gaven die God hen heeft toegekend ook de onze zijn. En samen met de heiligen danken wij de Gever der gaven, door onze eigen gaven aan te bieden.

* * *

Tijdens de Goddelijke Liturgie beleven wij het Mysterie van de Kerk, want elke eucharistische gemeenschap is de *ene kudde* die haar gaven aanbiedt aan de *ene Herder* (Joh. 10:16) 'met één mond en één hart' (cf. Hand. 4:32 en Rom. 15:6). We worden gevoed door het heilig Lichaam van Christus, de Goddelijke Communie, en zo toont de Kerk Zich als Lichaam van Christus. 'Hiermee worden wij gevoed, hiermee zijn wij vermengd, en wij zijn het Ene Lichaam van Christus geworden.'⁶⁵ De gemeenschap in het heilig Lichaam van Christus geeft vorm aan de gemeenschap en eenheid aan de Kerk: 'Zoals wij deelhebben aan het heilig Lichaam van Christus, worden ook wij Lichaam van Christus.'⁶⁶

Gemeenschap in Goddelijke Liefde schept de gemeenschap van de Liefde der heiligen. Op deze manier wordt het leven van elke

⁶⁴ St Nicholas Cabasilas, *Comm. Liturgy*, 49 and 10, PG 150.480CD, 388C.

⁶⁵ St John Chrysostom, *On Matthew*, 82.5, PG 58.743-4.

⁶⁶ Nicholas of Methoni, *To those who hesitate*, PG 135.512C.

heilige onbeperkt verlengd binnen de tijd. Want voordat de heiligen door de poort des doods gingen, hebben ze deelgenomen aan het voedsel dat het geneesmiddel der onsterfelijkheid is. En door de dood zijn zij het Leven binnengegaan.

Dan snijdt de priester een ander klein deeltje uit het offerbrood, zeggend *“Gedenk menslievende Meester, alle orthodoxe bisschoppen, onze aartsbisschop [diens naam], de eerbiedwaardige priesters, de diakens in Christus, alle geestelijken, de concelebranten en al onze broeders die Gij, algoede Heer, door Uw barmhartigheid tot gemeenschap met U geroepen hebt”*, en legt het onder het Lam. Hij gedenkt dan de bisschop die hem gewijd heeft, zo deze nog in leven is, en gedenkt verder de namen van de levenden, en haalt deeltjes uit en legt ze op dezelfde manier onder het Lam.

De priester snijdt dan uit een ander deel van het offerbrood verder deeltjes uit voor de overledenen, en zegt: *Voor de gedachtenis en de vergeving van zonden der zalige stichters van deze heilige kerk.*

Hij gedenkt dan de bisschop die hem gewijd heeft, zo deze overleden is, en wie hij verder gedenken wil van de overledenen. En tenslotte zegt hij: *En alle orthodoxen die in de hoop op de opstanding tot het eeuwige leven in gemeenschap met U ontslapen zijn, menslievende Heer.* En hij legt de deeltjes voor de herdachten op de pateen. Zo ook noemt de diakon namen die hij wil van de levenden en overledenen, terwijl de priester voor hen deeltjes uitsnijdt.

Tenslotte zegt de priester: *Gedenk, Heer, ook mij, de onwaardige, en vergeef mij al mijn gewilde en ongewilde zonden.*

xiv. Gedenk, o menslievende Meester

Wanneer de celebrant een deeltje uit het offerbrood neemt voor een broeder die bij leven is, 'daar het vlakbij het Eucharistisch Brood wordt gelegd, wordt dat deeltje brood in de loop van de Liturgie onmiddellijk geheiligd wanneer het in aanraking komt met het Lam, wanneer het tijdens de consecratie verandert in het Lichaam van Christus. En wanneer het daarna in de heilige kelk wordt gelegd, wordt het verenigd met het heilig Bloed. Zo geeft het de goddelijke genade door aan de ziel van degene voor wie het aangeboden werd. Er vindt dus een geestelijke gemeenschap plaats (tussen die persoon en Christus). Indien (de persoon die herdacht wordt) een der vromen is, of onder de zondaars die tot inkeer zijn gekomen valt, ontvangt die persoon de communie van de Heilige Geest onzichtbaar in zijn ziel.'⁶⁷

Nadat de celebrant de levenden heeft herdacht, gaat hij over tot het gedenken van de overledenen. Zij kunnen zichzelf niet behelpen, **en zij op ons rekenen** om onze liefde voor hen te tonen.

De eerste manier waarop de overledenen geholpen worden, is door de gebeden van de heiligen die zelfs tot in de hades reiken. In het leven van de heilige Makarius de Egyptenaar wordt verhaald dat toen de heilige eens in de woestijn de schedel van een heidense priester aantrof, hij daaruit een stem hoorde komen die zei: 'Elke keer dat gij medelijden hebt met hen die in de hel zijn en voor hen bidt, ontvangen zij een beetje vertroosting.'⁶⁸

De tweede manier waarop ze geholpen worden is de Goddelijke Liturgie. Onze ontslapen broeders blijven niet verstoken van de heiliging die door de heilige Communie aan de levenden wordt doorgegeven. Want 'Christus geeft Zichzelf ook aan de ontslapenen, op een manier die alleen Hem bekend is.' De

⁶⁷ St Symeon of Thessaloniki, *Church Building*, 103, PG 155.748D—749A.

⁶⁸ Palladius, *Sayings of the Fathers*, 38, PG 65.280B.

zielen der ontslapenen 'ontvangen vergeving van zonden door de gebeden van de priesters' en door de genade van de geheiligde kostbare Gaven.⁶⁹

De heilige Johannes Chrysostomus schrijft: 'Niet toevallig hebben de heilige apostelen geboden dat de overledenen herdacht moeten worden in de aanwezigheid van de ontzagwekkende Mysteriën. Zij wisten dat er veel baat uit te halen valt, een groot gewin. Wanneer het hele volk met opgeheven handen [in gebed] staat, wanneer het hele priesterlijke ambt aanwezig is en het vreeswekkende Offer [dat wil zeggen Christus] in hun midden is, hoe is het dan mogelijk dat God Zich niet zou buigen over onze smeekbeden namens hen, en hen helpen?' Laat ons daarom nooit vermoeid geraken om de ontslapenen te helpen en voor hen de Goddelijke Eucharistie aan te bieden. Want hier voor ons ligt Christus, de Verzoener van de gehele wereld.⁷⁰

Wanneer de priester klaar is met het gedenken van de overledenen en de levenden, bidt hij Christus om ook hem in zijn onwaardigheid te gedenken.

Terwijl dat de priester onze levenden en overledenen broeders en zusters gedenkt, mogen de gelovigen ook hun familie en dierbaren gedenken. Op de Heilige Berg luidt de celebrant een belletje zodat ook de aanwezige gelovigen degenen kunnen gedenken die we willen gedenken; op dat moment haalt de celebrant namens hen deeltjes uit het offerbrood.

Het gedenken tijdens de Goddelijk Liturgie is een van de grootste weldaden die wij kunnen ontvangen, of zelf kunnen aanbieden aan onze broeders en zusters. Christus bevindt Zich voor ons, gekruisigd, en wij putten moed uit het voorbeeld van de

⁶⁹ St Nicholas Cabasilas, *Comm. Liturgy*, 42 and 45, PG 150.457C, 4 64D.

⁷⁰ *On Philipians*, 3.4, PG 62.204; *On 1 Corinthians*, 41.5, PG 61.361.

rover op het Kruis, en smeken Hem: *'Gedenk ons, Heer, in Uw Koninkrijk'* (cf. Luc. 23:42).

xv. God temidden der goden

Op de heilige pateen, met het Lam en de deeltjes erop verzameld, tekent zich het beeld van de Kerk af. Dicht bij Christus en Zijn Heilige Moeder, in de gemeenschap van de engelen en heiligen, ervaren we de werkelijkheid van het eucharistisch oecumenisch concilie van de Kerk: 'We zien Christus Zelf en heel Zijn ene Kerk, met in haar midden Hem Die het ware Licht is... Zijn Moeder staat aan Zijn rechterhand... de heiligen en engelen aan Zijn linkerzijde, terwijl zich beneden heel de vrome samenkomst der gelovigen bevindt. En hier is het grote mysterie: God temidden der mensen, of liever: God temidden der goden [Ps. 81:1], temidden van hen die tot vergoddelijking [tot de Theosis] geleid worden door Hem Die waarlijk van nature God is, en Die het vlees aannam omwille van hen. Dit is ook het komend Koninkrijk, de heerschappij van het eeuwige leven: God, Die gezien en van deelgenomen zal worden, Die met ons.'⁷¹

In de Goddelijke Liturgie zien we op de pateen de 'samenkomst van God', die 'de Zoon samenbracht door Hemzelf'.⁷² Christus heeft ons samengebracht in de Liturgie van Zijn Koninkrijk.

De diaken neemt dan het wierookvat* en zegt tot de priester: *Zegen, meester, de wierook*. En de priester zegent het en zegt het bewierokingsgebed: *Wierook bieden wij U aan, Christus onze God, tot een welriekende geestelijke*

⁷¹ St Symeon of Thessaloniki, *On the holy Liturgy*, 94, PG 155.285AB.

⁷² St Irenaeus, *Against Heresies*, 3.6.1, SC 211, p. 69.

*geur; aanvaard deze op Uw hemels Altaar en zend ons
daarvoor de genade van Uw alheilige Geest.*

xvi. Wanneer de ziel een wierookvat wordt

De almachtige Heer zegt door Zijn profeet Maleachi: *Van den opgang der zon tot haar ondergang, zal Mijn Naam groot zijn onder de heidenen; en aan alle plaats zal Mijn Naam reukwerk toegebracht worden, en een rein spijsoffer* (Mal. 1:11). ‘Wanneer werd deze profetie vervuld en wierook toegebracht aan God op elke plaats... en een rein spijsoffer?’ vraagt de heilige Johannes Chrysostomus, en geeft het volgende antwoord: ‘Enkel na de komst van Christus.’ Het rein spijsoffer is de Goddelijke Eucharistie. Wanneer men het Joods offer vergelijkt met de offergave van de Eucharistie, beseft men dat ‘enkel dit waarlijk een rein offer genoemd zou kunnen worden. Want het wordt niet aangeboden met rook en geuroffers van vlees, noch met het bloed van dieren en plengoffers, maar met de genade des Heiligen Geest.’⁷³

De wierook die de celebrant nu gebruikt is een voorafbeelding van de nederdaling van de Heilige Geest over de aangeboden Gaven: ‘De welriekende rook duidt op de zoetheid van de Heilige Geest.’ Wanneer de celebrant bewierookt, ‘eert hij God door het aanbieden van wierook **en zoete geur**, en geeft aan dat wat hij ook doet, hij samen met de Heilige Geest doet.’⁷⁴ ‘Wierook die verhit en verbrandt wordt, en zo een zoete rook afgeeft, duidt op de genade van de Heilige Geest... die onze zintuigen helder verlicht en ze tegelijkertijd geurend maakt met een geestelijke zoetheid. De Geest verlicht, daar Hij Licht is en gezien wordt door de reinen van hart. Hij verspreidt een aangename geur, daar Hij de Boom

⁷³ *Against the Jews*, 5.12, PG 48.903.

⁷⁴ St Germanus, *Contemplation*, PG 98.400C; St Symeon of Thessaloniki, *On the holy Liturgy*, 95, PG 155.285C

des Levens is, Die de wil van het vlees kruisigt [dat wil zeggen, ter dood brengt], en Die de gehele wereld welriekend maakt.’⁷⁵

De heilige Johannes Chrysostomus spoort ons aan onze ziel in vuur en vlam te zetten met goddelijke ijver, zodat - met gebed - de ziel zelf een wierookvat moge worden: ‘Net zoals wierook van zichzelf goed en welriekend is, maar zijn zoete geur pas grondig verspreidt nadat het in contact komt met vuur, zo is het ook met gebed. Het is reeds goed op zichzelf, maar wordt zelfs nog beter en zoeter wanneer het aangeboden wordt met een warme en vurige ziel, wanneer de ziel een wierookvat wordt en brandt met hevig vuur... Zet eerst uw hart in vuur en vlam met begeerte, en bid dan.’⁷⁶

In de Liturgie van de heilige Jakobus, bidt de celebrant tot Christus om hem waardig te achten met een welriekende ziel voor het Heilig Altaar te staan: ‘Meester, Heer Jezus Christus, Woord van God, Die Uzelf vrijwillig als een onbevlekt Offer tot het Kruis bracht, Die de kool in twee naturen zijt, met een tang tot de lippen van de profeet gebracht en zijn zonden verdreef: raak ook de zintuigen van ons, de zondaars aan, reinig ons van iedere bevreemding, en stel ons in reinheid voor Uw Heilig Altaar, opdat wij U een offer van lofzang kunnen aanbieden. Ontvang ook deze wierook van ons, Uw onwaardige dienaren, als een zoete welriekende geur; en maak welriekend de kwalijke geur van onze zielen en lichamen, en heilig ons door de heiligmakende kracht van Uw Alheilige Geest.’⁷⁷

⁷⁵ St Symeon the New Theologian, *Ethical Discourse* 14, 3, SC 129, p. 430.

⁷⁶ On Psalm 140, 3, PG 55.430-1.

⁷⁷ Prayer of the Incense, Liturgy of St James.

Diaken: *Laat ons bidden tot de Heer. Doe vast staan, meester. De priester bewierookt de ster* en zet haar over het Lam, en zegt: En de ster kwam en bleef staan boven de plaats waar het Kind Zich bevond.*⁷⁸

Diaken: *Laat ons bidden tot de Heer. Bekleed, meester. De priester bewierookt de eerste kelkdoek (velum*) en bedekt het Lam en de pateen ermee, en zegt: De Heer regeert, met heerlijkheid heeft Hij Zich bekleed; de Heer heeft Zich met macht bekleed en Zich omgord. Want Hij heeft de wereld gegrondvest, zij zal niet wankelen.*⁷⁹

xvii. De Heer regeert, met heerlijkheid heeft Hij Zich bekleed

Voordat Christus mensgeworden was, ‘was de mensheid onderdanig aan de duivel, de zonde en de dood... De duivel misleidde, de zonde slachtte, en de dood begroef.’⁸⁰ Christus is mensgeworden om ons te bevrijden van de tirannie des duivels en der zonde, en om ons de vrijheid des Heiligen Geest te schenken: ‘Omdat het menselijk geslacht onderworpen was aan de tirannie van de Satan, daar het zich door de zondeval verwijderde van het Koninkrijk Gods, kwam de eniggeboren Zoon van God op aarde om ons geslacht wederom onder Zijn eigen scepter te brengen; en zo gebeurde het ook.’ Zo werd het profetisch woord van de psalmist vervuld: *De Heer regeert, met heerlijkheid heeft Hij Zich*

⁷⁸ Cf. Matt. 2: 9, 11.

⁷⁹ Ps. 92: 1.

⁸⁰ St John Chrysostom, *That there is one Lawgiver for the Old and the New Testament*, 3, PG 56.402.

bekleed. Want het heil der mensen is dat wat “Gods heerlijkheid” genoemd wordt.⁸¹

De Heer heeft Zich met macht bekleed en Zich omgord, voegt de psalmist eraan toe. Wat is die macht waarmee Christus de Koning Zich heeft bekleed en omgord in Zijn menswording? Het is Zijn alheilig Lichaam, hetgeen als een gewaad werd aangetrokken door Christus. De psalmist ‘noemt het Lichaam van Christus Zijn “bekleding”’. Zijn bekleden en omgorden symboliseert ‘de vernietiging der vijandige krachten [van de Duivel] degene Christus voltrokken heeft, daar Hij in zekere zin de gestalte van een krijger aannam’. Het alheilig vlees van Christus werd Hem een gewaad, kleding en een gordel. ‘Met deze bekleding en deze gordel overwon Hij de machtige Duivel. Hij greep de gevangenen uit zijn handen en bevrijdde hen, en bond de duivel zelf vast met ketenen. En toen wij gered werden, werd het vlees des Heilands ons *de kracht Gods* [1 Kor. 1:18]’⁸²

Christus zegevierde en heeft de wereld gegrondvest - dat wil zeggen, de Kerk - op de ware en onwankelbare Rots, Die Hijzelf is. De Kerk jubelt van vreugde over de overwinning van Christus en viert feest ter ere van Zijn Koninkrijk. En die wereldwijde hoogfeest is de Goddelijke Liturgie.

⁸¹ St Athanasius the Great, *On Psalm 92*, PG 27.408A.

⁸² St John Chrysostom, *That there is one Lawgiver for the Old and the New Testament*, PG 56.403; St Athanasius the Great, *On Psalm 92*, PG 27.408A; St Nicholas Cabasilas, *On the Dormition*, 7, PO 19.502-3.

Diaken: *Laat ons bidden tot de Heer. Overdek, meester.* De priester bewierookt de tweede kelkdoek en bedekt de kelk ermee, zeggend: *Uw majesteit, o Christus, overdekt de hemelen en de aarde is vol van Uw lof.*⁸³

Diaken: *Laat ons bidden tot de Heer. Bedek, meester.* De priester bewierookt de derde, grotere kelkdoek, de Aër*, en legt deze over de pateen en kelk heen, zeggend: *Bedek ons met de bescherming van Uw vleugelen; verjaag van ons elke vijand en tegenstander*⁸⁴. *Maak ons leven vredig, Heer, ontferm U over ons en over Uw wereld en red onze zielen, want Gij zijt goed en menslievend.*

xviii. Uw deugd, o Christus, bedekte de hemelen

De celebrant bedekt de aangeboden Gaven ‘met de heilige kelkdoeken... Zo was ook de macht van de mensgeworden God aanvankelijk bedekt, tot aan de tijd van Zijn wonderen.’ De Gaven blijven vanaf nu bedekt, tot de Geloofsbelijdenis. Deze bedekking doet ons denken aan het feit ‘dat Jezus niet aan iedereen bekend was vanaf het begin, en ook dat, al was Hij mensgeworden, Hij niet uit de verborgenheid van Zijn goddelijkheid en Zijn voorzienigheid is getreden... Hij wordt slechts gekend in de mate dat Hij Zich openbaart.’⁸⁵

Gedurende de eerste dertig jaar van Zijn aardse leven, bleef Christus onbekend. En toen ze later tegen Hem zeiden, *Openbaar*

⁸³ Hab. 3:3.

⁸⁴ Cf. Ps. 16:8.

⁸⁵ St Nicholas Cabasilas, *Comm. Liturgy*, 11, PG 150.389D; St Symeon of Thessaloniki, *Church Building*, 80, PG 155.729C.

Uzelf aan de wereld, antwoordde Jezus: *Mijn tijd is nog niet hier* (Joh. 7:4, 6). Want Christus Zijn goddelijk uur is het uur van Zijn Offer.⁸⁶

* * *

Gods deugdzaamheid, die de hemelen bedekt, is Zijn liefde voor de mensheid. En het grootste bewijs van deze mensenliefde zijn de gaven die ons gegeven worden in de Doop en de Eucharistie. Waarmee kan men deze grote gaven vergelijken? 'Dat mensen goden kunnen worden en zonen Gods, dat de menselijke natuur geëerd kan worden met Gods eer, dat onze klei verheven kan worden tot een zulke hoogte van heerlijkheid die in eer gelijk staat met de goddelijke natuur, gelijk aan God... Dit is Gods deugdzaamheid die de hemelen bedekt heeft.'⁸⁷

Wanneer de celebrant de kostbare Gaven bedekt, zegt hij deze profetische woorden, die vervuld werden toen Christus mens werd. En hij vraagt om de bescherming des Heren en Zijn genade over de hele wereld.

Diaken: *Zegen, meester*. En de priester neemt het wierookvat en bewierookt de heilige voorbereidings-tafel, en zegt drie maal: *Gezegend zij onze God, Die hierin Uw welbehagen hebt; eer aan U*.

De diaken antwoordt iedere keer: *Immer, nu en altijd, en in de eeuwen der eeuwen. Amen*.

⁸⁶ Christ says through St John Chrysostom, 'My time has come when the hour of the Cross comes' (*On John*, 48.2, PG 59.271).

⁸⁷ St Nicholas Cabasilas, *On the Life in Christ*, 1, PG 150.505B.

xix. De zegen van God en de zegen van de mens

Volgens het boek Genesis zegende God de schepping, de mens en de tijd (cf. Gen. 1:22-8, 2:3). Na Gods zegen ontvangen te hebben, had de mens het geschenk moeten teruggeven door Zijn Heilige naam te verheerlijken. Maar de zonde verhinderde hem niet alleen Zijn Schepper te verheerlijken; het zette Gods zegen ook om tot een vloek. Maar wederom liet de liefhebbende Vader Zijn schepsel niet in de steek, en stuurde Hij Zijn Zegen in de wereld, Christus: *'Eva liet de vloek binnen door de ziekte der ongehoorzaamheid. Maar Gij, o maagdelijke Godsbaarster, hebt de zegen doen ophloeien voor de wereld.'*⁸⁸

Christus, Die de Zegen des Vaders is, bevrijdde ons van de vloek, *een vloek geworden zijnde voor ons* (Gal. 3: 13). De heilige Johannes Chrysostomus zegt: *'Zoals [Christus] Zichzelf vernederde om u te verheffen, en gestorven is om u onsterfelijk te maken, zo werd Hij een vloek om u met Zijn zegen te vervullen.'*⁸⁹

Bij de Goddelijke Liturgie, ontvangen wij Christus, de volheid van elke zegen, en danken wij al zegenend de Gever. Maar ook de zegen die wij voltrekken [de Liturgie] is een nieuwe genadegave van God. Want 'hij die God zegent, haalt er zelf baat uit, want hij ontvangt zo doende voor zichzelf heerlijkheid, zonder werkelijk iets af te geven. En ook wanneer God zegent, maakt Hij de heerlijkheid in ons groter,... Dus in beide gevallen, is het gewin voor ons.'⁹⁰

Christus verlangt dat ons leven een voortdurende Liturgie is, zodat Hij ons Zijn zegen kan aanbieden. 'Laten wij er voortaan voor zorgen op zulke manier te leven, en zo'n ijver voor de deugdzaamheid aan de dag te leggen, dat zij die ons zien

⁸⁸ *Octoechos*, Tone 4, Monday Matins, Canon, ninth ode, *eirmos*.

⁸⁹ *On Psalm 44*, 4, PG 55.188-9.

⁹⁰ St John Chrysostom, *On Psalm 113*, 5, PG 55.311.

lofzangen zullen brengen aan God, onze Meester. Daar Hij goed en menslievend is, wil Hij door ons verheerlijkt worden – niet omdat Hij iets toevoegt aan Zijn heerlijkheid, daar het Hem aan niets ontbreekt, maar zodat wij Hem gelegenheid geven ons met nog meer van Zijn liefde te begunstigen.⁹¹

We beginnen elke dienst en elk sacrament door God te zegenen, opdat wij daardoor Zijn Genade zouden ontvangen. We ontvangen Zijn genade nog meer bij de Goddelijke Liturgie, daar we Christus Zelf ontvangen, de zegen van God de Vader. Het is deze tot God gerichte zegening van de mens waar de apostel Paulus op duidt wanneer hij de Kelk van de Eucharistie *de drinkbeker der zegening* noemt (1 Kor. 10:16).

Door haar bediening in het mysterie van de Menswording van het Woord, werd onze Vrouwe, de Moeder Gods, het instrument waarmee de Heilige Drie-eenheid verheerlijkt wordt: *'In u, o Onbevleete, wordt het mysterie van de Drie-eenheid bezongen en verheerlijkt.'*⁹² Op gelijkaardige wijze wordt de celebrant het instrument waarmee de Drievoudige Zon der Godheid verheerlijkt wordt, door zijn bediening in het Mysterie van de eucharistische Menswording van het Woord: hij bewierookt driemaal en zegent elke keer de naam van God de Vader, Die het behaagde Zijn weldaden aan de mensheid te schenken door de Zoon en de Heilige Geest.

Zelfs vooraleer de Liturgie begonnen is, ervaart de mens de liefde van God reeds, en onbevangen zegent en verheerlijkt hij Zijn Schepper. En wanneer de voltrekking van het Mysterie dan aanvangt, treedt de mens binnen in het *gezegende Koninkrijk van de Vader, en van de Zoon, en van de Heilige Geest*.

⁹¹ Ibid. *On Genesis*, 29.7, PG 53.271

⁹² 8 September, Matins, Canon, ode 6.

De diaken neemt het wierookvat en zegt: *Bij het aanbieden van de kostbare gaven, laat ons bidden tot de Heer.*

Met een berouwvol hart zegt de priester het gebed van de aanbidding: *God, onze God, Gij hebt het hemels Brood, het voedsel van heel de wereld, onze Heer en God Jezus Christus, uitgezonden als Heiland, Verlosser en Weldoener, Die ons zegent en heiligt: zegen Zelf deze offergaven en aanvaard deze op Uw hemels Altaar. Gedenk, als goede en menslievende, degenen die deze aangeboden hebben en degenen voor wie deze werden aangeboden. Bewaar ons zonder veroordeling bij de eredienst van Uw goddelijke Mystериën. Want geheilgd en verheerlijkt is Uw alomgeëerde en hoogverheven Naam: van de Vader en de Zoon en de Heilige Geest, nu en altijd, en in de eeuwen der eeuwen. Amen.*

De priester doet dan de kleine wegzending.

xx. Van de Vader door de Zoon in de Heilige Geest

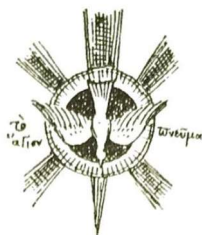
Christus is het hemels Brood, het 'Brood ten eeuwigen leven' (cf. Joh. 6:41,54). Het feit dat het communiceren in het Brood des levens vrucht draagt in de vorm van eeuwig leven 'is een duidelijk bewijs dat het Brood uit de hemel komt, dat wil zeggen, van God de Vader'.⁹³

Christus verzekerde ons: *Mijn Vader geeft u het ware Brood uit den hemel* (Joh. 6:32). De sluier die over de Gaven wordt gelegd door de celebrant, die de Aër wordt genoemd, staat symbool voor de instemming die de hemelse Vader gaf bij het aanbieden van

⁹³Service of Preparation for Holy Communion, Canon, ode 1; St Cyril of Alexandria, *On John*, 4.3, PG 73.596A

Zijn Zoon. Deze instemming wordt ook geopenbaard door de woorden van Christus aan Pilatus: *Gij zoudt geen macht hebben tegen Mij, indien het u niet van boven gegeven ware* (Joh. 19:11). De uitdrukking 'van boven gegeven' duidt op de Vaders instemming met het Lijden van de Zoon, en tegelijkertijd ook op de vrijwilligheid van de Zoon om Zijn offer aan het Kruis te ondergaan.⁹⁴

Door de voorbereidingsdienst [aan de aanbiedingstafel] maakt de Kerk ons gereed voor het mysterie van de goddelijke inwerking van de Drie-eenheid: Christus wordt aangeboden, de Vader geeft Zijn instemming en de Alheilige Geest -gesymboliseerd door wierook- bereidt de intocht des Konings voor. Alles geschiedt dus 'van de Vader, door de Zoon, in de Heilige Geest'.⁹⁵

De diaken bewierookt de heilige voorbereidingstafel; vervolgens bewierookt hij het heilig altaar kruisgewijs rondom, dan de altaarruimte, en daarna de mensen, en zegt met ingetogen stem de volgende troparen:

In het graf waart Gij met Uw lichaam, in de onderwereld als God met Uw ziel, in het paradijs met de rover, en op de troon met de Vader en de Geest, o Christus, Die alles vervult, Gij Onomschrijfbaar.

⁹⁴ Cf. st Cyril, *ibid.* 12, PG 74.641AB

⁹⁵ *Ibid.* On John, 10.2, PG 74.336A

Eer aan de Vader...

Levenbrengend en schoner dan het paradijs, en waarlijk stralender dan ieder koninklijk bruidsvertrek, zo toonde zich, o Christus, Uw graf, de bron van onze opstanding.

Nu en altijd...

Geheiligde, goddelijke woning van de Allerhoogste, verheug u, want door u, o Moeder Gods, is ons de vreugde geschonken, en wij roepen: gij zijt gezegend onder de vrouwen, boven allen reine Koningin.⁹⁶

En hij hangt het wierookvat op zijn plaats.

xxi. De hele kerk wordt bewierookt

Het bewieroken van het heilig Altaar, het heiligdom en de gehele kerk voor de aanvang van een sacrament, of eender welke dienst, is een aloude traditie.⁹⁷ Dit wordt ook gedaan vóór de Goddelijke Liturgie.

Volgens de heilige Simeon van Thessaloniki, bewierookt de celebrant eerst 'de heilige voorbereidingstafel en het altaar in de vorm van een kruis, en vervolgens heel het heiligdom. Zo geeft hij aan dat de overdracht van Gods gaven vanuit het heiligdom uitgaat, en van daaruit naar de rest van de kerk. Sommige celebranten bewieroken ook de hele kerk en het volk. Hier wordt ook naar verwezen door de heilige Dionysius, die zegt dat voor de Goddelijke Liturgie de hele kerk bewierookt wordt, beginnend en eindigend bij het heilig Altaar. Want God is het begin en einde van al het goede, en het Altaar Gods is de troon en Zijn rustplaats.' Door op deze manier te bewieroken, toont de celebrant 'de genade, de gave en de welriekendheid van de Heilige Geest, die over de

⁹⁶ Compline, Bright Week.

⁹⁷ Cf. St Dionysius the Areopagite, *Church Hierarchy*, 3.2, PG 3.425B.

hele wereld uitstroomt, die vanuit de hemel is neergedaald, door Jezus Christus, en die, door Christus, weer ten hemel is opgestegen.⁹⁸

De drie korte hymnen die de celebrant zegt wanneer hij bewierookt, verwijzen naar de Opstanding van Christus, het mysterie dat wij bij elke Liturgie ervaren. Het eerste tropaar in het bijzonder, brengt ons in de liturgische ruimte en tijd. Christus, Die met ons is, is de Onomschrijfbaar God Die alles vervuld. Om die reden is de ruimte van de Goddelijke Liturgie de oneindigheid, en haar tijd is de eeuwigheid. Het is deze ruimte en tijd waarin wij verwelkomt worden wanneer de celebrant ons bewierookt.

Hier doet het bewieroken ook denken aan het gebruik onder oosterse volkeren die hun gasten ontfingen door hun hoofden te zalven met welriekende olie (cf. Luc. 7:46). Christus ontvangt ons, door de celebrant, in Zijn huis, waar we uitgenodigd zijn tot het eucharistisch Avondmaal.

Terwijl de heenzendingszang van de Metten* gezongen wordt, houdt de diaken zijn diakensstola omhoog en buigt hij zijn hoofd naar de priester, en zegt: *Het is tijd voor de Heer om te handelen.*⁹⁹ *Zegen, meester.*

De priester legt zijn rechterhand op het hoofd van de diaken, zeggend: *Gezegend zij onze God, immer, nu en altijd, en in de eeuwen der eeuwen.*

Diaken: *Amen. Bid voor mij, heilige meester.*

Priester: *De Heer richte uw schreden tot elk goed werk.*¹⁰⁰

Diaken: *Gedenk mij, heilige meester.*

⁹⁸ *On the holy Liturgy*, 96, PG 155.288C—289A.

⁹⁹ Ps. 118: 126.

¹⁰⁰ Cf. 2 Tim. 2:21.

Priester: *De Heer God gedenke u in Zijn Koninkrijk,¹⁰¹ immer, nu en altijd, en in de eeuwen der eeuwen.*

Diaken: *Amen.*

De priester buigt driemaal, en zegt nederig: *Eer aan God in den hoge, en vrede op aarde onder de mensen een welbehagen (driemaal).* Vervolgens:

Heer, open mijn lippen, en mijn mond zal Uw lof verkondigen (tweemaal).

Heer, Heer, open ons de poort Uwer genade.¹⁰²

En zo begint de Goddelijke Liturgie.

xxii. Het is tijd voor de Heer om te handelen

Wanneer we ons voorbereiden om de Goddelijke Liturgie te beginnen, naderen we de tijd (de *kerós*) van Christus. De diaken doet ons hieraan denken wanneer hij de priester aanspreekt en zegt: *Het is tijd voor de Heer om te handelen.* Het is tijd om onze plaats over te dragen aan de Heer, opdat Hijzelf de celebrant moge worden van de dienst van onze offergave, en deze moge aannemen, en opdat Hij hierdoor aan ons gegeven moge worden.

Toen men aan Christus voorstelde dat Hij zou opgaan naar het Loofhuttenfeest, antwoordde Hij: *Mijn tijd is nog niet vervuld* (Joh. 7:8), en met Zijn tijd bedoelde Hij 'het moment van het Kruis en de dood'.¹⁰³ Dit is de tijd die wij tijdens de Goddelijke Liturgie beleven.

De tijd van Christus, Zijn *kerós*, is ook Zijn komende heerlijkheid, waar de Hebreeuwse feesten een type en

¹⁰¹ Cf. Luke 23:42.

¹⁰² Luke 2: 14; Ps. 50: 17; cf. Luke 13:25.

¹⁰³ St John Chrysostom, *On John*, 48.2, PG 59.271,

voorafbeelding van zijn. Zo zegt Christus: 'Ik kom niet naar dit [Hebreeuws] feest... want niets ervan bekoort mij. Eerder wacht ik in de plaats daarvan op de tijd van het ware feest, dat nog niet gekomen is. Wanneer Mijn tijd dan aanbreekt, zal Ik met Mijn leerlingen zijn, jubelend in de stralende luister der heiligen, en ik zal schitteren met opperste helderheid in de heerlijkheid des Vaders.'¹⁰⁴ De Goddelijke Liturgie is een voorafbeelding van deze tijd van het Koninkrijk Gods dat komen zal.

De Heer richtte uw schreden tot elk goed werk, zegt de priester tegen de diaken. Het allerhoogste goede werk is de Goddelijke Liturgie, waardoor God -de Algoede- ons heil bewerkstelligt. Christus vertelde ons: Mijn Vader werkt tot nu toe, en ook Ik werk (Joh. 5:17). Door de Liturgie, zet God Zijn scheppingswerk voort: Hij herschept de mens en de wereld. De Goddelijke Liturgie is het werk des Heren, Zijn handelen: Het is tijd voor de Heer om te handelen.

¹⁰⁴ St Cyril of Alexandria, *On John*, 45, PG 73.644A.